

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1925.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА I, КНИГА 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I, FASC. 4.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1925.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СЪСТАВИТЕЛЪ: Д-РЪ А. Д. ДИМИТРОВЪ

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ И ЛОЖЕЦЕНЪ СЪВЕТЪ

ТОМЪ I. КНИЖКА I.

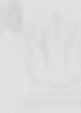
REVUE MACÉDONIENNE

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE I. TOME I.

И А Р Б

МАКЕДОНСКИ
НАУЧЕНЪ И
ЛОЖЕЦЕНЪ СЪВЕТЪ

СОФИЯ - 1924

ОТПЕЧАТЪ И ИЗДАВАНЕ: ИЛИНКА ДИМИТРОВА

1924

Съдържание.

Проф. П. Мутафчиевъ, Сръбското разширение въ Македония презъ сръднитѣ вѣкове	1
Проф. Я. Иширковъ, Географската връзка на Македония съ България	27
Проф. Йорд. Ивановъ, Българо-албанската етнична граница .	36
Ив. Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония .	49
Д. Гаджановъ, Мохамедани православни и мохамедани сектанти въ Македония	59
Ив. Снѣгаровъ, Книжовни опити на охридско наречие съ гръцко писмо	67
Народни пѣсни отъ Мориово. Записани отъ Кр. Биневъ. Съобщава проф. Гавр. И. Кацаровъ	85
Народни пѣсни отъ Костурско. Записалъ Калчо Деляковъ .	93

Рецензии и книжовни вѣсти.

А. М. Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи. Т. I. Казань, 1918, 8 ^о , 284. — Рецензира Л. Милетичъ	95
Иванъ Снѣгаровъ, Историята на Охридската архиепископия отъ основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостровъ отъ турцитѣ. Томъ I. София, 1924, 348. — Рец. К. Стояновъ-Вълкановъ	100
Проф. В. А. Погорѣловъ, Даниловичъ Четиреезичникъ. София, гол. 8 ^о , 48. 1925. — Рец. Л. Милетичъ	104
Влад. Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ К. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ. София, 1924. — Рец. А. П. Стоиловъ	108
Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, мал. 8 ^о , 229. — Рец. Л. Милетичъ	115
Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone, 1919, 8 ^о , 278. — Рец. Ст. Романски	122
Naša Južna Srbija. „Нова Европа“, книга X. број 11. Zagreb, 1924. — Рец. проф. Ив. Георговъ	139
Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les Éléments extérieurs de la Nationalité Paris, 1922, 228. — Рец. проф. М. Арnaudовъ.	
Slovanský Přehled. 1914-1924. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého. Uspořádali A. Frinta a A. Tichý. Praha 1925, 8 ^о , 408. — Рец. Ст. Романски	164
Съдържанието на тази книга на „Македонски прегледъ“ въ французско резюме	167—195

Table de matières

Prof. P. Moutaftchieff, L'expansion serbe en Macédoine pendant le Moyen Age	1
Prof. A. Ichirkoff, Lien géographique de la Macédoine avec la Bulgarie	27
Prof. J. Ivanoff, La frontière ethnique bulgare-albanaise	36
Iv. Snégaroff, Nouvelles données sur le caractère bulgare de la Macédoine	49
D. Gadjanoff, Musulmans orthodoxes et musulmans sectaires en Macédoine	59
Iv. Snégaroff, Essais littéraires sur le dialecte d'Ochrida, en caractères grecs	67
Chansons populaires de Moriovo. Recueillies par Kr. Boneff. Communiquées par le prof. G. Katsaroff	85
Chansons populaires de la région de Kostour. Communiqué K. Deliakoff	93

Comptes-rendus.

A. M. Selichtcheff, Essais d'une dialectologie macédonienne. Tome I, Kazane, 1918, 8 ^o , 284. — Compte-rendu par L. Milétitch	95
Iv. Snégaroff, Histoire de l'archevêché d'Ochrida, depuis sa fondation jusqu'à la conquête de la Péninsule de Balkans par les turcs. Tome I, Sofia, 1924, 8 ^o , 348. — Par K. Stoyanoff-Valkanoff	100
Prof. V. A. Pogoréloff, Le Dictionnaire en quatre langues de Darnail. — Par L. Milétitch	104
Vladimir Sis, La correspondance échangée entre D-r C. Jireček et Marine Drinoff. Sofia, 1924. — Par A. P. Stoïloff	108
Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, 8 ^o , 229. — Par L. Milétitch	115
Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone 1918, 8 ^o 278. — Par St. Romansky	122
Naša Južna Srbija. „Nova Europa“. Livre X, N ^o 11. Zagreb, le 11 Octobre 1924. — Par le prof. Ivan Gueorgoff	139
Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Éléments extérieurs de la Nationalité. Paris, 1922, 228. — Par le prof. M. Arnaudoff	152
Slovanský Přehled. 1914-1924. Apropôs de la soixantième anniversaire de Adolf Černý. Prague, 1925, 408. — Par St. Romansky	164
Les articles de la Revue en résimés en français	167—195

СРЪБСКОТО РАЗШИРЕНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ СРЪДНИТЪ ВЪКОВЕ

Отъ проф. П. Мутафчиевъ.

I.

Въ една своя статия покойниятъ Дриновъ преди 30 години бѣ посочилъ, че до последнитѣ десетилѣтия на XIII в. сърбитѣ не бѣха засѣдали трайно въ Македония и че тамошното славянско население само се е съзнавало пѣкъ и чужденцитѣ сж го считали за българско.¹ Къмъ приведенитѣ отъ него данни науката днесъ би могла да прибави още много. Тѣхъ изнесе и г. Йорд. Ивановъ въ книгата си „Българитѣ въ Македония.“ — Въ Македония до края на XIII в. не е имало никакви сърби и не може да се приведе нито едно известие, което да доказва противното.

Все пакъ още презъ втората половина на XII в. сръбската държава прояви стремежа да се шири въ тая посока и вече къмъ срѣдата на XIV в. цѣла Македония бѣ подъ сръбска власть.

Кои бѣха истинско сръбскитѣ земи, що насочи сръбскитѣ интереси къмъ югъ, какъвъ характеръ носѣше сръбското разширение въ Македония, при какви исторически обстоятелства се извърши то и кои бѣха неговитѣ главни моменти?

Славянското преселение въ Балканския полуостровъ бѣ завършено къмъ срѣдата на VII в. Славянитѣ, които се настаниха тукъ, принадлежаха къмъ две етнически групи — източна и западна. Преди да се явятъ на полуострова, границата помежду имъ е била областта около Тиса и срѣдния Дунавъ въ днешна Унгария. При заселването първитѣ заематъ

¹ М. Дриновъ, Имали ли сж сърбитѣ нѣкоя власть въ Македония преди XIII в.? — Въ сборника на Ofeicoff, La Macédoine, 1887. Гл. Съчинения, I, 563—579.

източната и южната части на полуострова, когато вторитѣ се настаняватъ въ северозападния му жгълъ, заемайки и днешното Хърватско. Това първоначално териториално разпредѣление на дветѣ етнически славянски групи въ балканскитѣ земи не се отрича и отъ видни представители на днешната сръбска наука.¹

Едва нѣколко десетилѣтия, следъ като славянското преселение било завършено, на полуострова се явиха българитѣ. Тѣхното настаняване въ областта между Дунава и Балкана, споредъ думитѣ на византийския лѣтописецъ, станало „по договоръ“ (*ὁπὸ λόγον*) съ мѣстнитѣ славянски племена². Славянското мнозинство въ новооснованата държава и непрекъснатото растящото му влияние тукъ направиха отъ последната въ разстояние на векъ и половина политически центъръ, къмъ който тежнѣха всички разпокъсани славянски племена отъ източната група. Именно това обстоятелство обяснява два основни политически факта въ нашата стара история: че веднага следъ създаването на българската държава вниманието на най-енергичнитѣ ѝ владетели е било насочено къмъ югъ и югозападъ и че включването на по-големата частъ отъ македонскитѣ земи въ българскитѣ държавни предѣли е станало до такава степенъ незабѣлѣзано и безъ всѣкакви шумни събития, че днесъ ние не знаемъ точно кога, какъ и при какви обстоятелства то е било извършено.³ Македонскитѣ славяни навѣрно сами сж съдействували на тоя обедините-

¹ Ст. Станојевитѣ, Историја српског народа. 2 изд. Б. 1912. стр. 32. — „Средином VII века слободни Словени са доѣг Дунава заузели густом популацијом целу источну половину и цео југ Балканског Полуострва, а аварски Словени западне и северо-западне крајеве.“ — Аварски славяни нарича Станоевичъ тия, които се намирали подъ властѣта на аваритѣ въ унгарската равнина. Частъ отъ тия аварски славяни обаче принадлежала къмъ източната славянска група, както за това свидетелствува старата славянска топонимия низъ източната половина на днешно Маджарско.

² Theoph., ed. De Boor 359₁₇.

³ Златарски В., Ист. на бѣлг. държава 1342 и Burgu, A., History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I London 1912 стр. 372, го отнасятъ къмъ царуването на Пресияна (единъ и сжщъ съ Маламира у Burgu); Иречекъ, Историја болгаръ, Одесса 1878 стр. 185, изглежда, че предпочита да го отнесе къмъ началото на Борисовото царуване. На сжщѣто мнение е и Баласчевъ, Най-старата слов. държава на Балк. п-въ, София 1924 стр. 15.

ленъ процесъ, а Византия, тогава заета на изтокъ въ борба съ арабитѣ, не е била въ състояние да му противодействува. Вече при Бориса по-големата частъ отъ източния дѣлъ на балканското славянство е била обединена въ една държава; отдѣлнитѣ племенни названия сръдъ него почнали да затъмняватъ и съзнанието за близкото родство помежду тия племена бива вече изразено въ новото държавно име българи, което става и тѣхно общо национално име. Съ това било подчертано още по-силно различието между тѣхъ и сѣседитѣ имъ отъ западната група.

За областитѣ, които тия последнитѣ заели на полуострова, намираме точни сведения въ едно отъ съчиненията на византийския императоръ Константинъ Багренородни. Като предава едно легендарно известие за произхода на сръбскитѣ племена и тѣхното първоначално появяване въ балканскитѣ земи,¹ Багренородни разказва следното за окончателното имъ заселване въ областитѣ, които тѣ и въ негово време, презъ X в., продължавали да заематъ: „Понеже сегашна Сърбия и Пагания и тѣй наречената земя на захълмцитѣ и Травуния и земята на каналитѣ се намираха (въ VII в.) подъ властѣта на ромейския императоръ, но бѣха запустени отъ аваритѣ, — тѣй като тия последнитѣ изгониха отъ тамъ ромейското население, което сега населява Далмация и драчката областъ — то императорътъ (Ираклий, 610—641 г.) настави сжщитѣ сърби въ тия земи. И тѣ останаха подвластни на императора на ромеитѣ.“²

Всички тия области, въ които се заселили сърбитѣ, сж добре известни. Захълмье, Травуния (слав. Требинье), Каналия (слав. Конавлье), Пагания (Неретва) се намирали въ крайбрежната областъ на сегашнитѣ Черна Гора, Херцеговина и частъ отъ Босна.³ Още по на северъ и северозападъ сж били земитѣ, заети отъ хърватитѣ. Най-югоизточната отъ всички тия области е била тая на сжщинскитѣ сърби. Споредъ опредѣлението на Иречека тя се простирала на югъ до изворитѣ

¹ За тая частъ отъ известието на Багренородни гл. Дриновъ ц. м. стр. 565 сл., а сжщо и К. Гротъ, Извѣстія Константина Багренороднаго о Сърбахъ и Хорватахъ. Зап. Импер. русс. геогр. общ. т. IX стр. 75 сл.

² Const. Porphyrog. De administr. imperio, ed. Bonn 1539.

³ Гл. Jireček, Geschichte der Serben. I. 117 сл.

на Лимъ и планината Проклетия на линията Ипекъ—Подгорица. Нейна юго-източна граница е била реката Рашка, лѣвъ притокъ на Западна Морава. Отъ нея добила названието си и цѣлата област — Рашка (виз. *Ráson*). Поради положението си въ централната планинска област племето сърби се издигнало надъ останалитѣ племена отъ сжщата група и къмъ IX в. неговото име получило значение на общо название за всички сродни нему племена отъ адриатическия брѣгъ до низинитѣ на Сава.

Съ обособеността на сръбскитѣ племена като едно етнично цѣло, различно отъ това на останалото балканско славянство, се обяснява другъ единъ исторически фактъ, който въ случая заслужва да бѣде отбѣлѣзанъ: съпротивлението имъ срещу всички опити на българскитѣ владѣтели да подчинятъ тѣхнитѣ земи. Докато македонскитѣ славяни постепенно и незабелѣзано влѣзоха въ предѣлитѣ на българската държава, която обхващаше сродно тѣмъ население, сърбитѣ презъ дългия периодъ отъ IX до XI в. съ ожесточение се борѣха за своята независимостъ и отдѣлно политическо сжществуване отъ българитѣ. За македонскитѣ славяни българската държава, чийто центъръ тогава лежеше далечъ на североизтокъ, бѣ държава своя и тѣ търсѣха единение съ нея; за сърбитѣ тя си оставаше винаги една чужда и неприятелска сила, отъ която тѣ съ всички средства се стремѣха да се упазятъ. И докато Самуилъ се опираше на македонското население въ отчаяната борба за спасението на българската независимостъ, нужна бѣ тежката ржка на Симеона и на сжщия тоя Самуилъ, за да се държатъ сърбитѣ въ подчинение. Нѣкои днешни сръбски учени отказватъ да гледатъ на Самуиловата държава като продължение на източното българско царство. За тѣхъ тя е само едно „славянско царство въ Македония“¹, чиито жители новата сръбска наука охотно провъзгласява за сърби. Забравятъ сръбскитѣ историци свидетелствата на тогавашното време, споредъ които сжщиятъ Самуилъ, вѣренъ на традициитѣ на Симеона, бѣ пребродилъ сръбскитѣ земи отъ Шкодра до Зара и, като въ неприятелска страна, бѣ удавилъ въ кръвъ и огнь всѣко съпротивление предъ себе си.²

¹ Гл. Б. Прокић, Постанак једне словенске царевине у Македонији у X веку (Глас срп. краљ. акад. 76 стр. 212—307).

² Гл. Гилъфердингъ, Историја сербовъ и болгаръ. Собр. сочиненіи, I. стр. 213 сл.

II

До втората половина на XII в. сърбитѣ не еднажъ постигаха държавното си обединение, но никога тѣхнитѣ политически граници не надхвърляха предѣлитѣ на етническото имъ разпространение. Къмъ Македония, въпрѣки благоприятнитѣ моменти, които презъ тоя периодъ имъ се прѣдставяха, тѣ никога не се опитваха да се разширятъ. Въ времето на Бориса предѣлитѣ на сръбската държава къмъ Македония стигаха до областта на р. Рашка. Тѣхна погранична крепостъ тукъ бѣ едноимениятъ градъ при днешния Нови Пазаръ.¹ Тамъ продължаваха да бждатъ тия предѣли и следъ симеоновата смъртъ, когато Чаславъ бѣ успѣлъ за кжсо време да обедини всички сръбски земи.²

Падането на Западното Българско царство доведе и покорението на сръбскитѣ покрайнини отъ Византия. Епохата на робството не трая за сърбитѣ повече отъ двадесетина години. Стефанъ Воиславъ въ 1040 г. успѣ да извоюва независимостта на сънародницитѣ си и да разшири властта си на северозападъ къмъ Босна и на северъ къмъ Ибаръ и Западна Морава. Сръбскиятъ ученъ Станоевичъ счита, че въ новата Воиславова държава билъ обединенъ почти цѣлиятъ сръбски народъ.³ А между това на югъ тя не достигаше нито Косово поле, нито пъкъ областта около сливането на двата Дрима. Въ сжщото време обстоятелствата бѣха се сложили тѣй, че сърбитѣ лесно можеха да се увлѣкатъ и да се опитатъ да разпростратъ владѣнията си къмъ Македония. Македонскитѣ българи, пригнетени отъ суровата византийска власть, не по-малко отъ сърбитѣ търсѣха възможността да се освободятъ отъ нея. Ако това македонско население се чувствуваше единъ народъ съ сърбитѣ, то несъмнено не само би потърсило помощта на Воислава, за да свали чуждото иго, но сторило би всичко, за да влѣзе въ предѣлитѣ на неговата държава. Вмѣсто това българитѣ изъ областитѣ около Нишъ и Скопье предпочетоха отдѣлно да поведатъ борба за освобождението си и издигнаха за царъ потомъка на единъ отъ прежнитѣ си владѣтели — самуиловия внукъ

¹ Porphyrog. De administr. 154₂, сл.

² Гл. Станоевичъ, id. 52.

³ Станоевичъ, id. 63.

Петра Дѣлянъ.¹ Отдѣлно отъ сѣрбитѣ възстана тогава и населението на драчката област, което провъзгласило за български царъ Тихомира.² Обединили силитѣ си, възстаналитѣ българи имаха да изнесатъ тежка борба съ Византия. Главнитѣ действия се водѣха къмъ Солунъ и Остро̀во. Земитѣ на северъ къмъ Скопье и задъ Шаръ, очистени отъ византийскитѣ гарнизони, бѣха оставени безъ всѣкаква защита и отъ възстаницитѣ. При все това Воиславъ не направи никакъвъ опитъ да ги завземе. Не стори той това и следъ разгрома на възстанието. Би ли останалъ той тъй безучастенъ къмъ сждбата на тия покрайнини, ако тѣ наистина бѣха сѣрбски?

Тридесетъ години по-късно, когато основаната отъ Воислава държава още съществуваше, българскитѣ боляри (*οἱ κατὰ τὴν Βουλγαρίαν προέχοντες*) въ Северна Македония повдигнаха ново възстание. Макаръ тѣхниятъ вождъ Георги Войтѣхъ да произхождалъ отъ старото българско болярство изъ епохата на Симеона и Петра — билъ отъ рода на Комханитѣ (*τοῦ τῶν Κομχαίων γένους καταβόμενος*, Scyl. 715₂₀), — възстаницитѣ чувствуваха нужда отъ по-авторитетна и знатна личностъ, която да застане на чело на движението. И тъй като отъ потомцитѣ на старата българска династия нѣмаше подходящо лице, Войтѣхъ и другаритѣ му поискаха отъ сѣрбския князь Михаила да имъ изпрати сина си Константина Бодинъ. На чело съ Войтѣха скопскитѣ боляри посрѣднаха Бодина въ Призренъ и тукъ го провъзгласиха за български царъ. Византийскиятъ лѣтописецъ Скилица, който разказва за тия събития, представя работата тъй, като че ли съ това сѣрбитѣ предприели подчинението на България.³ Самитѣ скопски боляри обаче до такава степенъ се стремѣли да подчертаятъ независимия и национално-български характеръ на движението, че когато сѣрбскиятъ принцъ дошелъ при тѣхъ, тѣ, съ провъзгласяването му за български царъ, му промѣнили и името — отъ Константинъ на Петъръ.⁴ Призренъ и

¹ Cedr. in. ed. Bonn. II. 527₅.

² Id. 528₁₀: Τηχομηρόν... βασιλέα προχειρίζονται Βουλγαρίας.

³ Scyl. 714₂₂: τὸ τῶν Σέρβων ἔθνος... τὴν Βουλγαρίαν ἐξῆλθε καταδουλωσόμενον.

⁴ Id. 715₂₁: ... βασιλέα Βουλγαρίων αὐτὸν ἀνακηρύξεν. Πέτρον ἀντὶ Κωνσταντίνου μετονομάσαντες.

тогава (1073 г.) оставалъ вѣнъ отъ предѣлитѣ на сръбската държава. И тоя пжтъ Скопье и Нишъ били главнитѣ центрове на българското възстание¹.

Следъ като и то било потушено, Бодинъ наследилъ Михаила на сръбския престолъ. И той е първиятъ сръбски владѣтель, който се опита да отмѣсти границитѣ на сръбската държава къмъ югъ. Единъ сръбски лѣтописецъ съобщава, че следъ смъртта на норманския кралъ Роберта Гвискаръ, който бѣ завоювалъ гр. Драчъ отъ византийцитѣ, Бодинъ успѣлъ да го заеме, а следъ това, при мира, сключенъ съ императора Алекси Комнинъ, го повърналъ назадъ.² Това известие обаче не е вѣрно. Алекси Комнинъ си възвърналъ Драчъ като подкупилъ оставения отъ Гвискара гарнизонъ и мѣстнитѣ италиянски колонисти.³ Драчъ тогава не билъ завладѣванъ отъ сърбитѣ. Опитътъ имъ да използватъ затрудненото положение на Византия и спечелятъ земя на адриатическото крайбрѣжие останалъ суетенъ.⁴ Може би само Шкодра бѣ падналъ по това време подъ тѣхна власть.

Малко по-щастливи бѣха сърбитѣ на югоизтокъ. Тукъ къмъ края на XI в. границата имъ бѣ отмѣстена до крѣпостта Звечанъ (при днешна Митровица). Бѣдитѣ, които бѣха и навлекли печенежскитѣ нашествия прѣзъ 1090—1091 г., не позволяваха на Византия да започне сериозни действия срещу сърбитѣ. И тѣ се възползуваха отъ случая. Въ 1093 г. научаваме за единъ тѣхенъ набѣгъ, при който били опустошени околноститѣ на Тетово и Скопье.⁵ Но той не имъ донесълъ никаква облага. Въ края на XI в. Косово поле още лежеше вѣнъ отъ сръбскитѣ предѣли.

III.

Въ началото на XII в. сърбитѣ отново паднаха подъ политическата зависимостъ на Византия. Презъ първата половина на сѣщия вѣкъ като дейна сила срещу западнитѣ провинции на обширната византийска империя изстѣпиха маджа-

¹ Scyl. 717, сл.

² *Рѣра Dukljanina lѣtopis*, ed. Ćrnčić, 1874 стр. 34.
³ *Anna Comn.*, ed. Reifferscheid I 199.

⁴ Въ борбитѣ тамъ Бодинъ билъ повторно плѣненъ, *Anna Comn.* I 253.

⁵ *Anna Comn.* II 39.

ритѣ. Стремехътъ на сръбскитѣ жупани да се освободятъ отъ върховенството на Византия намѣри у маджаритѣ една естествена опора. Това обстоятелство предизвика измѣстването на центра на сръбската съпротива отъ крайморието къмъ североизтокъ, въ областъта на Рашка, около планината Копаоникъ и р. Ибаръ. Но издигането на Унгария къмъ сръбската на XII в. като една силна държава даде нови насоки на сръбската история и на сръбскатѣ държавни аспирации. До тоя моментъ сръбскитѣ владѣтели, стремещи се да обединятъ областитѣ, обитавани отъ сърби, насочваха вниманието си къмъ западъ и северъ. Сега вече северозападнитѣ сръбски земи отчасти бѣха завладѣни отъ маджаритѣ, отчасти пъкъ бѣха предметъ на завоевателнитѣ имъ аспирации. Увлѣчени въ борбата срещу Византия за независимостъта си, жупанитѣ на Рашка не можеха да влѣзатъ заради тия земи въ конфликтъ съ маджаритѣ, на чиято помощъ сами разчитаха. За сръбското държавно нарастване оставаха отворени следователно само посокитѣ къмъ югъ и изтокъ. Така още въ края на XII в. стана това, което се повтори въ последната четвъртъ на XIX в. При отнетата възможностъ да добиятъ естествено разширение на държавата си чрезъ присъединението на истински сръбскитѣ покрайнини на северозападъ, къмъ Босна и далматинското крайбрѣжие, на сръбскитѣ държавни водачи презъ XII в. не оставаше друго, освѣнъ да потърсятъ, — както и тѣхнитѣ приемници слѣдъ 1877 г., — компенсации къмъ Западна България и Македония. Отъ този моментъ вече тия земи станаха за сърбитѣ предметъ на възжелѣния, отъ които тѣ до епохата на турското завоевание никога не се отказваха, макаръ често и да биваха принудени временно да ги сподавятъ.

Въ 1183 г. маджари и сърби проникнаха съ опустошени въ долината на Морава и стигнаха дори до София. Когато половина десетолѣтие по-късно кръстоносцитѣ на Фридриха Барбароса на пжтъ презъ полуострова вече бѣха стигнали въ източна Тракия, сръбскиятъ жупанъ Стефанъ Неманя, възползуванъ отъ обстоятелството, че византийскитѣ войски бѣха отстъпили къмъ Цариградъ, отново нахлу на югоизтокъ като зае и отчасти разруши византийскитѣ крепости въ цѣлата областъ между Нишъ, София, Скопье и Призренъ¹. Една го-

¹ Šafařík. Památky, биогр. на Ст. Неманя, гл. VII, стр. 816.

дина по-късно сърбитѣ бѣха поразени отъ византийцитѣ при Морава и прогонени изъ заетитѣ мѣста, но все пакъ Неманя сполучи да запази владѣнието на Косово поле. Призрень обаче и тоя пжтъ остана вѣнъ отъ сръбскитѣ граници, които още минаваха далечъ на северъ отъ Шаръ¹.

Въ 1201 г., следъ мира между Калояна и Византия, Северна и Средня Македония, съ Скопье и Просѣкъ на Вардара, бѣ включена въ предѣлитѣ на второто българско царство.² Две години по-късно, следъ упорити борби съ маджаритѣ, Калоянъ бѣ успѣлъ да изтрѣгне отъ тѣхъ и моравската областъ. На сръбското разширение, спрѣно на западъ и северъ отъ маджаритѣ, бѣха заприщени сега по тоя начинъ и пжтищата къмъ югъ и изтокъ. Сърбитѣ трѣбваше да се помирятъ съ положението си и да чакатъ нови благоприятни дни. Такива настѣпиха за тѣхъ следъ убийството на Калояна. Въ България бѣха избухнали смутове. Срещу узурпатора Борилъ бѣха се обявили най-близкитѣ роднини на покойния царъ. Единъ отъ тѣхъ, Калояновиятъ племенникъ, севастократоръ Стрезъ, за да се спаси отъ преследването на Борила, билъ принуденъ да търси убѣжище въ Сърбия. Сръбскиятъ жупанъ Стефанъ Немановичъ го посрещналъ като скѣпъ гостъ. Постѣпкитѣ, които Борилъ правилъ, за да му бжде предаденъ Стрезъ, останали напразно; не помогнали и заплашванията съ война. Тѣй демонстративно било вниманието, оказвано на Стреза отъ сръбския владѣтель, че боляритѣ на последния почнали да роптаятъ: тѣ основателно се страхували, че жупанътъ може да навлѣче на страната си тежки беди.

Покровителството, което Стефанъ оказалъ на видния българинъ-бѣжанецъ, не се дължало нито нито на лична привързаностъ, нито пъкъ произтичало отъ дълга на гостоприемството. Разчетътъ, съ който Стефанъ приелъ Стреза и го пазилъ отъ Борила, става ясенъ отъ по-нататъшнитѣ събития. Стрезъ и Стефанъ завързали преговори съ българситѣ велможи въ Македония, които, изглежда, сѣщо били недоволни отъ управлението на узурпатора Борилъ и били готови да се отменатъ отъ него. Тѣ съ готовность се съгла-

¹ Jireček, *Gesch. d. Serben*, I 274; Станојевичъ 95.

² По-подробно въ моята работа Владѣтелитѣ на Просѣкъ. Сб. А. Н. I. 41.

сили да признаятъ за господарь Стреза, чието близко роднинство съ Калояна вече му създавало достатъченъ авторитетъ. Еднажъ почвата тъй подготвена, Стефанъ далъ на Стреза военна помощъ, и последниятъ навлѣзълъ въ Македония. Неговото появяване било сигналъ за общо отмѣтане отъ Борила: *знахоу бо его*, — говори за Стреза единъ тогавашенъ сръбски авторъ, — *загорци и людѣ и къ нему мнози прихаждахоу*¹. Македонскитѣ земи, на които Стрезъ сега станалъ владѣтель, образували, споредъ думитѣ на самия Стефанъ *полъ царствниа бакгарскаго*.² Но намѣрението на сръбския жупанъ не било само да разпокъса и отслаби България. Изглежда, че той е изтрѣгналъ отъ Стреза обещанието, щото тоя последниятъ да бѣде нѣщо като неговъ васалъ. Създаването на отдѣлно българско княжество въ Македония, било за сърбитѣ само средство и първа стѣпка за по-нататъшното му пълно присъединение къмъ Сърбия.

Но въ лицето на Стреза сърбитѣ бѣха намѣрили човекъ, който не тъй лесно могълъ да се остави да бѣде използванъ като чуждо оръжие. Докато положението му не било още достатъчно закрепено и се нуждаелъ отъ тѣхната помощъ, Стрезъ търпѣлъ намѣсата на сърбитѣ въ вътрешнитѣ дѣла на княжеството си. Почувствувалъ се еднажъ достатъчно затвърденъ, той не само че почналъ да се държи спрѣмо сърбитѣ напълно самостоятелно, но и почналъ да преследва тия отъ своитѣ велможи, които били спечелени за сръбскитѣ интереси. Въ 1209 г., година следъ издигането на Стреза за владѣтель на македонскитѣ земи, сърбитѣ трѣбваше да се убедятъ, че плановѣтѣ имъ за завладѣването на Македония и сега бѣха останали тъй же суетни, както и по-рано, по времето на Калояна.

Стрезовото княжество съ столица Просѣкъ на Вардара проживѣ следъ тая дата едва петъ години. Презъ тоя периодъ Стрезъ бѣ се помирилъ отново съ Борила, сключваше съюзи съ владѣтеля на Епиръ и съ латинцитѣ, които владѣеха Цариградъ, но отношенията му къмъ сърбитѣ оставаха винаги неприятелски. Въ 1214 г. той съ епирския деспотъ

¹ Житието на св. Сава отъ Теодосия, изд. на Даничича 1860 г., стр. 105.

² Šafařík, *Památky* XVI, 22⁹⁶. Подробно за всичко това въ „Влад. на Просѣкъ“ стр. 58.

Михаила започналъ война срещу сръбския жупанъ. Отъ нея той вече не се върналъ. Народното предание и сега сочи въ Жеденския дервентъ на Вардара, между Скопье и Тетово, „Стрезовото кале“, гдето македонскиятъ князь билъ убитъ една нощъ въ лагера си отъ заговорници, вдѣхновени отъ сърбитѣ¹.

Следъ смъртта на Стреза неговитѣ земи бѣха завладѣни отъ латинцитѣ. Въ 1216 г. тѣ минаха подъ властта на епирския деспотъ, който нѣколко години по-късно вече бѣ господаръ на цѣлата областъ отъ Места до Адриатическо море. До 1230 г. епирската държава оставаше най-големата политическа сила на полуострова. Нейното могъщество бѣ сломено въ битката при Клокотница, следъ която цѣла Македония и Албания отново влѣзоха въ предѣлитѣ на българското царство и останаха тамъ чакъ до смъртта на Калимана I (1246 г.). Презъ цѣлия тоя периодъ Сърбия, доволна, че можеше да запази своето съществуване и независимостъ, бѣ принудена да живѣе подъ покровителството на единъ или другъ отъ силнитѣ си съседи. Нейнитѣ граници оставаха задъ Шаръ на линията, която бѣ достигнатъ още при Неманя въ края на XII в.

IV.

Международното положение на Балканския полуостровъ следъ 1246 г. отново започна да се слага благоприятно за сърбитѣ и това събуди заглъхналитѣ цѣло полустолѣтие у тѣхъ апетити. Следъ смъртта на Калимана България загуби всичкитѣ си южни провинции, отъ Мидия до Драчъ и отъ Янина до Велбуждъ. Предприетитѣ на два пѣти опити опити да си ги възвърне² свършиха съ неуспѣхъ. Като съперници за владѣнието на Македония сега бѣха изстѣпили главно две сили — никейската империя и възстановеното следъ Асѣна II епирско деспотство. Първиятъ периодъ на борбата помежду имъ свърши съ победата на никейцитѣ. За да противостои на несравнено по-силния си противникъ, който вече владѣеше цѣла

¹ Владѣтелитѣ на Просѣкъ, стр. 78, сл.

² Първиятъ пѣтъ при Мих. Асѣна 1254 г., гл. G. Asproslita, ed. Heisenberg, 118. За временното владѣние на Сев. Македония отъ българитѣ при Константинъ Асѣна говори Вирпинскиятъ хризовулъ, ако разбира се бж. е отхвърлено мнението на Баласчева за неговата подложность (гл. Минало II 178 сл.).

Македония съ частъ отъ Албания до Адриатика, епирскиятъ деспотъ Михаилъ II бѣ образувалъ срѣщу му широкъ съюзъ. Въ него влизаха и сѣрбитѣ. Военнитѣ действия почнаха въ 1258 г. Докато епирцитѣ се разправяха съ крепоститѣ въ Южна Македония, между Вардара и Адриатика, сѣрбскиятъ кралъ Урошъ I нахлу отъ северъ и опустоши земитѣ до Прилепъ¹. Северна Македония за трети пѣтъ вече виждаше сѣрбски войски. Но и сега, както по времето на Бодина и Стефана Неманя, това бѣ предимно единъ набѣгъ за плячка и една военна демонстрация. Както Кичево, той и Прилепъ се удържаха срещу сѣрбитѣ. Последниятъ градъ наскоро бѣ заетъ отъ епирцитѣ, които бѣха бързо напреднали къмъ северъ. Тѣхниятъ успѣхъ обаче сѣщо не бѣ траенъ. Презъ следната 1259 г. никейцитѣ си възвърнаха загубеното.

Слѣдъ тая дата, въ продължение на по-вече отъ 20 години, Македония остана подъ властѣта на вече възстановената византийска империя. Презъ това време обаче срещу нея бѣ се създадала нова опасна коалиция. На чело на неприятелитѣ ѝ сега бѣ кралѣтъ на Неаполъ и Сицилия, Карлъ Анжуйски, който бѣ се изстѣпилъ като наследникъ на прогоненитѣ отъ Цариградъ латинци. Къмъ противовизантийския съюзъ, освенъ венецианцитѣ и дребнитѣ франкски и грѣцки владѣтели въ Тесалия и южна Гърция, бѣха привлѣчени още бѣлгаритѣ и сѣрбитѣ. Военитѣ действия, почнати отъ Карла въ Албания презъ 1281 г., се развивали нещастно за неаполитанцитѣ. Предвидено било презъ следната 1282 г. да се нанесе решителенъ ударъ срещу Цариградъ; венецианската флота трѣбвало да подкрепи действията по море. Презъ пролѣтѣта сѣщата година обаче сицилийската вечерня погребавсички надежди, възлагани на това голѣмо предприятие. Бѣлгария, изтощена отъ преживѣнитѣ граждански войни при Ивайло и намираща се подъ непрекъснатата опасностъ на татарскитѣ нашествия, бѣ неспособна за каквато и да било нападателна война. Отъ крайно заплетеното и несигурно положение въ Балк. полуостровъ се възползуваха само сѣрбитѣ. Тѣхната южна граница до тоя моментъ все още се намираше на сѣверъ отъ Липлянъ и Призренъ.² Сега, презъ

¹ Асгор. 145₂₁.

² Рашум. I. 352₁₆, ed. Bonn.; Данило, Животи кралева и архиепископа српских, изд. Даничинъ стр. 107.

пролѣтъта 1282 г., преди да станатъ известни събитията въ Сицилия, новиятъ сръбски кралъ Милутинъ нахлу съ войскитѣ си въ северна Македония и до есента с. г. завзе цѣлата областъ отъ Кюстендилъ и Пиянечко до Тетово.¹ Походътъ, който Михаилъ Палеологъ бѣ почналъ да готви, за да изтласка сърбитѣ, бѣ осуетенъ поради смъртта на тоя енергиченъ византийски императоръ. Неговиятъ наследникъ, безволниятъ и малодушенъ Андроникъ II, за да се отърве отъ татаритѣ, които като наемници бѣха повикани да участвуватъ въ тоя походъ, ги изпратилъ сами срещу сърбитѣ. Татаритѣ стигнали до Липлянъ и Призренъ, но се задоволили да се нагрябятъ съ плячка и се върнали назадъ. Следъ тѣхъ Милутинъ, безъ усилия и безъ да срещне противодѣйствието, заелъ презъ пролѣтъта 1283 г. Поречието, Кичевско и Дебърско.² За пръвъ пѣтъ Северна Македония отъ дветѣ страни на Вардара до Плачковица и дримскитѣ тѣснини южно отъ Дебъръ вече минаваше подъ сръбска властъ. Вънъ отъ заетата отъ сърбитѣ областъ оставаха Шипъ, Велесъ, Просѣкъ, Прилепъ и Охридъ.³

Византия не можеше да се помири съ станалото, но неспособното цариградско правителство не бѣ въ състояние и да го поправи. Увлѣченъ въ започналитѣ тогава богословски спорове, загриженъ отъ възобновенитѣ нападения на турцитѣ въ Мала Азия и отъ опасността отъ татарски нашествия въ Тракия, неспособниятъ Андроникъ бѣ оставилъ съвсемъ на заденъ планъ интереситѣ на империята низъ балканскитѣ провинции. Неприятелствата между сърби и византийци тукъ траяха повече отъ десетилѣтие и половина и бѣха се изродили въ хронически погранични набѣзи, които не промѣняха въ нищо създаденото тамъ положение. Мирътъ бѣ възстановенъ едва въ 1298 г., когато византийското правителство бѣ принудено да признае свършенитѣ факти.

Тѣй остана границата на сърбитѣ въ Македония цѣли

¹ Данило I 68. Прѣѣе приѣтъ оба Полога съ градовы ихъ и съ областноу, и градъ славыный Скопие, по сѣхъ же Овчье Поле и Зетово и Пшаньцъ.

² Id. 114: въздвижъ се иде, и приѣтъ земаю дѣбрьскоу съ всѣхъи градовы и дрѣхъ-ваши ихъ; такожде и дрѣжавоу земаю кичавьскыи съ градовы и областноу ихъ; поречьскоу земаю такожде съ градовы и областноу ихъ.

³ Jireček, *Gesch. d. Serben* I 334 сл.; ср. Баласчевъ, *Минало* II. 25.

45 години (1283—1328). При междуособната война, която въ края на тоя периодъ бѣ избухнала въ Византия между Андроника II и неговия внукъ, по-сетнешния императоръ Андроникъ III, градоветъ Струмица, Просѣкъ, Мелникъ, Прилепъ и Охридъ още бѣха византийски. Въ първитъ три града бѣха потърсили убѣжище привърженицитъ на стария императоръ,¹ когато Охридъ и Прилепъ бѣха заети отъ неговия внукъ.² Единъ отъ византийскитъ боляри, Михаилъ Асѣнь, потомъкъ на българскитъ Асѣновци, който билъ заелъ крепостта Просѣкъ, за да не падне въ ржцетъ на Андроника III, още въ сжщата 1328 г. я предалъ на сѣрбитъ.³ Навѣрно тогава били завладѣни отъ тѣхъ градоветъ Щипъ и Велесъ.⁴ Помамень отъ тия леки успѣхи, Стефанъ Дечански на следната година се явилъ и подъ Охридъ, но при вестта че Андроникъ приближава, бързо отстъпилъ назадъ, като загубилъ и нѣкои отъ крепоститъ изъ областта къмъ Кичево и Дебъръ.⁵

Срѣбското разширение въ Македония, извършвано въ политическо отношение за смѣтка на Византия, засѣгаше чувствително и българскитъ интереси. Въ края на XIII в. българскитъ владѣтели бѣха го търпѣли, тъй като вътрешното положение на царството не имъ позволяваше никаква активна политика навънъ. Сега, въ края на двадесетътъ години на XIV в., обстоятелствата бѣха далечъ по-благоприятни и Михаилъ Шишманъ не можеше да остане безучастенъ къмъ новитъ срѣбски опити да измѣстятъ границитъ си още по-вече на югъ. Между него и Андроника бѣ сключенъ съюзъ срещу сѣрбитъ. Докато българитъ довършваха приготовленията си, византийскитъ войски минаха срѣбската граница откъмъ битолско и завзеха нѣколко крѣпости.⁶

¹ Cantac. ed. Bonn. I 284₁₅, 285₁; за Мелникъ Gregoras I 285₁ сл.; Cantac. I. 285₂₀.

² Cantac. I 277₁₉, 278₇, 285₁₀.

³ Greg. I 413₁₇, Cantac. I 285₁₀.

⁴ Данило 197: краљу земаламъ многыма дръжавы грѣцкыя прѣдвѣшныма се, и грады нѣхъ же приетъ, нѣхъ же имена си соуть: градъ славныи Велесъ, градъ Просѣкъ, градъ Штникъ.

⁵ Cantac. I 428₁₅.

⁶ Cantac. I 428₁₆ споменува Βουτζοδινъ (Бучино, до Прилепъ на Черна) Δεβριζανъ (Дебрица), Καβαλλάριον и Σιδροκιάστρον (Горни Демиръ Хисаръ на пѣтя Кичево-Прилепъ). За тия крепости гл. и Баласчевъ Минало II 36. За днешната областъ Дебърца, северно отъ Охридъ, у Новаковић, Први основи слов. књижевностъ стр. 234.

Катастрофата при Велбуждъ и смъртта на Михаила Шишманъ извършиха пълненъ обратъ въ балканскитѣ отношения. Андроникъ оставилъ на западъ пълководеца си Сиргиянъ, а самъ побързалъ на изтокъ, гдето, при настъпването за България смѣтно време, завзелъ подбалканскитѣ градове отъ Месемврия до Ямболъ.¹

Сърбитѣ обаче и тоя пжтъ не предприели нищо решително срещу южния си съседъ. Трѣбваше единъ новъ случай да имъ помогне. Сжщиятъ Сиргиянъ, оставенъ презъ 1330 г. за началникъ на византийскитѣ войски въ битолско, уличенъ въ нѣкакъвъ заговоръ срещу императора, избѣгалъ въ Сърбия. Отъ тамъ съ сръбски войски и албанци той навлѣзалъ въ южна Македония като завладѣлъ дори и Костуръ. Бързото пристигане на Андроника турило край на това лесно завоевание и сръбитѣ отново се оттеглили назадъ, но измѣната на Сиргияна не останала за тѣхъ съвсемъ безрезультатна: тѣ запазили Прилепъ, Охридъ, а вѣроятно и Струмица (1334 г.).² Извѣстно е въ всѣки случай, че въ 1336 г. Радовишъ вече билъ сръбски.³ Около това врѣме надъ областта отъ Струмица до Щипъ и Стобъ при Рила билъ поставенъ за управителъ извѣстниятъ Хрельо. Тѣй несигурна обаче била връзката на тия земи съ Сърбия, че Хрельо нѣколко години по-късно се отметналъ отъ Душана, сближилъ се съ византийцитѣ и отъ столицата си Струмица⁴ управлявалъ областта си като независимъ господарь.

Повторно се опиталъ Душанъ да използва обстоятелствата веднага следъ неочакваната смъртъ на Андроника III.

¹ Cantac. I 431₁₄ сл.

² Първитѣ сръбски свидетелства (грамоти) следъ завладяването на Прилепъ сж отъ 1335 г. гл. Новаковић, Прилеп у првој половини XIV. века. Глас 80, 7. Възъ основа на едно твърде неопредѣлено мѣсто у Данило, 226, Флоринскій, Южные славяне и Византия во второй четверти XIV в. II 70, счита, че между другото въ 1334 г. сръбитѣ запазили още и Воденъ и Костуръ. Това не е вѣрно. Кантакузинъ съобщава (гл. по-долу стр. 17 заб. 3) за подчинението на Воденъ нѣколко години по-късно; все тогава, заедно съ Беръ, ще е билъ окончателно взетъ и Костуръ. Впрочемъ самъ Флорински на друго мѣсто (стр. 87) говори, че Воденъ (Едеса) билъ завладѣнъ отъ сръбитѣ едва при Кантакузиновата междуособица.

³ Cantac. I 475₁₁.

⁴ Грег. II 626₁₅; За Хреля по-подробно у Баласчевъ, Минало II, 42 сл.

Той разчиталъ, че записаното съ вътрешнитѣ мѣнотии регенство не би могло да окаже нуждната защита на южна Македония, а изоставенитѣ на собственитѣ си сили мѣстни гарнизони не ще бждатъ въ състояние да му се опратъ. Но съображенията му излѣзли погрѣшни. Прѣдизвестени за похода му крепоститѣ и градоветѣ въ южна Македония не само че будно се охранявали, но прибрали въ стѣнитѣ си и селското население изъ околноститѣ заедно съ неговитѣ стада. За това Душанъ, който билъ стигналъ до Солунъ, трѣбвало да отстъпи назадъ съ празни ржце¹.

Неочаквано благоприятни условия настанаха за сѣрбитѣ къмъ края на сжщата 1341 г., когато византийскитѣ земи отъ Тракия до Адриатика бѣха обхванати отъ нова гражданска война. Иванъ Кантакузинъ, пълководецъ и довърено лице на Андроника III, бѣ се провъзгласилъ за императоръ въ Димотика и отъ тукъ поведе борба срещу регентството на малолѣтния Иванъ V Палеологъ. Опитътъ на Душана да превземе тогава Воденъ не сполучи², но за това пѣкъ развитието на византийската междуособица коренно промѣни отношенията въ западнитѣ области. Кантакузинъ разчиталъ на поддръжката на Хреля, но отъ македонскитѣ градове едничкъ Мелникъ³ държалъ страната на новия императоръ. Всички останали му затворили вратитѣ си. Подгоненъ отъ противниците и изоставенъ отъ войницитѣ си, на Кантакузина оставалъ едничкъ изходъ — да бѣга въ Сѣрбия. Тукъ той очаквалъ да намѣри не само подслонъ, но и помощъ за продължение на борбата. Първото условие обаче, което тукъ му поставили, било да отстъпи Мелникъ и да придума Хреля да признае отново властта на Душана. Хрельо, между това вече билъ принудилъ лишения отъ припаси градъ да се предаде. И сега, разбралъ че не може да разчита на никаква подкрепа отстрана на византийцитѣ, той побързалъ да предупреди постѣпкитѣ на Душана и му се подчинилъ⁴. Срещу помощта, която Душанъ трѣбвало да окаже на Кантакузина, било условено да си подѣлятъ остатъка отъ Южна Македония, като предоставятъ на всѣки градъ да се предаде комуто

¹ Cantac. II 79₁₀.

² Id. II 255₁₀.

³ Id. 232₄.

⁴ Cantac II 275₂₂ сл., ср. Greg. II 654₆.

иска¹. Цариградското правителство отъ друга страна предлагало на Душана да му отстъпи съ изключение на Солунъ всички македонски градове западно отъ Кавала, стига кралятъ да предаде Кантакузина или поне да го задържи подъ стража². Душанъ предпочелъ да продължи да покровителствува своя гостъ. Опитътъ на сърбитѣ и на Кантакузина къмъ края на 1342 г. да превзематъ Сересъ билъ отбитъ отъ гарнизона и гражданството, но за това пъкъ Душанъ съ подкупъ успѣлъ да завладѣе Воденъ³. Презъ зимата сжщата година съ смъртта на Хреля неговитѣ земи били окончателно присъединени къмъ Сърбия, чиито граници вече опирали до Рила и вододѣла на Пиринъ.⁴

Кантакузинъ накрай почувствувалъ, че по-нататъшното му пребивание въ Сърбия е не само безполезно, но и опасно за неговата сигурностъ. Съ обещаната сръбска помощъ той видѣлъ, че нищо не ще може да свърши, когато отъ друга страна Душанъ продължавалъ да го използва като орждие на завоевателната си политика. За това той подъ благовиденъ предлогъ напусналъ Сърбия. Вече наскоро следъ това между двамата досегашни съюзници отношенията били явно неприятелски: продължението на сръбскитѣ завоевания могло да стане едничко за смѣтка на земитѣ, надъ които Кантакузинъ самъ аспириралъ.

Още на следната 1344 г. Кантакузинъ заминалъ за Тракия, гдето трѣбвало да се реши спорътъ за цариградския престолъ. Въ продължение на три години следъ това борбата между него и цариградското правителство продължи съ крайно ожесточение, при което бѣха забравени всички жизнени интереси на империята. Земитѣ на западъ отъ Места бѣха оставени безъ всѣкаква защита. Въ тѣхнитѣ градове се борѣха привърженицитѣ на Кантакузина и на Ивана Палеологъ. Партизанската ненавистъ, засилена и отъ нараслитѣ социални противоречия, бѣ се развила до такава степенъ, че противникитѣ бѣха готови, както напр. това стана въ Солунъ, да търсятъ помощта на чужденцитѣ. Нѣкои градове и крепости, останали вѣрни на цариградското правителство, за да не

¹ Greg. II 656₁₈.

² Cantac II 306₁₀.

³ Id. II 301₂.

⁴ Id. II 328₆.

паднатъ подъ властѣта на Кантакузина, предпочитаха да отворятъ вратитѣ си всѣкому другъ, но не и на ненавиждания узурпаторъ. Слабитѣ византийски гарнизони въ тия градове, малочислени и злѣ въоръжени, сами бѣха деморализирани всрѣдъ гражданската междуособица, а тѣхнитѣ началници, — готови да взематъ страната на всѣки, който имъ осигури поголѣми изгоди. Не се чувствувалъ никакъвъ авторитетъ и властъ, която да се грижи за общитѣ нужди и възпре евентуалната външна опасностъ. Градоветѣ бѣха изолирани единъ отъ другъ, всѣки единъ удавенъ въ собственитѣ си размирици. При това, докато едни държаха съ едното правителство, други предпочитаха противното. Областѣта отъ Родопитѣ до залива Арта и на северъ къмъ Албания лежеше като готова плячка за всѣки, който би поискалъ да я грабне. Сърбитѣ бѣха най-близко до нея и Душанъ бѣ най-малко човѣкътъ, който би се отказалъ да използва тѣй създадената възможностъ. Тѣй въ продължение на две години (1344—1345) цѣлата южна Македония на изтокъ до околноститѣ на Кавала и на западъ до Адриатика бѣ напълно присъединена къмъ Сърбия. Едничкъ само Солунъ остана до край подъ скиптѣра на византийския императоръ.

Пълното завладѣване на Македония отъ сърбитѣ, както отъ гореизложеното се вижда, бѣ извършено въ продължение на единъ периодъ отъ 63 години (1282—1345). Въ тоя периодъ ясно се очертаватъ четири момента: 1) Годиинитѣ 1282—1283, когато, възползувани отъ трудното международно положение на Византия и отъ смъртъта на императора Михаилъ Палеологъ, сърбитѣ заеха Северна Македония — Поречието съ Кичево, Дебъръ, Скопье, Овче поле и областѣта около горня Брѣгалница; 2) времето на първата византийска междуособица (1327—1328), която имъ даде частъ отъ централна Македония съ Просѣкъ, Щипъ и Велесъ; 3) измѣната на Сиргияна, чрезъ която тѣ къмъ 1335 г. станаха господари на Струмица и Прилепъ, и най-сетне 4) годиинитѣ 1342—1345, когато гражданската война въ Византия имъ позволи да заематъ и остатъка отъ южнитѣ и източни македонски земи.

V.

Бързото подчинение на Македония, Албания, Епиръ и Тесалия отъ сърбитѣ, бележи Иречекъ въ сръбската си исто-

рия, е фактъ, който заслужва удивление. Не трѣбва обаче да се забравя, добавя той, че заемането на тия земи, при тогавашнитѣ дълги войни въ византийското царство, бѣ лесно и че бѣ извършено безъ да бжде дадено дори и едничко голѣмо сражение, а само съ блокада на крепости и градове.¹

Тия думи на известния историкъ се нуждаятъ отъ една поправка: дори и малкитѣ сражения не бѣха нуждни на сърбитѣ, за да станатъ тѣ господари на всички тия области. Презъ цѣлия стогодишенъ периодъ, — отъ времето на Уроша I, когато тѣ подновиха стремежа си за разширение къмъ югъ, та до пълното завладѣване на македонскитѣ земи отъ Душана, — е известно само едно по-значително сблъскване между сърби и византийци. То бѣ въ 1258 г., когато византийскитѣ комендантъ на Прилепъ съ слабия си гарнизонъ се опита на открито поле да срещне войскитѣ, изпратени въ Македония, за да съдействуватъ на епирския деспотъ Михаила II.² Въ всички останали случаи дълговремената блокада, придружена съ опустошението на полетата и спирание на подвоза на храни, бѣха главнитѣ средства, чрезъ които сърбитѣ сломяваха съпротивата на македонскитѣ градове. Тѣй бѣ взетъ напр. Мелникъ отъ Хреля и Воденъ отъ Душана. За тоя последенъ градъ Кантакузинъ разказва, че билъ подложенъ на блокада цѣли единадесетъ години.³ Нищо чудно, че изоставенитѣ на собственитѣ си сили македонски градове не бѣха въ състояние да живѣятъ въ постоянна несигурностъ и лишения и че тѣхнитѣ жители предпочитаха накрай да отворятъ вратитѣ си на чужденцитѣ, които безнаказано разоряваха околноститѣ и рушеха благосъстоянието имъ. При това населението на тия градове, българско въ мнозинството си, нѣмаше и за какво да държи особено много за византийската властъ. Общиятъ упадакъ на империята, започналъ отъ времето на Михаила Палеологъ (1259—1282) и изразенъ между другото въ развитие на привилегиитѣ на мѣстнитѣ династи, въ увеличението на данъчнитѣ тегоби и въ необузданитѣ злоупотрѣбления на чиновничеството, не бѣ отъ естество да поддържа вѣрноподаническитѣ чувства у македонското население къмъ старата властъ. Най-сетне, уморено отъ междуособицитѣ и отъ войнитѣ меж-

¹ Jireček, *Gesch. der Serben* I 369.

² *Acropolita* ed. Heisenb. 145²³. Гл. по-горе стр. 12.

³ *Cantac.* III 127¹⁰.

ду епирци, никейци и италиянци, — борби и междуособици, на които отъ втората половина на XIII в. македонскитѣ земи бѣха постоянниятѣ театъръ, — тукашното население бѣ паднало въ това тѣпо и безнадеждно равнодушие, при което нему бѣ вече еднакво безразлично, кой отъ тѣхъ ще го владѣе. Тѣ всички бѣха чужденци. Това, което то искаше, бѣ — да му се даде миръ и сигурностъ. Най-добре е изразено това душевно състояние на измъченитѣ македонски българи у Акрополита, византийски писателъ отъ XIII в., който презъ царуването на Михаила Палеологъ известно време билъ натоваренъ съ управлението на Западна Македония. Оплакващъ се отъ равнодушието на тукашното население къмъ интереситѣ на империята и отъ готовността, съ която то посрещало враговетѣ ѝ, той добавя: „такива сж жителитѣ на западнитѣ земи; тѣ лесно се подчиняватъ на всѣки господарь и тѣй избѣгватъ бедитѣ и спасяватъ имотитѣ си“¹

Развалата всрѣдъ представителитѣ на византийската властъ и необузданиятъ егоизъмъ на мѣстнитѣ първенци, които въ трусоветѣ на междуособната война презъ 40-тѣ години на XIV в. и въ разразенитѣ съ нея социални сътресения бѣха загрижени да спасяватъ само своето лично положение, още по-вече улесняваха завоевателната политика на сърбитѣ. Градътъ Верия (днешниятъ Беръ), блокиранъ дълго време безуспѣшно отъ тѣхъ, най-сетне билъ превзетъ отъ Душана, следъ като мѣстнитѣ власти били покупени съ пари и съ голѣми обещания.² Тѣй билъ завладѣнъ и Сересъ.³ Чрезъ предателство Душанъ сполучилъ да си възвърне и временно загубения Воденъ.⁴ Видѣхме вече, че по сжщия начинъ по-рано сърбитѣ бѣха станали господари и на Просѣкъ. Начинътъ, по който били завладѣни останалитѣ македонски градове, а неизвестенъ, но обстоятелството, че не се споменуватъ никакви борби около тѣхъ, показва, че тѣ сж минали подъ сръбска властъ незабѣлѣзано и навѣрно чрезъ сжщитѣ срѣдства, както и споменатитѣ.

¹ Acrop. 167₂₀

² Cantac. III .31₁₂. Βερόιοι τὸν τοῦ δυνατοτάτου χρημασι καὶ μεγάλας ἐπαγγελίας διαφθείρας... ἐπεισεν... τὴν πόλιν παραδοῦναι.

³ Id. II. 551₂₁: ... ἐπιθέμενος Φεραις, εἴλε, τῶν τὰ ἐκείνου ἡρημένων ἔνδον πρᾶξαντων, ὡς ἐλάβοντο καιροῦ.

⁴ Id. III. 160₂₀. Ἐδέσσαν ἐπόρθησεν, ἐλὼν τινὲν προδοσίᾳ τῶν τακείνου ἡρημένων.

Своето запазване Солунъ дължеше на положението си при морето, отъ гдето можеше да получава нужнитѣ му припаси. Опасността за него идѣше отъ ожесточената борба, която вече цѣло десетилѣтие се водѣше между раздѣленото му на два непримирими лагера гражданство. Къмъ 1350 г. партията на тъй нареченитѣ „зилоти“, която представляваше низшитѣ слоеве на населението му, бѣ готова да предаде града на сърбитѣ. Душанъ, разказва по тоя случай Ив. Кантакузинъ въ своитѣ мемуари, „не щадѣше никакъ пари, но изразходваше въ голѣмо количество, а обещавахе още повече. . . Той бѣ спечелилъ зилотитѣ, а чрезъ тѣхъ бѣ убедилъ мнозина отъ гражданитѣ да взематъ страната му“.¹ Само бързото пристигане на императора отъ столицата спасило града.

VI

Разпадането на Душановата държава и политическото обособление на македонскитѣ земи отъ останалитѣ сръбски области бѣ завършено десетилѣтие следъ смъртта на Душана. Къмъ 1366 г. Вълкашинъ, Углешъ и Дѣяновци бѣха вече самостоятелни господари на македонскитѣ области отъ Прѣспа и Дримъ до Родопитѣ и Рила. Презъ 1371 г., следъ Чирменския бой, турцитѣ завзеха Източна Македония. Марко, синътъ на Вълкашина, и Константинъ Дѣяновъ станаха тѣхни васали докато най-сетне следъ смъртта имъ въ 1394 г. и тѣхнитѣ земи минаха подъ прѣката властъ на султана. Сръбското владѣние на Северна Македония отъ Шаръ до Бабуна и Брѣгалница бѣ траело следователно не повече отъ 85 години (1282—1366 г.), когато пъкъ Южна Македония отъ Сересъ до Костуръ и Охридъ бѣ сръбска отъ цѣлата епоха на срѣдньовѣковието едва 25 години (1342—1366). Дори ако за край на сръбското господарство тукъ бжде счетена годината 1394, когато земитѣ на Марко и Константина бѣха заети отъ Баязида, то все пакъ съответнитѣ периоди не бѣха по-голѣми отъ 110 год. (за Северна) и 50 год. за Южна Македония.²

¹ Cantac. III 109₂₀. Κοάλης γάρ οὐδαμῶς ἐφείδετο χρημάτων, ἀλλὰ πορεύχε τε πολλὰ, καὶ πλείω ἐπηγγέλλετο; 110₂: ἀφειδῶς οὖν ἐκκενῶν τὰ χρήματα, τοὺς τε Ζηλωτὰς καὶ δι' ἐκείνων οὐκ ὀλίγους ἐπεισε τῶν πολιτῶν αὐτῷ προβάχειν.

² За нѣкои области и градове изъ Срѣдня Македония като напр. Щипъ, Велесъ, Струмица и Прилепъ тоя периодъ е 60—70 г. Гл. погоре стр. 15.

Все пакъ, и въпрѣки своята недълготрайностъ, сръбското владичество въ Македония е оставило тамъ значителни следи. Думата ни е за паметниците отъ средньовѣковието. Днешниятъ ученъ, който изследва миналото на Македония по оцѣлѣлитѣ ѝ старини, прѣснати низъ различнитѣ ѝ краища, среща много черкви и манастири, които му говорятъ за времето на Душана и Уроша или му нашепватъ имената на малки и голѣми тамошни сръбски власти. А срещу тѣхъ почти липсватъ паметниците, отъ които той би могълъ да долови националния български периодъ на македонската история. Не е чудно, че нѣкои археолози и историци на изкуството по тия външни признаци сж твърде склонни да виждатъ само сръбската епоха въ сръдньовѣковното минало на македонскитѣ земи и да вадятъ отъ това заключение за тѣхния сръбски характеръ.

Несъмнено сръбскитѣ владѣтели и първенци бѣха проникнати отъ благородния стремежъ къмъ строителство и всѣки единъ отъ тѣхъ считаше за дългъ да остави следъ себе си нѣкое благочестиво дѣло. Но сравнителната оскуденостъ на българскитѣ паметници въ македонскитѣ земи се дължи не на обстоятелството, че може би у българскитѣ владѣтели тая черта е била по-слабо развита, а на времената, които последваха старобългарския периодъ тамъ и на обстоятелствата, при които тия земи за сетенъ пѣтъ бѣха владѣни отъ българскитѣ царе.

Въ българскатѣ държавни предѣли се намираха македонскитѣ покрайнини презъ цѣлото царуване на Бориса, Симеона, Петра и Самуила, т. е. въ разстояние на 180 години. Това бѣ времето на най-голѣмия разцвѣтъ на българския държавенъ животъ, на необикновенъ националенъ подъемъ и всестранно творчество. За строителната дейностъ на българскитѣ владѣтели презъ тоя периодъ обаче ние днесъ имаме най-оскудни сведения. Отъ друга страна създаденото тогава отъ тѣхъ е било заличено отъ буритѣ, настѣпили следъ падането на първото българско царство и въ историческитѣ превратности на по-къснитѣ векове. Отъ „бѣлитѣ църкви“, които споредъ сказанието на Исаия¹ Борисъ билъ построилъ на рѣцѣ Бѣгалницѣ, на Окчи Поли, днесъ надъ земята не е

¹ Изд. отъ Л. Стојановић, Споменик III (1890), стр. 191.

останала следа; сжщото е и съ дворцитѣ, които, споредъ пространното житие отъ Теофилакта, Борисъ билъ подарилъ на Св. Климента въ Дѣволъ¹. Паметницитѣ, които споредъ житието му отъ Хоматияна, Св. Климентъ оставилъ изъ юго-западна Македония,² много отдавна сж изчезнали и само случаятъ презъ време на голѣмата война откри въ Албания единъ отъ каменитѣ стѣлбове, които въ старата Главиница разказвали за покръщението на българитѣ.³ Построенитѣ отъ Самуила дворци и черква св. Ахилъ на едноименния островъ въ Прѣспанското езеро бѣха разрушени отъ франкитѣ и нѣмцитѣ, византийски наемници, при потушаването на българското възстание въ 1073 г.⁴

Що се отнася до периода на повторното обединение на македонскитѣ земи при второто ни царство, той бѣ тукъ твърде кратъкъ и твърде неспокоенъ, за да могатъ търновскитѣ царе да мислятъ за каквато и да било строителна дейность.⁵ Напротивъ, на пълно вътрешно спокойствие и външна сигурность се радваше сръбската държава отъ момента, когато тя се разпротрѣ надъ Македония, та до времето, когато тукъ се явиха турцитѣ. И именно това обстоятелство даде възможность на сръбскитѣ първенци да отдѣлятъ повече внимание на вътрешната строителна дейность. Отъ друга страна съ времето, презъ което сърбитѣ владѣха Македония, се приключваше сръбнѣвѣковието. Черквитѣ и манастиритѣ, оставени тамъ отъ тѣхъ, бѣха последнитѣ паметници на християнската старина въ Македония и нѣма нищо чудно въ това, че измежду всички други тѣ сж запазени днесъ сравнително най-добре и въ най-голѣмъ брой.

¹ Билъбасовъ, Кирилъ и Методій II 292 и 359.

² Id. 303 сл., 373 сл.

³ Гл. Златарски, Намѣренитѣ въ Албания надписъ съ името на князь Бориса—Михаила. *Slavia* II 1923, отд. отпеч., стр. 1—31.

⁴ Scylitzes, 718₂₅. За развалинитѣ на черквата гл. И. Ивановъ. Изв. Арх. Д. I, 67 сл.

⁵ Калоянъ завладѣ Македония въ 1201 г. Цѣлото му царуване до 1207 г. бѣ изпълнено съ войни сръщу маджари, латинци и византийци. Царуването на Ив. Асѣня, който отново я завладѣ съ битката при Клокотница 1230 г., следъ тая дата сжщо тъй протече въ войни и усложнения както на северната, тъй и на южната граница на царството.

VII.

Не би билъ безинтересенъ въ случая и другъ единъ въпросъ, — какви бѣха етнографскитѣ последици отъ сръбското господство въ Македония презъ разглежданото време и какъ се е отнасяло тукашното население къмъ сръбскитѣ си господари.

За широка сръбска колонизация въ Македония, която би могла да измѣни народността на македонската земя презъ и следъ периода на сръбското владичество, не може и дума да става. Сръбското завоевание привлече тукъ изъ сръбскитѣ земи отдѣлни преселници — чиновници, началници на крепости, военни или граждански управители на разнитѣ области. Навѣрно тукъ сж били настанени и обикновени членове на сръбското болярско съсловие, на които правителството раздавало земи съ подвластно население. Тѣ сж заели може би части отъ домовете на бившитѣ византийски промиари — тъй се наричаха тогава условнитѣ собственици на голѣми поземлени владѣния. Тоя новъ управнически и привилегиранъ елементъ обаче далечъ не е билъ тъй многочисленъ, за да се почувствува въ етнографскитѣ отношения на страната. Дори и тия сръбски първенци, които бѣха преживѣли Душана и отъ областитѣ на неговата държава си създадохъ независими владѣния въ македонскитѣ земи, сж били принудени да направятъ концесии на националната традиция и самосъзнанието на своитѣ поданници. Заради това тѣ се явяватъ въ извѣстията отъ по-късната епоха не като сръбски, а като български владѣтели, както е напр. случаятъ съ Константина Драгашъ, владѣтель на областта отъ Тиквешко и Велесъ до Кратово, Велбуждъ и Мелникъ.¹ Отъ извѣстията които имаме за Вълкашина и Марка,² вѣроятното заключение е, че тѣ по произходъ сж били българи. Но дори и да се приеме твърдението, че сж били сърби, все пакъ остава фактътъ, че както въ литературната традиция, тъй и въ на-

¹ Известията за Константина воевода български у Йорд. Ивановъ, Българетѣ въ Македония, стр. 44 сл. За родословието му и границитѣ на неговото княжество гл. отъ сѣщия авторъ Сѣверна Македония стр. 111 сл., 124 сл.

² Събрани отъ В. Йордановъ, Крали-Марко, София 1916 стр. 6 сл. и особено въ статията му „Чий е билъ Крали-Марко“. Псп. кн. 61 стр. 453—459; гл. сжщо Йорд. Ивановъ, Бѣлг. въ Македония 41.

родната поезия на сърби и българи тѣ се явяватъ като български владѣтели.¹

Въ разцвѣта на своята мощъ сърбитѣ гледали на Македония като на завсювана чужда земя и за това, както Милутинъ, тѣй и Стеф. Душанъ сж се титулували, освѣнъ господари на сърбитѣ, но и владѣтели на „българскитѣ страни.“ Като на чужденци гледало на сърбитѣ и самото македонско население и за това търсѣло сгодата да се освободи отъ тѣхъ. Твърде характеренъ въ това отношение е случаятъ, за който разказва Ив. Кантакузинъ. — Когато презъ 1350 г. той потеглилъ отъ Солунъ срещу заетитѣ отъ сърбитѣ градове въ юго-западна Македония и вече се намиралъ въ Верия (днесъ Беръ), „явиха се при него пратеници отъ най-виднитѣ градове, които по-рано бѣха подчинени на ромеитѣ, но отдавна вече бѣха завладѣни отъ сърбитѣ. Тѣ тайно преговаряха и го молѣха да дойде при тѣхъ, като обещаваха да го приематъ и да изгонятъ сърбитѣ. Не само отъ другитѣ градове, но и отъ самото Скопье, което се счита столица на Краля,... дойдоха явно пратеници, които общо отъ града канѣха императора да настѣпи, за да му предадатъ града“.² Отъ по-нататъшния разказъ на Кантакузина се вижда, че специално за Скопье въпросътъ не е за нѣкакъвъ заговоръ на незначителенъ брой градски първенци, а за решение, което било обсъждано отъ гражданитѣ и отъ което тѣ се отказали, отстъпвайки на увещанията на архиепископа и на страха отъ отмъщението на Душана.³

Скопье, което още презъ царуването на Милутина бѣ станало престолень градъ, презъ времето на разказванитѣ събития се намиралъ вече отъ 70 години подъ сръбска власть. Гръцко население въ него презъ сръбнитѣ векове едва ли е имало, както нѣма и днесъ: за такова, поне въ размѣри,

¹ Гл. сръбскитѣ и македонски народни пѣсни приведени у Йор. Ивановъ, Бѣлг. въ Македония, 42 сл. и Вел. Йордановъ, Крали-Марко 8.

² Cantac. III 133₁₅ сл.: *ἐκ τῶν μάλιστα ἐπισήμων πόλεων αἱ Ρωμαίων μὲν ἦσαν ὑπῆκοοι τὸ ἀρχαῖον, χρόνον δὲ ἐδοῦλευσαν οὐκ ὀλίγον Τριβαλοῖς, ἦγον διαλεγόμενοι κόρυφα καὶ δεόμενοι ἤκειν παρ' αὐτοῦς, ὡς εἰσεξιόμενοι ἐκβαλόντες Τριβαλοῦς. οὐ μόνον δὲ ἐκ τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς Σκοπιᾶς, ἣ δοκεῖ βασιλεία Κράλη εἶναι. . . πρέσβεις ἦγον ἀναφανδὸν ἀπὸ τῆς πόλεως κοινῇ βασιλεῖα καλοῦντες ἤκειν ἐπὶ αὐτοῦς, ὡς παραδώσαντες τὴν πόλιν.*

³ Cantac. III 134₁₆.

които би могли тукъ да се взематъ подъ внимание, нѣма никакви известия. Както неговитѣ жители, тъй и тия на останалитѣ македонски градове, за които говори Кантакузинъ, сж били българи. И ако тѣ, още при първата вестъ за появяването на императора въ Солунско, били готови да се отгърватъ отъ досегашнитѣ си господари, това показва, колко слаби корени бѣ пуснала тукъ сръбската властъ. Дори и на върха на своята мощъ сърбитѣ си бѣха останали пришелци въ тия земи. България по това време бѣ твърде немошна, за да се опита да имъ ги оспори. Но, неочакващи никаква помощъ отъ нея, македонскитѣ българи бѣха готови да предпочетатъ всѣка друга властъ предъ властта на сърбитѣ.

ГЕОГРАФСКАТА ВРЪЗКА НА МАКЕДОНИЯ СЪ БЪЛГАРИЯ.

Отъ Проф. А. Иширковъ.

Въ 1916 година сръбскиятъ професоръ Јован Цвијић издаде въ Парижъ — Ньойшателъ книгата Questions balkaniques (балкански въпроси). Въ нея между другитѣ статии има една, която носи заглавие Les bases géographiques de la question macédonienne (Географски основи на македонския въпросъ), а като подотдѣлъ въ тая статия „Македония и България.“¹

Проф. Цвиичъ представя връзката на България съ Македония по следния начинъ: „За източната или българска частъ на Балканския полуостровъ долината на Вардаръ е почти безъ значение (въ сръбския преводъ: „нѣма ни съобщителна, нито економическа стойностъ“). Тя е отдѣлена отъ България съ планинитѣ Рила, Родопи и Осоговъ, най-масивни и най-високи или почти най-високи планини на Полуострова. Като изключимъ Алпитѣ и Пиринеитѣ, въ никоя частъ на Европа не сжществува такава яка природна граница както сж тѣзи масиви, които се простиратъ между България и Македония. Долината на Вардаръ е периферна по отношение на България, тя не привлича голѣмитѣ български стопански и съобщителни струи, които сж насочени безъ изключение къмъ Черно море или къмъ пристанищата на Бѣломорска Тракия. Тѣзи пристанища образуватъ естественитѣ изходи на Маричината и Местина долина. Всички морфоложки елементи на България иматъ посока западъ-изтокъ или югъ-изтокъ и очевидно въ противностъ на морфоложкитѣ посоки на Македо-

¹ Тая статия е помѣстена въ сръбски преводъ въ I томъ на Цвиичовитѣ „Говори и чланци“, Београд 1921 г., стр. 183—190. За „Говори и чланци“ вижъ „Македонски Прегледъ“, год. I, кн. III, стр. 123—142, рецензия отъ проф. Л. Милетичъ.

ния (въ сръбския преводъ прибавено: „који су као и они Србије смисла С-Ј.). Източната частъ на полуострова обръща гръбъ на тази покраина (у превода: Моравско-Вардарска долина). България и Македония не сж географско единство и само привремено могатъ да образуватъ една държава, като се стекатъ особено благоприятни обстоятелства, но не за дълго време“.¹

Цитиранитѣ изявления на проф. Цвиича иматъ толкозъ голѣма антропогеографска и историческа стойностъ, колкото и писаното отъ Иван Иванић, че въ Сърско се говори така чисто сръбски както въ Бѣлградъ², или отъ проф. Т. Ђорђевић, че сръбски училища въ Македония не сж прекъсвали своята дейностъ отъ срѣднитѣ вѣкове до днешния день.³

Балканскиятъ полуостровъ е планинска страна, но между неговитѣ планини се разтилатъ много долини, равнини и полета, които сж тѣсно свързани помежду си чрезъ проломи и низки седловини. Затова нашиятъ полуостровъ се отличава съ голѣма проходностъ особено въ срѣдната и източна частъ. Колкото се отнася до Осоговска-планина, която собствено дѣли България отъ Вардарска Македония, тя съ своето орохидрографско устройство, височина и проходностъ нѣма нищо общо съ раздѣлителнитѣ планини на Европа, които сж послужили като етнографски граници между отдѣлни народи, както е случай и съ Шаръ-планина. Съ своитѣ разлати издънки на югъ и северъ, съ своитѣ широки гърбища, Осоговъ не само не раздѣля, а напротивъ свързва населението отъ дветѣ страни на вододѣла си. Областъта Пиянецъ, която е спазила въ името си наименоването на стара Пеония,⁴ се разтила еднакво на югъ по срѣдна Брѣгалница и на северъ въ източния Осоговъ до Кадинъ мостъ на р. Струма.⁵ Далечно на северъ, на югъ и западъ отъ Осоговъ-планина, споредъ гризливитѣ изследвания на самия Цвиичъ, живѣе едно и сжщо племе, което се нарича шопи.⁶ Проф. Иор. Ивановъ въ своя

¹ Jovan Cvijić, Questions balkaniques, Paris—Neuchâtel, I, стр. 40.

² Иван Иванић, Македонија и Македонци, Београд, 1906.

³ La Serbie, II, № 47.

⁴ Проф. Д-ръ Г. И. Кацаровъ, Пеония. София, 1921.

⁵ Иорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония. София 1906, стр. 214.

⁶ J. Цвијић, Основе за географију etc., I, стр. 179—181; сжщо Де-диѣр, Нова Србија, стр. 100—104.

та хубава книга „Съверна Македония“, като разглежда историческата съдба на Кюстендилско отъ най-старо време до наши дни, изтъква съ многобройни факти голъмата връзка въ географско, политическо и етнографско отношение на сегашна юго-западна висока България съ северна Македония безъ огледъ на политическото господство върху тия земи. Цѣлата книга на г. Иванова представя силно противопоставяне на Цвиичовото твърдение, че Осоговъ-планина е голъма прѣчка за съобщение между България и Македония. Характерно е, че проф. Цвиичъ твърди това, следъ като познаваше добре книгата на Иванова и самъ той бѣше вече написалъ въ 1904 година следнитѣ редове:

„Отъ Скопско-Прешовската област има по-добра връзка съ България, отколкото отъ кой и да е другъ край не само на централната област, но и на цѣлата Стара Сърбия и Македония, именно чрезъ известния Криворѣчки или Кюстендилски пѣтъ, който води отъ Скопье презъ Куманово и Крива-Паланка за Кюстендилъ. Сега този пѣтъ въ по-голъмата си частъ е въ лошо състояние и има слаба култура и търговска стойност. При все това той е главниятъ пѣтъ, презъ който България може да стигне въ централната (македонска) област, както и на Моравско-вардарската комуникационна линия“.¹

Макаръ проф. Цвиичъ и да прави по-нататъкъ уговорки, все пакъ признава голъмото значение на Кюстендилския пѣтъ за свързката на Македония съ България (Основе etc., стр. 53).

Въ срѣдата на Балканския полуостровъ има три главни срѣдища на съобщение и търговия, чието възникване и дълго просъществувание се дължи най-вече на тѣхното добро географско положение: това сж София, Скопье и Нишъ. Тѣ лежатъ въ голъми плодородни полета и сж важни кръстопѣтища на Балкански полуостровъ; тѣ образуватъ сжщевременно върховетѣ на важенъ политически и стратегически трижгълникъ. Когато тѣзи три града сж се намирали подъ една власть, както е било случай при римлянитѣ, византийцитѣ, българитѣ и турцитѣ, тѣхната планинска областъ съ своитѣ полета, проломи и проходи е служила за важно бойно по-

¹ Јован Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и и Старе Србије, Београд 1906, кн. I, стр. 51; сжщо въ Говори и чланци, Београд, 1921, т. I, стр. 138—139. Сравни рецензията на Л. Милетичъ въ „Македонски Прегледъ“, год. I, кн. 3, стр. 126.

прище при разширение и защита на държавата. Преди да се построи желѣзенъ пѣтъ между Нишъ и Скопье отъ една страна и София—Нишъ отъ друга, най-удобно е било съобщението между София и Скопье по Кюстендилския пѣтъ.

Югозападна висока България, въ която лежи София, столицата и политическия центъръ на българската държава, е тѣсно свързана съ Македония и Сърбия чрезъ удобни важни пѣтища, които сж играли голѣма роль въ историческо време, не сж изгубили своето значение и днесъ, а удобни мѣста за прокарване на нови пѣтища въ свръзка съ новата техника съществуватъ неизползувани още за голѣмото съобщение между тѣхъ.

Презъ Владайската низка седловина (853 м.) минаватъ отъ най-старо време и до днесъ два важни пѣтя отъ София за Македония: единиятъ презъ Радомиръ, Кюстендилъ, Крива-Паланка и Куманово за Скопье, другиятъ се отдѣля отъ Радомиръ и отива за Дупница, Горна-Джумая и все по долината на Струма за Демиръ-Хисаръ и Бѣло море (при Солунъ и Кавала). По посока на първия пѣтъ е прекарана желѣзна линия въ България до Гюешево (117 км.) въ политѣ на граничната Уземска седловина, а въ Македония отъ Скопье до Куманово. По посока на втория пѣтъ е прекарана отъ Радомиръ нататкъ тѣснолинейка до Марно-поле на гръцката граница и до Петричъ на р. Струмица. По на изтокъ, отъ Самоковското поле, което е свързано по два пѣтя съ София, минава конски пѣтъ презъ високата Демиръ-Капия за Разлогъ и по долината на Места за Неврокопъ и Бѣло море въ източна Македония. Сега главното съобщение между България и източна Македония презъ Родопитѣ става по добро шосе отъ с. Бѣлово за Разлогъ, а проектирана е и се строи тѣснолинейна желѣзна линия отъ Сарамбей презъ Чепино за Разлогъ и Неврокопъ.

Северномакедонскиятъ надлъженъ пѣтъ, който е продължение на Босненския, свързва Скопье, главния градъ на северна Македония, съ Адриатическо море на западъ и съ София и Цариградъ на изтокъ. Той е игралъ голѣма роль въ сръднитѣ вѣкове, а най-вече подъ турското владичество, когато съобщението на Дубровникъ и Венеция съ България и Цариградъ се извършвало главно по него. Босненскиятъ пѣтъ е описанъ добре отъ J. Ердиѣановић и P. T. Нико-

ли¹ и отъ Коста Н. Кости², а отъ Скопје до низината на Марица при Долна-Баня отъ Йорданъ Иванов³.

Сѣверномакедонскиятъ надлъженъ пѣтъ почва отъ Скопје, който е разположенъ на двата брѣга на Вардаръ, гдето той навлиза въ Скопско плодородно поле. Градъ Скопје се намира въ най-горната частъ на Македония и е най-важенъ възелъ на пѣтищата, които идатъ отъ Албания, Босна, България, южна Македония и Сърбия.⁴

Отъ Скопје отива сега шосе по хълмиста плодородна равнина до градъ Куманово, който е сѣщевременно станция на желѣзницата Скопје—Бѣлградъ. Отъ тамъ нататѣкъ пѣтятъ се изкачва презъ Нагоричната покрайнина, която се наричала по-рано Жеглигово, на Страцинската височина (около 800 м.), северно отъ с. Страцинъ. Тая височина е издѣнка отъ Козякъ-планина, на върха ѝ сѣ разположени Страцинскитѣ ханища и въ турско време имаше малка казарма. Вододѣлната Страцинска височина има важно стратегическо значение. По-рано тамъ се събирали прѣки пѣтища отъ Куманово презъ с. Добрешани и отъ Прешово. Отъ Страцинскитѣ ханища се спуска пѣтятъ стрѣмно презъ покрайнината Славище за долината на Крива рѣка и стига градъ Крива-Паланка, построенъ отъ Байрамъ паша въ 1634 година при царуването на Султанъ Мурада IV. По-рано пѣтятъ, за да отбѣгне дивитѣ гористи части отъ долината на Крива рѣка минавалъ презъ с. Конопица и по склоноветѣ на Осоговъ-планина. Отъ Крива-Паланка пѣтятъ се лесно възкачва на низката Уземска седловина (около 1100 м.), която се казва още Деве-баиръ или Деве-багъръ. Отъ Уземската седловина се веднага слиза въ желѣзнопѣтната станция Гюешево (940 м.), отъ дето захваща желѣзната линия за Кюстендилъ—София. До каго желѣзната линия върви по долината на р. Бистрица за Кюстендилъ, шосето се измича покрай политѣ на Осоговъ-планина.

¹ Ж. Ердѣлиановић и Р. Т. Николић, Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и турско доба. Историйско-географска расправа. Београд 1899, стр. 89-99.

² Коста Н. Костић, сѣщото заглавие, Београд 1900, стр. 350-388.

³ Йорданъ Ивановъ, Сѣверна Македония, стр. 140-154.

⁴ Подробно описание на Скопје ни е оставилъ покойникътъ В. Кжичовъ. То е печатано въ Периодическо Списание на Книжовното Дружество кн. LV—LVI и въ отдѣленъ отпечатѣкъ, София 1896, стр. 156.

Пътът Скопје—Кюстендилъ, който сръбският патриархъ Бркичъ въ 1771 година нарича „болшая дорога“ има голѣмо значение за тѣсната връзка между България и Македония. Когато въ 1873 година се построи желѣзната линия Солунъ—Скопје, се захванаха земленигѣ работи за постройка на желѣзната линия отъ София за Кюстендилъ, Крива-Паланка, Куманово, Скопје; въ Радомирското поле и до днесъ личатъ насипигѣ на желѣзнопътното трасе на тая линия отъ това време. Българскитѣ правителства отдаваха винаги голѣмо значение на тоя път и въ времето отъ 1889 до 1912 г. многократно се водиха преговори съ смѣнливъ успехъ между България и Турция за желѣзнопътната връзка на Гюешево, докждето бѣше свършена нашата желѣзнопътна линия въ 1910 година, съ Куманово, което отстои на 67 км. отъ границата¹.

Висока турска политика, която се много влияеше и отъ различни заинтересувани велики сили, попрѣчи да се свърже съ желѣзна линия Гюешево съ Куманово. Не вѣрвамъ сега да сж настъпили по-благоприятни времена за такава една желѣзнопътна връзка по единъ път, посоченъ отъ самата природа и използванъ за примитивно съобщение хиляди години. Сърбитѣ знаеха много добре народностното значение на тоя път за българигѣ, затова тѣ бѣха насочили въ надвечерието на балканската война всички свои четнишки движения къмъ него. Въ 1911 година, когато пътувахъ по тоя път, тѣ бѣха се настанили вече въ нѣкои села край него, между които и въ Горно Нагоричане. Голѣмо усилие сториха тѣ да проникнатъ и въ Крива-Паланка, но не бѣха успѣли: имаше само 12 сърбомани срещу 1250 екзархисти. Голѣма бѣше борбата и за Страцинъ.²

Когато сърбитѣ водиха преговори съ българското правителство за така наречената „спорна зона“ въ Македония, се стремѣха да останатъ въ нея всички стратегически пунктове. На Криворѣчния път тѣ бѣха запазили за спорната зона цѣлата Страцинска височина.

¹ Преговоритѣ е изложилъ инж. Д-ръ Йорданъ Данчевъ въ книгата *Das Eisenbahnwesen in Bulgarien*, Leipzig 1917, стр. 42—48.

² Въ Страцинскитѣ ханища попитахъ единъ селянинъ, какъвъ е по народностъ, а той избѣга безъ да ми отговори. Попитахъ единъ пждаръ за сжщото; той съ иронична усмивка ми каза, че е сърбинъ и прибави пакъ съ усмивка, че и азъ бихъ станалъ сърбинъ, ако живѣехъ тамъ.

Уземската седловина, която е само 160 метра по-висока отъ Гюешево и на чиято височина лежатъ малки селища, не дѣли населението отъ дветѣ страни на политическата граница: то е едно и сжщо по езикъ, народностъ и обичаи. На пазаренъ день въ Крива-Паланка еднакво сж застъпени носитѣ на Кюстендилско, Козякъ и Славище. Напразно проф. Цвиичъ увѣрява чуждия свѣтъ, че България съ своята орохидрографска направа е дала грѣбъ на Македония. Достатъчно е да се прекара желѣзна линия между Гюешево и Куманово, за да бжде София отдалечена отъ Скопье само съ 230 км. желѣзенъ пѣтъ, когато Бѣлградъ е отдалеченъ съ 454 км. и Нишъ съ 210 км. Но може ли да се сравни културно-стопанското въздействие на провинцияния градъ Нишъ съ това на столица София върху северна Македония, поставени при еднакви политически условия?!

Кюстендилското поле, което по своето плодородие, красивостъ и особено географско положение заема видно мѣсто между покрайнинитѣ на българскитѣ земи, лесно се сношава съ Македония и презъ низката източна частъ на Осоговѣ-планина, която е много разчленена и презъ която водятъ много пѣтища, както възъ доловетѣ на рѣкитѣ така сжщо и по широкитѣ вододѣлни била. Отъ всички тия пѣтища най-удобенъ е тоя, който води отъ Кадинъ мостъ, на пѣтя отъ Кюстендилъ за Дупница, къмъ прохода Черната скала на границата и отъ тамъ слиза въ Царево село въ долината на Брѣгалница. Още преди балканската война турцитѣ бѣха направили добро шосе, което свързваше Черната скала съ Сръдна Македония презъ Царево село, Кочани и Шипъ. Поради стратегически смѣтки българитѣ не бѣха построили шосе до Черната скала, и това удобно проходно мѣсто (919 м. високо) служеше само за мѣстно съобщение и за премианаване на македонски четници. Когато Българското правителство поднови преговоритѣ съ младотурското въ 1911 година за желѣзнопѣтната връзка на Гюешево съ Куманово, последното предложи да стане тя презъ Черната скала, като се свърже сръдището на Македония — Градско — чрезъ Шипъ и Кочане съ Черната скала. Въ Балканската война по-голѣмата частъ отъ 13 Рилска дивизия заедно съ щаба си мина въ Македония презъ прохода Черната скала. Въ мирнитѣ преговори въ Букурещъ (1913 г.) сърбитѣ пред-

лагаха на българитѣ да предпочетатъ по изборъ Струмишко или Беровско безъ Царево село. Тѣ познаваха добре значението на Черната скала за тѣсната връзка на България съ Македония презъ нея, затова и не се съгласяваха да слезатъ българитѣ на Брѣгалница при Царево село.

Балканската и съюзнишката война показаха, че въ Осоговската планина и прѣко нея могатъ да се водятъ войни въ голѣмъ размѣръ. И действително Осоговъ-планина далеко не отдѣля така яко Македония отъ България както сж отдѣлени повечето македонски покрайнини една отъ друга чрезъ високи планини, напр. Охридската отъ Преспанската, Преспанската отъ Пелагонийската, Пелагонийската отъ Тетовската и Скопската и т. н. Не сж нито масивността, нито височината на Осоговъ-планина, които дѣлятъ Македония отъ България, а политическата граница по-рано на Турция, а сега на Югославия, сжщо и лошата воля на съседитѣ ни да се свърже нашата желѣзнопътна мрежа съ македонската. Самъ Цвиичъ признава, че висока култура, модерна техника и яка експанзивна народна мощъ могатъ пакъ да се справятъ съ тежката проходностъ на пограничните планини.¹ Всички тѣзи качества ги има българскиятъ народъ. Както по-рано не сж го спрѣли високитѣ планини да се разсели прѣко тѣхъ и да се свърже въ политическо, духовно и етнографско цѣло вѣкове наредъ, той ще може да стори сжщото и въ бждеще, дори и прѣко тежкитѣ политически граници, които по-силно го дѣлятъ отколкото мощнитѣ планини.

Преди Балканската война проф. Цвиичъ е сочилъ винаги долината на р. Струма като пътъ на България за Македония, за Бѣло море, дори за Солунъ,² но го е поставялъ на по-низка степенъ отъ криворѣчния. Въ приведеното въ началото на статията негово изявление за географската връзка на България съ Македония той нищо не пише за Струма и нейната долина. Като имаме предъ очи времето, когато е писана тая статия (1916 г.), лесно ще се досетимъ, защо той е пропусналъ тоя важенъ пътъ за съединение на българскитѣ земи отъ дветѣ страни на Рила. Прекаленитѣ искания на сърбитѣ по-послѣ, въ Ньойи, досежно източнитѣ

¹ Јован Цвиичъ, Говори и чланци I, 140.

² Сравни въ Основе за географију etc, I, стр. 52, у Говори и чланци, I, стр. 140.

граница на Сърбия оправдаватъ напълно нашитѣ подозрения за опущението: сърбитѣ искатъ за себе си и долината на Струма.

Прави тѣжко впечатление, когато единъ ученъ иска да подчини науката на политическитѣ домогвания на своето правителство. Понижава се много стойността на тоя ученъ, когато той, като разчита на незнанието на своитѣ четци, не казва истината. Колкото сж редоветѣ на приведенитѣ Цвиичови изявления въ началото на статията, толкова сж и грѣшкитѣ. Преди всичко Родопитѣ и Рила не дѣлятъ България отъ долината на Вардаръ, тѣ лежатъ на страна, въ областта на други рѣки. България не обръща грѣбъ на Моравско-Вардарската долина, наопаки, голѣма нейна частъ е била винаги грѣбнакъ на цѣлата Българска земя, въ която влизатъ Македония и областта на Българска Морава. Ако проф. Цвиичъ по-добре бѣше проучилъ Балканската история, образуването на Балканскитѣ държави, тѣхното население въ културно-стопанско и езиково отношение и ако искаше да бжде искрененъ служителъ на науката, не щѣше възъ основа на геоморфоложки основи да отрича географското единство на България и Македония, та дори и въ областта на Струмската долина. Той забравя, че когато България и Македония сж били едно цѣло, долината на Българска Морава, която му дава сега право да обоснове географскитѣ права на Сърбия върху Македония, е била въ българска власт и то много по-дълги години отколкото въ сръбска. Когато хилядогодишната Унгарска държава, създадена въ рамкитѣ на идеална географска областъ, се разпокъса въ Парижъ възъ основа етнографска, несправедливо бѣше да се разпокъсва Македонската етнографска областъ и нейниятъ дѣлежъ да се оправдава чрезъ географски принципи, като се представятъ тѣ по най-своеобразенъ начинъ отъ защитницитѣ на дѣлежа.

ДАРЪ

ОТЪ

**МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ**

БЪЛГАРО-АЛБАНСКАТА ЕТНИЧНА ГРАНИЦА.

Отъ Проф. Йор. Ивановъ.

I.

Когато презъ VII вѣкъ бѣ завършено въ главната си частъ славянското преселение и настаняване на Балканския полуостровъ, българскитѣ славянски племена бѣха проникнали здраво въ Албания до Адриатическото море. Тамъ тѣ образуваха български колонии, които на мѣста, особено въ срѣдня и южна Албания, бѣха дали чисто български характеръ на страната; уцѣлѣлитѣ отъ многобройнитѣ нашествия и обири на северни народни албански селища бѣха останали като острови срѣдъ българославянското море, което залѣ току-речи цѣлия полуостровъ. Повечето отъ градоветѣ и селата, планинитѣ и рѣкитѣ, проходитѣ на Албания получиха български имена и форми, запазени и до день днешенъ. Ето на примѣръ български имена на планини въ Албания: Голобърдо, Островица, Буковикъ, Томорица, Гора, Мокра, Черменикъ, Черникъ, Булчица, Баба, Корабъ, Пресѣка, Кошница, Думбра, Галовица, Смолика и др.; имена на рѣки: Сушица, Лешница, Дунавецъ, Бѣлица, Раица, Острена, Завалина, Вида-Звезда и др.; имена на селища: Бѣлградъ (Бератъ), Божиградъ, Звезда, Горица (Горджа, Корча), Голѣми, Лясковикъ, Градецъ, Косовецъ, Селце, Водица, Деброво, Крушово, Капиново, Слатина, Шумица, Търново, Висока, Радомиръ, Братомиръ, Червени, Бѣлина, Душница и др.

А че славянскитѣ племена, заселени въ Албания, особено въ срѣдната ѝ и южна частъ, припадали къмъ юго-източния т. е. български дѣлъ на южнитѣ славяни, това се вижда ясно и отъ топонимията, която издава български езиковни особености, а не сръбски. Ето нѣколко примѣра, взети отъ мѣстнитѣ названия на вътрешна Албания или отъ пограничитѣ българо-албански области. Старобългарското *ѣ*, което се е изговаряло като *ѣ* (я, *ѣа*), срѣщаме съ стария му изговоръ въ имената: *Βεαλάραδα* (въ документи отъ XII в.) *вм.* Бѣлградъ албански или Бератъ; *Πριζδριάνα*, *Πριζδιана*.

(XI в.) в.м. Призрѣнѣ, *Δεάροιν* (XI в.) в.м. Дѣволѣ, *Δεάρο-βισχός* (XIV в.) в.м. Дрѣновскѣ, *Χτεάτορον* (XIII в.) в.м. Хтѣтово сега Тетово, *Τριστεαρίχον* (XIV в.) в.м. Трѣстѣникѣ, *Δρεάνορον* (XIV в.) в.м. Дрѣново; градѣтъ Лясковикѣ въ южна Албания и сега пази старинното произношение на **ѣ** като **я**. Малкиятъ иерѣъ (**ѣ**, който въ българскитѣ говори се изяснява въ **е**, а въ сръбскитѣ въ **а**, въ албанската славянска топонимия звучи по български, т. е. като **е** : Дебѣръ в.м. Дѣръ (сръбски Дабар), с. Деброва (по горня Шкумба), с. Булгарецѣ, с. Ржмбецѣ (Корчанско), с. Боровецѣ, с. Проздовецѣ (по сръдния Дѣволѣ), с. Дудовецѣ, с. Росковецѣ, с. Градецѣ (Бератско), с. Гарецѣ (по горния Матѣ), с. Тупецѣ, с. Нашецѣ (Призренско), с. Звѣрнецѣ (на Артенския заливѣ), гр. Поградецѣ и др. Старобългарската група **рѣ**, **лѣ** между съгласни се предава сжщо така по български начинѣ: с. Търнаво, с. Вѣрбяни (въ областѣта на Грамосѣ), с. Бѣрзеща, с. Вулчанѣ по горня Шкумба), планина Черникѣ, с. Булгарецѣ (Корчанско), мѣстность Булгеритѣ, кула Булгеритѣ (при долния Матѣ) и др. Носовки (**ж**, **л**) сж запазени напр. въ имената: Свентогорани (XIII в.) въ Валонско, с. Ржмбецѣ (Корчанско), Лангавица (притокѣ на Шкумба); или безѣ носовия призвукѣ, но съ съответна българска гласна: с. Капиново, мѣстность Капиново (Бератско). Българското **цѣ** и **жд** срѣщаме напр. въ: с. Саждани (Бератско), с. Радожда (в.м. Радѣвожда XIV в., Елбасанско), с. Гражданѣ (Корчанско), с. Пещанѣ (Бератско) и др.

За закрепване на българскитѣ колонии въ Албания помогна българската държавна властѣ. При царетѣ Бориса, Симеона, Петра, Самуила, Радомира, Владислава, Калояна, Асѣня II албанскитѣ предѣли съставяха яка и нераздѣлна частѣ отѣ българската държава.†

Българщината тамѣ бѣ се проявила и въ културно отношение. Още презѣ IX в., при Бориса, християнството се ширѣше изѣ Албания до Адриатика, проповѣдвано на български езикѣ. Св. Климентѣ Охридски учителствуваше тамѣ на деца и на възрастни и проповѣдваше на своята родна речѣ. Градѣ Главница при Валона бѣше едно отѣ любимитѣ свѣрталища на Климента, който тамѣ бѣ въздигналѣ и каменни колони съ надписи за това, какѣ българското племе приело Христовата вѣра и какѣ благочестието се ширѣло изѣ българската земя. Подобна колона съ над-

писъ бѣ открита, презъ време на последната война, при с. Балши, между Валона и Бератъ. Запазената частъ отъ надписа (на гръцки) гласи: . . . „българскиятъ князь Борисъ, преименуванъ Михаилъ, се кръсти заедно съ дадения му отъ Бога народъ въ година 6374 (866 сл. Хр.)“. При Главница и при Охридъ князь Борисъ бѣше подарилъ на Климента мѣста за отмора, а въ Дѣволъ, източна Албания, сжщиятъ Борисъ бѣ отредилъ за светителя три дворци. Св. Наумъ, проведенъ отъ Симеона въ западна Македония и въ Албания, помагаше въ всичко на своя другаръ Климента. И сега още албанцитѣ, ако и мохамедани, почитатъ св. Наума, чиито останки се покаятъ на южния брѣгъ на Охридското езеро. Единъ отъ ученицитѣ на Климента, Марко, светителствувахе като епископъ въ Дѣволъ и прѣскаше божие слово на български езикъ. Въ града Бератъ (Бѣлградъ), централна Албания, и сега се почитатъ останкиѣ на Климентовитѣ другари, светитѣ Гораздъ и Ангелари, ученици на Кирила и Методия. Въ околността на Елбасанъ се издига прочутиятъ манастиръ Шинъ Йонъ (Св. Иванъ), посветенъ въ честъ на царъ Самуиловия зеть Ивана Владимира. Тамъ се съхранява тѣлото на светеца, и въ черковнитѣ пѣснопѣния св. Владимиръ се слави като „гордостъ на България“. На южнитѣ пѣкъ врата на черквата още стои мряморенъ славянски надписъ за възобновлението на манастиря прѣзъ XIV в. Преди половинъ вѣкъ, когато още не бѣше решена гръцко-българската черковна разпря, манастирътъ раздавалъ на своитѣ поклонници щампи, изобразяващи живота и мъчението на светеца, съ надписъ: *цркъ стѣй Іѡаннѣ Владимирѣ ѿ земли Болгарскіѡ.*

Презъ време на първото българско царство албанскитѣ крайща се намираха подъ прѣката черковна юрисдикция на българската патриаршия. Това се продължи и при така нареченото западно българско царство, при Самуила, Радомира и Владислава. Нѣщо повече. Дори и следъ като България подпадна подъ Византия, българското духовно право надъ Албания бѣше отново затвърдено. Императоръ Васили Българоубиецъ съ хрисовули постави албанскитѣ области, населени съ албанци и българи, подъ властта на Охридската българска патриаршия. Въ тия хрисовули срѣщаме следнитѣ градове и крайща, подчинени на Охридъ: Колония,

Дѣволъ, Воюса, Главница, Канина, Черникъ, Химара, Ореонъ, Драчъ, Адрианополъ Албански, Призренъ, Липянь и др. Властѣта на българската патриаршия надъ Албания продължи близо осѣмъ и половина столѣтия, отъ прогласяването на патриаршията при царъ Симеона та до 1767 г., когато бѣ унищожена духовната самостоятелност на Охридъ и подчинена на Цариградъ. Къмъ края на срѣднитѣ вѣкове и презъ първитѣ три-четири столѣтия на турското владичество, покрай горепоменатитѣ албански краища, подчинени на Охридъ, изпъкватъ и други такива, преименувани или съвсемъ нови градове и области, подвластни все на Охридъ: Шпатъ, Елбасанъ, Музакія, Гора, Мокра, Валона, Бѣлградъ (Бератъ), Корча съ Звезда (Селасфоръ) и др. Презъ всичкото това дълго време албанската черква се величаваше като „българска“; въ Албания се печатаха животописи и служби на светитѣ Климента, Наума, Ив. Владимира, чиито останки почитаватъ въ албано-български предѣли, и въ тѣзи книги светцитѣ се славятъ като „свѣтилници на България“, като „стълбове на българската земя“.

Най-сетне и откъмъ търговско-поминѣчна страна българска Албания презъ срѣднитѣ вѣкове е представляла нѣщо по-уредено и сигурно, отколкото Албания напр. презъ турското владичество, когато страната бѣ станала непристъпна, безъ пѣтища, свѣрталище на разбойници. Презъ българско време стариятъ пѣтъ Via Egnatia още се подѣржалъ; пѣтуването по него и по неговитѣ по-малки артерии е било гарантирано отъ редъ крепости и кули, пазени отъ български гарнизони и стражи. Дубровчани и др. търговци, които сѣ улеснявали вносната и износната търговия на България, сѣ бродѣли еднакво и презъ българска Албания, закриляни отъ българскитѣ царе. Асѣнъ II напр. ги улеснява да купуватъ и продаватъ свободно и к зема Ирбанаскѣж и къ Дѣколскѣж хѣрѣж, дето да имъ се дава свободенъ пѣтъ изъ клисуритѣ и крепоститѣ.

Не е чудно, следвателно, ако, при горнитѣ условия (при силни български колонии, при българска държавна и духовна власт, при българска търговия, книжнина и пр.), частъ отъ албанскитѣ краища презъ срѣднитѣ вѣкове били получили български колоритъ и българско национално съзнание. За такъво съзнание говорятъ и факти като следнитѣ:

Когато, следъ убийството на царъ Ивана Владислава при Драчъ, България останала безъ царъ и Охридъ съ царица Мария се предалъ на Василия Българоубиецъ (1018 г.), само срѣдня Албания, дето имало силно българско население, решила да продължи неравната борба. Тамъ се държали още известно време царскиятъ синъ Прусианъ, юначниятъ Ивачъ и войводата на Бератъ — Елемагъ. Голѣмото българско въстание презъ 1040 г. избухнало най-напредъ въ два пункта — единиятъ въ Нишъ, другиятъ въ западна Албания, дето бунтовниците превзели силната крепостъ Драчъ и провъзгласили за български царъ храбрия воинъ Тихомира. По-късно, при въстанието на българитѣ въ Скопје, 1073 г., взели участие и призренци, въ северна Албания, които тогава се чувствували българи. Къмъ тѣхъ се присъединили и българитѣ въ Дѣволъ, въ юго-източна Албания.

Самитѣ чужденци презъ онова време, когато Албания бѣ подъ властта на Византия, сж схващали земитѣ западно отъ Охридъ като български. Нормани и кръстоносци, които тогава настѣпватъ, презъ Адриатика, отъ Драчъ за Битоля, Солунъ и Цариградъ, наричатъ Албания „българска земя“. Българската култура изобщо дотолкова е била своя въ Албания, че областнитѣ албански князе презъ XIV в., като Андрея Гропа, Карло Теопия и др., сж сѣкли монети съ славянски надписи, градили сж черкви и манастири пакъ съ надписи на славянски езикъ, на който езикъ, покрай грѣцкия, се извършвало и богослужението.

Турското владичество на Балканския полуостровъ докарало гибель на българщината и на българската култура въ срѣдновековна Албания. Чисто албанскитѣ крайща въ Албания, бидейки лишени отъ яко национално съзнание и отъ свой книжовенъ езикъ, по-лесно се отдали на турското насилие отъ вѣрска страна. Следъ приемане на мохамеданството, албанцитѣ станали владѣтелско племе и въ разстояние на три-четири вѣка сполучили да омаломощятъ българско-християнскитѣ колонии, да ги ограбятъ, изтрѣбятъ или принудятъ да се изселятъ. Най-дълго време се запазили българитѣ въ юго-източна Албания, гдето тѣхниятъ елементъ билъ по-компактенъ, именно по р. Дѣволъ, по горня Шкумба, по Гора, Мокра и др. Областъта Опара, западно отъ Корча, въ началото на XVI в. била още населена съ българи. Сега

българският елементъ въ Албания е запазенъ главно въ областта Голо-бърдо и по склоноветъ на Ябланица, на западъ отъ Черния Дринъ, между Дебъръ и Струга.

Албанското нашествие продължило и въ македонскитъ български земи, главно отъ сто и петдесетъ години насамъ. То се дължи на ослабването на централната турска власть, особено прѣзъ XVIII в. Презъ втората половина на тоя вѣкъ анархията въ Турция бѣ стигнала до последенъ предѣлъ. Властта на султана бѣше съвсемъ безсилна предъ подигнатитъ се областни управници, главно албанци. Цвѣтущиятъ голѣмъ влашки градъ Москополе, между Опара и Корча, биде оплѣненъ и населението му прѣснато. Албанецътъ Али-паша Янински (1741—1822 год.) се прогласи за независимъ владѣтель. Той оплѣни цѣла западна Македония. Юго-източна Албания бѣ заета отъ албанско население, а повечето отъ българскитъ жители бидоха пропждени или избити. Тогава албанцитъ се добраха яко до Охридското езеро, до самия манастиръ Св. Наумъ. Българскиятъ елементъ въ източна Албания намалѣ съвсемъ при следващитъ нови албански нападения, при Джелалединъ-бей и Асланъ-бей. Преди половина вѣкъ българитъ сж се държали още въ с. Булгарецъ, Саница, Брадвица, Ржмбецъ и въ самия градъ Корча, а сега на лѣво отъ Дѣволъ изцѣло български сж само две села — Бобошица и Дрѣново. Подобенъ на Али-паша е билъ и Мустафа-паша Шкодренски, отъ първата половина на XIX в. Той заграбилъ отъ турцитъ областитъ до самия Вардаръ. Централната власть сполучила наистина да отбие грабителскитъ му походи, но българското население пострадало много, и въ западна Македония се явили албански селища, напр. въ Прѣспа, въ Битолско, въ Прилепско. Най-нови бѣха нападенията на албанцитъ въ Дебърско и Гостиварско. Тия албанско-мохамедански насилия принудиха много български крайща да се изселятъ и на мѣстото имъ да се явятъ слѣзли отъ планинитъ албански купчини, както напр. между Кичево и Гостиваръ, по източнитъ склонове на Рудока и Шаръ. Албанцитъ така заели и дервента между Скопие и Тетово, както и долината на Вардара западно отъ Скопие. Друга група албанци слѣзла дори южно подъ Скопие. Скопска Църна-гора, особено северо-източниятъ ѝ дѣлъ, е цѣлъ албански. Повечето обаче отъ скопскитъ албански групи сж

по-стари и датуватъ отъ време на турско-австрийската война, 1689 г., когато частъ отъ християнското население отъ тоя край се изсели въ Австрия. Албанци сж се доселвали и въ градоветъ на Македония; тамъ обаче тѣ скоро сж се претопявали срѣдъ турцитѣ, следъ като изгубвали езика си. Така, битолскитѣ, охридскитѣ, стружкитѣ, скопскитѣ и пр. турски жители се състоятъ главно отъ претолени албанци. Въ Гостиваръ мохамеданското население сега говори турски и се смѣта за турско; знае се обаче отъ всички гостиварци, че тѣзи турци сж сѣ албанци и че само една стара фамилия води потеклото си отъ малоазийски преселенци турци. Не се знае положително, отгдѣ сж нѣколкото албанско-християнски селища въ Македония, както напр. ония въ Дебърско: дали сж мѣстни жители или пъкъ добѣгали изъ Албания като християни. Второто предположение може би ще е по-вѣроятно, като се има предъ видъ, че повечето отъ мѣстнитѣ названия на тѣхния край сж български.

II.

И тъй, албано-българскитѣ етнографски граници въ течение на турското владичество се измѣнили силно въ полза на албанския елементъ, който измѣстилъ повечето отъ старитѣ български колонии въ Албания, пъкъ дори заелъ известни покрайнини и села въ западна Македония. Сегашната западна граница на българското племе спрѣмо албанското върви по една линия, която почва на северъ отъ Шаръ, върви презъ Дебърско, Охридско, по Горни Дѣволъ та до Грамосъ и Горуша планина, на западъ отъ Костурско. Ето прочее тая линия проведена по-подробно:

1. Шарско. Доскоро въ науката, щомъ дойдеше въпросъ за северо-западната граница на българското племе въ Македония, всички се водѣха по гребена на Шаръ-планина: на северо-западъ отъ него се поставяха албански и сръбски селища, на юго-изтокъ български. Сега обаче, откато шарскитѣ пазви станаха по-достъпни за наблюдение и за разузнаване, разкри се цѣла задшарска българска покрайнина, за която по-рано имаме само смѣтни, несигурни вѣсти. Тая покрайнина се образува отъ три групи: Сиреничъ, Жупа, Гора. Първитѣ две граничатъ на северъ съ сръбско население, пъкъ и говорътъ имъ представя преходно сръбско-бъл-

гарско наречие, та тука не се спираме на тѣхъ. Тукъ ни интересува областта Гора, разположена между Шаръ, Рудока и Коритникъ, по притоцитъ на Люма: Плава, Млака и др. Цѣлата тая котловина се обитава отъ старо българско население горани, горалии, които презъ XVII—XVIII в. били насилени да приематъ мохамеданство. Тѣ сж извѣстни и съ името торбеши, давано имъ обикновено отъ околнитѣ българи; горалиитѣ обаче сами се зоватъ турци, ако и въ интименъ разговоръ да признаватъ, че ги викатъ торбеши и че сж мѣстни стари жители отъ български родъ, приели мохамеданство. Горанскитѣ торбеши говорятъ у дома си български. Тѣхниятъ говоръ е продължение отъ сжщото онова наречие, което се говори въ Скопското поле и отчасти въ Тетовско. Говорътъ е аналитиченъ, съ изгубени падежи, безъ сръбски квантитетъ, съ троесрично ударение, като се брои отъ края на думата. Употрѣбаватъ се и членувани форми съ -отъ, -та, -то, -овъ, -ва, -во и пр., ако и не тѣй обилно. Вокалната система е като въ скопската Блатия и въ Каршияка. Речникътъ е сжщо такъвъ. Съ други думи, торбешкиятъ говоръ въ Гора е яко отличенъ отъ сръбския езикъ и ярко личи изобщо българскиятъ му характеръ.

Земята на горани е гола, студена и неплодородна, но отъ друга страна е богата съ паша и е пригодна за дребно скотовѣдство. Овчарството тамъ щѣше да вирѣе много добре, ако да не бѣха золумитѣ на албанцитѣ. Горани не обичатъ твърде своитѣ западни съсѣди, люмскитѣ албанци, едни отъ най-свирепитѣ планинци въ Албания, а себе си смѣтатъ, и съ право, като най-кротки и мирни хора. Албанското влияние тамъ е сполучило да се наложи, и въ нѣкои горански села населението е вече двуезично, та се говори български и албански, а други села вече съвсемъ сж поалбанчени. Това е станало презъ първата половина на XIX в., когато албанцитѣ бѣха станали всесилни въ северна Македония и когато Абдурахманъ паша и Хавзи паша владѣеха Тетовско и Скопско почти като самостоятелни господари.

Сега въ Гора се говори български въ селата: Бродъ, Ресталица, Зли-потокъ, Крушово, Глобочица, Борѣе, Црънольево, Забодъ, Пакиша, Вранища, Кръстецъ Горни, Кръстецъ Долни, Врапча, Драгачъ, Любоища, Кукаляне, Лещане, Радеша, Млика, Кошарище, Очикле, Ново-село, Оргос-

та, Орѣшекъ, Шишевецъ и др. Въ последнитѣ петъ-шестъ села се говори повече или по-малко и албански. Голѣма частъ отъ мжжетѣ въ Гора, поради своитѣ странствувания изъ България, като бозаджии и салепчии, говорятъ добре и източно-български книжовенъ говоръ. Расовото и езиковно единство съ православнитѣ българи, въпрѣки религиозната разлика, се чувствува твърде у горани, и то много повече, отколкото туй ще се намѣри напр. у родопскитѣ помаци.

Край прохода, що води отъ Тетово за Призренъ презъ Шаръ, сж настанени нѣколко албански села. Тѣзи села отдѣлятъ Гора отъ българскитѣ села въ Тетовско. Но юго-източниятъ дѣлъ на Гора опира на Рудака планина, чиито източни склонове сж заселени съ българи отъ Горни-Пологъ (Гостиварско). Пътътъ, който съединява българитѣ отъ Гора съ тия отъ Горни-Пологъ, иде отъ Крушевецъ, Зли-потокъ, Ресталица и презъ седловината Враца слиза въ Горни-Пологъ къмъ селата Горяни, Пожарени, Сѣнокося и др. Отъ Врацата на югъ гребенътъ на Рудока служи за граница между българи и албанци, именно по линията: Враца върхътъ кота 1550, височината на Мавровскитѣ ханове (сега вече значителна махала отъ българското село Маврово).

Следвателно, спусъцитѣ на сжщинския Шаръ сж заети главно отъ българското население, и гребенътъ на тая планина не бива да се смѣта за точна граница на българското племе, което прескача и на северъ отъ него. Малкитѣ албански оазиси не нарушаватъ българското единство на шарскитѣ поли. Само билото на Рудока (друго-яче смѣтана за южна Шаръ-планина), отъ Врацата та до Маврово, служи за граница между българи и албанци.

2. Дебърско. Въ Дебърско българскиятъ елементъ е групиранъ въ мѣстноститѣ: Мала-Рѣка, Поле (Дебърско), Жупа, Дримъ-колъ, Голо-бърдо, следвателно по дветѣ страни на Черни Дринъ, съ централно мѣсто гр. Дебъръ. Главното племенно название на тукашнитѣ българи е мияци, а покрай него въ употреба сж и други локални, като поляни, кецкари, обяли. Въ Дебърско се намира и една отъ най-значителнитѣ българопомашки групи, наричана тукъ торбеши или курки. Както въ областъта Гора, така и тукъ торбешитѣ приели мохамеданството въ по-ново време и то подъ натиска на мохамеданитѣ албанци, които постоянно грабѣли хри-

християнските села и избивали населението. Още се знаят помашки села, въ които преди 50 години имало и християнски кжщи, а сега сж изцѣло мохамедански. Особено поучителна въ случая се явява кондиката на манастиря Св. Иванъ Бигоръ въ Дебърско¹. Тая кондика била почната презъ XVIII в. и сетнѣ допълвана и презъ началото на XIX в., когато манастирътъ билъ възобновенъ. Въ тоя паметникъ имената на манастирскитѣ дарители отъ Дебърско и източна Албания сж разпредѣлени по мѣстожителство, по градове и села. Отъ селата съ българско християнско население, записани преди стотина години въ кондиката, сега половината вече сж или чисто мохамедански или сж останали съ по-малкъ брой християнски кжщи. Тамъ сж изредени имена и на такива християнски села, които сега сж разорени съвсѣмъ и населението имъ избито или прѣснато. Има най-сетне имена на дарители и отъ такива дебърски села, които преди 100—200 години били български, а сега сж не само помохамеданчени, но били принудени да приематъ езика на своитѣ насилници, албанцитѣ. Ето за примѣръ имена на дарители отъ тѣзи нѣкогашни български села: Цвѣтко, Дрозда, Петка, Влайка, Вида, Стоянъ, Нова, Богданъ, Велянъ, Недѣлко, Груйо и др. Ето и имена на села, нѣкога българохристиянски (въ кондиката), а сега мохамедански, съ матеренъ езикъ български или албански, въ покраината Голо-бърдо (Албания): Борово (сега помаци т. е. мохамедани съ български езикъ), Голѣмо Острени (помаци, съ двѣ кжщи християни), Тучепи (помаци, 5 кжщи християнски), Отишане (помаци, 2 кжщи християнски), Трепчанища (помаци), Сърпетово (помаци, които говорятъ повече албански), Заборье (помаци, преди 30 години християнитѣ се изселили въ Солунъ) и др. Въ покраината Поле Дебърско: Пишкопия (сега албанци мохамедани), Кърчища Долно (помаци), Поцести (помаци, вече говорятъ и албански), Деоляне (помаци, но говорятъ и албански), Макеларе (помаци, говорятъ и албански, 15 кжщи българи православни), Граждани (помаци, говорятъ и албански, 4 кжщи български християнски) и др. Въ покраината Мала-Рѣка: Присойница (помаци), Жерноница (помаци), Могорче (помаци, 2 кжщи бълг. християнски) и др. Въ покраината Жупа: Дългашъ (говорятъ

¹ Вж. за тая кондика и въ статията на проф. Л. Милетичъ въ Спис. на Бълг. Ак. на наукитѣ, XVI, стр. 21 сл.

турски, 4 кжщи бълг. християни), Елевци Долно (говорятъ турски, нѣколко кжщи бълг. християни), Власики (албански говорятъ), Баланци (помаци), Житинени (помаци) и др. Кондиката съ тѣзи си данни е твърде цененъ паметникъ за българщината въ Дебърско, та заслужава да се издаде цѣлата; отъ нея ще научимъ не само каква е била българската ономастика въ Дебърско преди 100—200 години, но главно ще знаемъ, кои сж били тогава българскитѣ селища, сега помашки, двуезични (български и албански) или вече албанизирани, ако и въ населението имъ да тече българска кръвъ.

Крайната западна граница на българското племе въ Дебърско, въ която се включватъ и нѣколко полуалбанизирани български села, заедно съ помашкитѣ, които говорятъ български, е следната: Отъ при Мавровскитѣ ханове, при кота 1550, границата слиза на югъ по гребена на планината и отъ 1500 отива право на западъ презъ долината на р. Радика, като оставя въ българската областъ помашкото с. Жерноница, пресича билото на Дешатъ планина и на западъ стига до р. Дринъ по хълма Кенокъ. Отъ Кенокъ линията върви по р. Дринъ на югъ до срещу Дебъръ, минава западно отъ сжщата рѣка и отъ притока ѝ Вида-Звезда се възкачва на югъ по хълма Грюка Маде (Голѣма Рѣка), кота 1214, 1195, завива по гребена на Голо-бърдо и включва въ българския дѣлъ крайнитѣ села: Търново, Косовецъ, Себища, Борово, Стебलोво, па стига по върховетѣ кота 2312, 2282 надъ с. Ябланица. Отъ тия върхове границата следва на югъ по гребена на Ябланската планина и включва въ българския дѣлъ цѣлия Дримъ-колъ, чиито села всички сж български.

3. Охридско. Съ това име означаваме селищата въ Охридската котловина, около Охридското езеро. Тукъ спада и Стружкото поле съ покраината Дебърца. Цѣлиятъ току-речи Охридски басейнъ наоколо е заселенъ съ чисто българско население, съ изключение на юго-западния брѣгъ на езерото, заетъ отъ албански села. Западната българска етнографска граница върви по гребена на Ябланската планина, коти 2282, 2210, 1980, и стига до прохода Кяфа-Тане, кота 1019, дѣто лжтътъ отъ Охридско преваля въ долината на Шкумба. На западъ отъ Кяфа-Тане има само едно българо-помашко село Раица, но тамъ българскиятъ говоръ вече отстъпва на албанската речъ. На югъ отъ речения проходъ,

по брѣга на езерото има нѣколко български кжщи и въ с. Линѣ. Оттамъ до манастиря Св. Наумъ се редятъ албански села: Пискупати, Ходунища, Мамулища, Червенака, Поградецъ, Старово, Загоричани, Тушемища. Въ горепоменатата кондика на Св. Иванъ Бигоръ частъ отъ жителитѣ на Старово сж означени като българи християни. Знае се и за с. Тушемища, че преди 50 години тамъ е имало българи, частъ отъ които се преселили въ Солунъ, а други въ Охридъ и другаде. А още по-рано, презъ 1858 год., когато тия крайща е спхождалъ съ научна цѣль австрийскиятъ консулъ Ханъ, цѣлото население въ с. Линѣ е било българско. Тогава въ Ходунища е имало една българска кжща. Сега манастирътъ Св. Наумъ съ село Любанища съставятъ здрава ограда на българщината. Селянитѣ обаче въ Пишкупия, юго-източно отъ манастиря, сж двуезични, съ езикъ български и албански. Албанското влияние се засилило тамъ въ края на XIX вѣкъ; въ времето на Хана селото било чисто българско.

4. Горни Дѣволъ (Корчанско). Горни Дѣволъ държи долинитѣ, които сж на югъ отъ Охридското и Прѣспанско езера, именно Корчанско и Билишко. Тѣзи долини припадатъ къмъ Адриатическия басейнъ, дето се влива р. Дѣволъ като притокъ на Семени. Българскиятъ елементъ въ Корчанско е твърде слабъ. До неотколе български се е говорѣло явно въ две махали на града Корча¹ и въ нѣкои отъ селата на околията. Сега български уединени кжщи има въ Корча, въ Совяни, Синица, Ржмбецъ, а изцѣло български сж голѣмитѣ села южно отъ Корча—Бобошица и Дрѣново, чийто говоръ представя най-старинни български особености, та е познатъ отъ части вече и въ науката. По време на Хановото пжтуване, имало 10 български кжщи и въ с. Пиргъ, което е северо-западно отъ корчанското езеро Маликъ.

Повече българско население е запазено въ източната половина на Корчанско, именно въ Билишката нахия. Частъ отъ населението тамъ е двуезично, та говори еднакво български и албански. Българи има въ самата Билища (Биклища, Биглища), Долна Лобаница, Братвица, Хотища, Прогри и др., а други села сж изцѣло български, като: Шулинъ, Пустецъ,

¹ Презъ 1889 г. българитѣ въ града си бѣха отворили свое училище, посещавано отъ 40 деца.

Лѣшка (Ляйтиза), Врѣбникъ, Косинецъ, Лабаница; други пъкъ по на изтокъ сж чисто български и спадатъ подъ Костурско. Съ други думи, Горни Дѣволъ е запазилъ още българско население и то на по-малки групи на лѣво отъ р. Дѣволъ, а на по-голѣми въ десно отъ сжщата рѣка, къмъ Костурско.

Ако изключилъ речената разсеяна, по-малка частъ българи въ Корчанско и държимъ за ония села, които сж въ десно отъ Дѣволъ, то българската етнична граница върви така: отъ Св. Наумъ линията слиза на югъ и обгръща Пишкопие, завива на юго-изтокъ и пресича Суха-гора (южната частъ на Галичица, на австрийскитѣ карти поставена погрешно между двата южни Преспански залива). отива на върха Иванъ, кота 1734, при прохода Звезда, и по десния брѣгъ на Дѣволъ ударя къмъ Билища, сетне завива на югъ по вододѣла на Дѣволъ и Бистрица, като оставатъ на изтокъ костурскитѣ български села, а на западъ албански селища.

5. Костурско. Костурско, съ своитѣ покраини Пополе, Кореща, Костенария и Нестрамъ, е добре известно съ своята корава и изпитана българщина, за да не се спираме тукъ повече на него. Границата между българското племе и албанското минава по следната линия, вървейки отъ Билища на югъ, съ крайни български села: Лабаница, Косинецъ, Кърчища, Ново-село, Папратско, Тръстика, Гърляни, Калевища, Слимница, Яновени, Омотско, Горни и Долни Нестрамъ, Забърдени, Сконско, Езерецъ; оттукъ завива на изтокъ и като обхваща българскитѣ села Видолуща, Жиковища, Либешово, Нестиме, Бѣла-църква, които подпадаха нѣкога подъ Лапчишката околия, линията отива на стратегичния мостъ на р. Бистрица, наричанъ Смикси. Тоя юго-западенъ жгълъ на българското племе се допира до Грамосъ и Горуша-планина, северно чело на Пиндъ, при коти 1536, 1500. На югъ отъ Горуша, именно отъ височината Одра, границата на българщината завива на изтокъ и граничи отъ южната си страна съ гръцки елементъ.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

**НОВИ ДАННИ ЗА БЪЛГАРЩИНАТА
ВЪ МАКЕДОНИЯ.**

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Цѣлата срѣднѣвѣковна и нова история на Македония краснорѣчиво говори, че тази земя по своя етниченъ ликъ предимно е българска. И може да се мисли, че излишно би било да се доказва единъ несъмненъ фактъ, признаванъ открито отъ всички европейски пътешественици и езиковѣди. При все това сега като че ли най-вече отъ всѣки другъ пжтъ ние сме принудени да доказваме тази очевидна етнографска истина, защото заинтересовани съседни народи — сърби и гърци продължаватъ да заблуждаватъ свѣта, че въ владѣната отъ тѣхъ часть на Македония нѣмало никакви българи.

Поради това мислимъ, че и ние сме длѣжни да продължаваме да изнасяме предъ свѣта доказателства въ полза на народното ни дѣло. Но и независимо отъ това, даннитѣ, които по-долу съобщавамъ, си иматъ своя културно-исторична научна стойностъ.

Презъ 1918 г., търсейки старини въ гр. Охридъ, азъ намѣрихъ много свидетелства за българския обликъ на Македония, които досега не сж обнародвани. Повечето отъ тѣхъ произхождатъ отъ XIX в., а именно до създаването на Българска Екзархия, а нѣкои сж отъ края на XVIII в. Едни отъ тѣхъ сж мѣстни, други — чужденски. Съ разреденъ шрифтъ изтъквамъ по-важнитѣ мѣста изъ цитуванитѣ източници.

I.

Извѣстниятъ фолклористъ Козма Шапкаревъ отъ Охридъ на нѣколко мѣста въ своята ръкописна автобиография, писана въ 1864 г. въ Прилепъ¹, нарича български

¹ Тоя ръкописъ намѣрихъ въ кжцата на роднина на К. Шапкаревъ.

своя произходъ и майчинъ езикъ. Още въ началото той пише: „Родословіе и житіе Кузмана, сына Тасева (Анастасова), сына Пасхалова, сына Михаила Шапкарова отъ Охридъ. Михаилъ Шапкаровъ, родомъ българинъ отъ с. Лесковецъ, единъ часъ въточно отъ Охридъ, на западното ребро на планината Петрино.“

Като говори за срѣщата си въ Битоля съ нѣколцина кукушани, които му предложили да стане учителъ въ Кукушъ, Шапкаревъ забелѣзва въ скоби:

„Кждѣ не бѣше още възродена искрата за любовта къмъ матернийтъ български языкъ.“

Когато въ 1855 г. Шапкаревъ и вуйчо му Янаки Стрѣзовъ се условили за учители въ охридскитѣ общински грѣцки училища, тѣ сж имали за помощникъ съгражданина си Константинъ Хр. Узуновъ (чичо на чутовния охридски войвода Хр. Узуновъ), който въ 1860 г. е заминалъ да следва въ Русия и следъ три месеца е умрѣлъ тамъ. За последния Шапкаревъ пише:

„... Константинъ Хр. Узуновъ първъ той ми даде поводъ да сѣ заучамъ на майчинийтъ ми языкъ. Той ми даде единъ букваръ, защо тога Български немаше въ нашиве стърни, нито мислеше некой за Български, но сега хвала Богу, ми ги научи буквите, и ми вдѣхна най-първѣтъ искрицѣ на любовтъ къмъ майчинийтъ си языкъ.“

Презъ тригодишното си учителствуване въ Струга (1856—1859) К. Шапкаревъ счита за доста забележително събитие отъ своя животъ, че се научилъ да чете и пише на български.

„Първо що за първъ пѣтъ язъ въведохъ въ училището да сѣ учить и майчинийтъ ни языкъ Българскійтъ, кой отъ единъ вѣкъ почти (70 години) напредъ бѣше исчезналъ. Слѣдователно сѣ въведе и въ Църквата. На тоза въвеждане причина бы приснопамятній Димитъръ Миладиновъ. Той приснопамятній мжжъ бъдеещемъ отъ многу години Елински учителъ, можить и грѣцки спомагатель, а Български гонитель, на послѣдните си години (по подраженіе на С. Павла) позна заблужденіето въ кое сѣ нахождаше не само народтъ Български, що насѣляватъ цѣла Македонія, но и сжщии той, и сѣ отхвърли отъ заблужденіето си и сѣ пламеннѣ ревность

сѣ грижи дури до мжченическата си смъртъ за нравственото разбудвейнѣ на народътъ и за въвежданіето на Българскійтъ языкъ по Българските училища и църкви, въ кои бѣше влѣзълъ грѣцкійтъ языкъ. Това поприще слѣдуваещемъ приснопамятнійтъ мжжъ ми даде таковъ поводъ и мене да въведѣ въ училището ми Българскійтъ языкъ, кого бѣхъ сѣ научилъ малу да читамъ уще на 1856 г. въ Охридъ отъ Костадина Хр. Узуновъ.“

По-доле Шапкаревъ казва, че сжщиятъ К. Узуновъ му изпратилъ отъ Кукушъ „доволни български Буквары и Св. Исторій, издадени отъ Архимандрита Пароенія Зографскаго, сегашній Полиански (Кукушки) владыка.“¹

За възраждането на своя учитель Дим. Миладиновъ Шапкаревъ разказва следното:

„ . . . дури не бѣше учителствувалъ въ Магарево (до 1850 год. б. н.) или може малу нѣщо и по напредъ бѣше страшенъ Елинистъ фанатикъ за грѣцизмътъ, може и многу да іе повредилъ Българскятъ народность. Но отъ тога, незнамъ по коиъ причинъ, възбудило сѣ іе было малку чувство народности; кога бѣше въ Бытоля (въ 1853 г. б. н.), бѣше доволно славянистъ, и на пжтя дури и фанатикъ. Слѣдъ Бытоля направи едно обхождене по Ерцеговина и Босна и Сърбия чрѣзъ Мостарскійтъ Владыка, а кога се врати отъ тамъ на 1856—1857 г., сѣ появило бѣше у него едно съвсемъ друго нѣщо. Онъ тогава сѣ преправилъ бѣше отъ Савелъ на Павелъ, бѣше се възродило у него едно ненаситимо родолюбіе, до толкова щото дури до фанатизмъ допираше. Но какъ да іе, това негово родолюбіе многу спомогна на заспалійтъ ни до тога народъ, който ни гри (?) не знаеше, нито нѣщо чувствуваше за народность.“

Фактътъ, че Дим. Миладиновъ се е самосъзналъ като българинъ отъ съприкосновението си съ сръбската интелигенция, явно показва, че той, както и всички негови съплеменици сж били българи по потекло, езикъ, нрави, обичаи, историческо минало, исторически

¹ Епископъ Партений билъ родомъ отъ с. Галичникъ (Дебърско) и ревностенъ радетель за възвеждането на македонското наречие за книжовенъ български езикъ.

идеали и пр. Ако не сж били вложени въ него отъ природата тѣзи български етнически елементи, той е щѣлъ подвлянието на сръбската култура да се обяви сръбски славянинъ, а не българинъ, а сжщо тѣй и на съотечественицитѣ си трѣбвало да втѣлпява сръбско съзнание.

Народнитѣ пѣсни, събрани въ Македония и издадени отъ братя Миладинови, Шапкаревъ нарича български:

„Нека забѣлежиме, че предъ да ходить въ Русія (Константиъ), завзѣха сѣ двата брата Д. и К. да събератъ колко не можатъ народни български пѣсни кои съ толку възхищеніе сѣ пріимаха отъ всійтъ славенски свѣтъ и многу трудове положиха дури събраха 700, а особито Димитріа, кога бы въ Прилѣпъ, въ Кукушъ, въ Струга и проч.“

Като причина за изпжждането на кукушкия грѣцки владика Мелети, Шапкаревъ изтъква обстоятелството, че той „недозволявалъ на кукушаны да си въведжтъ въ училището и църквата народнѣйтѣ си Български языкъ“.

Въ писмата на К. Шапкаревъ намѣрихъ едно твърде интересно писмо на охридскитѣ братя Паунчеви (търговци и видни български църковнообществени дейци въ Солунъ) до х. Георги Бучковъ, отъ Солунъ въ Кукушъ съ дата 3 януари 1869 г. То е писано на охридски говоръ съ грѣцки букви. Бр. Паунчеви изказватъ радостта си отъ разрешението на българския църковенъ въпросъ. Предаваме цѣлия текстъ:

„Господине х. Георгие Бучковъ въ Кукушъ
Солунъ на 3 януари 1869.

Ви честитвиме новата година, за многу години и ви заключвиме писма отъ милиотъ синъ Ваши.

И сега слободно и вистинско ви пишиме оти вѣпросотъ се свѣрши, правителството ни даде правдината и победа на народотъ Български да си праватъ соборъ отъ Владици Балгарски и проче.

И така Балгарскитѣ прѣдставители тилеграфисаха на Балгарските владии Видинский, Софійский, Нишавский, Ловчанский и друзи колко и познаветъ за чисти балгари, отъ кои нѣколцина дойдоха въ Цариградъ право на Балгарската община, за да седатъ на соборотъ. Кога ке дойдатъ свитѣ Владици, тога ке отберитъ народотъ Архиепископъ и така сетнѣ ке се канатъ прѣдставители отъ свитѣ балгарски епархии, за да се чинатъ канонисмата нови.

Животъ да му подаритъ Господинъ Богъ на Султана наши татко Абдулъ Азиза. Аминъ.

Ве благоцеливаме братя Конст. Паунчеви."

Сжщитъ братя Паунчеви съ писмо на гръцки отъ Солунъ съ дата 2 мартъ 1870 г. сж изказали на К. Шапкаревъ въ Кукушъ своята радостъ отъ разрешението на църковния въпросъ, като му предали на турски и самата телеграма отъ Цариградъ, въ която се казва: „искания ферманъ добихме и направихме молебень за царя, и вие сжщо направете молебень, бждете доволни, не дигайте шумъ“, а самитъ Паунчеви съобщаватъ на К. Шапкаревъ, че българитъ въ Солунъ сж отпразнували тържествено издаването на фермана, като извършили молебень за дългоденствието на султанъ Абдулъ Азиса. Ето тази частъ отъ писмото:

Χθὲς ἐλάβομεν τὴν ἐγγράφον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως παρὰ τοῦ κυρ Τζαμ... (не се чете) λέγοντα οὕτω Ἰστέδιμῖς γιμνι φερμάν Ἀλιῇ ἀλδήκ, φ... (не се чете) ἐτήκ, βὲ παδισαχμηζὰ δοβὰ ἐτήκ, σῖς δὰ δοβὰ ἐδέσενες, μεσοῦρ ὀλάσανες, γιουρουνλὶ ἔτμεσενες. Στρούμνιτζαα βε К.. сия (не се чете) μιλλδεοῦσενες.

Οἱ ἀδελφοὶ Κωνστ. Παούντζου.

Χθὲς ἐωρτάσαμεν ἡμεῖς ἐδῶ εὐχρηθέντες... τῆς μακροβιώσεως Βασιλέως μας Ἀλτουλ Αἰζῖς ἐφέντου μας.

Въ друго писмо отъ 22 февруарий 1871 г. братя Паунчеви съобщаватъ на К. Шапкаревъ въ Кукушъ, че народнитъ работи въ Цариградъ вървѣли твърде добре и че народнитъ представители дѣйствували за изработването на уставъ и после да избератъ екзархъ. Освенъ това представители на Македония сж решили, щото и тѣ да заседаватъ заедно съ другитъ въ църковния съборъ: „Τὰ ἐθνικὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει βαίνουσιν λίαν κάλῳς. Οἱ ἀντιπρόσωποι ἐργάζονται εἰς τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ κανονισμοῦ πρώτου, καὶ ἔπειτα θὰ προβῶσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐξάρχου. Οἱ τῆς Μακεδονίας ἀντιπρόσωποι ἀπεφάσισαν ἵνα καὶ οὗτοι συνεδριάξουσιν μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοφώνως“.

Козма Шапкаревъ е получавалъ въ Кукушъ цариградския български в. „Македония“ чрезъ солунскитъ търговци братя Паунчеви, които почти въ всѣко писмо му съобщаватъ, че му изпратили броеве отъ този вѣстникъ,

като въ писмото си отъ 19 май 1869 г. тѣ изказватъ очудване, че той не е получавалъ редовно вестникъ „Македония“ (*ὅτι τὰ φύλλα τῆς Μακεδονίας δὲν σὰς ἔρχονται τακτικὰ καὶ ὅτι λείπουν*), а въ писмото си отъ 22 февр. 1871 г. му съобщаватъ, че две седмици вече в. „Македония“ не е дошелъ (*ὡς τὴν προλαβοῦσαν οὕτως καὶ ταύτην τὴν ἐβδομάδα ἡ Μακεδονία δὲν ἤλθεν*).

Въ отговоръ на заявлението на българитѣ отъ Охридската епархия за възстановяване на Охридската патриаршия, народнитѣ пълномощници въ Цариградъ (Д-ръ Ст. Чомаковъ, Хр. Тѣпчилещовъ, Добровичъ, Захари К. Гюровичъ, Стефанъ Камбуроглу, Муравеновъ и Анастасъ П. Шурбановъ отъ Охридъ съ писмо отъ 19 юли 1867 г. сж обещали на охридчани да работятъ енергично за осъществение на тѣхното желание, като признаватъ, че Охридската патриаршия била автокефална църква на българския народъ. Тѣ пишатъ на полуохридско нарѣчие:

„Земаещемъ общата анафора (заявление б. н.) отъ вашата епархия охридска и со тая анафора отеднажъ и со общи чахтѣ изкажвите волята, що имате, за да стечите и да застоите патришкото Охридско и отъ своята България, санки отъ Первата Юстиниана (защо Охридъ що бѣше чиста таткоина отъ великиотъ царъ Юстиниана и той я чести на петиотъ синодотъ (собрание церковно), за да будитъ патришко самоглавно) и сега то(ва) самоглавно патрико предъ (100) сто години го урна и расипа Стамболскиотъ грѣцки патрикъ Самуилъ... Ега и ние ваши еднoгласни братя дексвие благодарно вашето достойно и фалено побарвайне отъ свиотъ български народъ, за да бидиме како отъ ваше лице овде (во Стамболъ—Цариградъ) токму седумъ години за изпобарвенето отъ Българското церковно избарвайне“.

Понататѣкъ представителитѣ обещаватъ да действуватъ енергично за възстановление на Охридската патриаршия, „не само защо ке се изправитъ градотъ Охридъ, що той величенъ Охридъ отъ стари заманъ е билъ учитель на славянскиотъ и българскиотъ езикъ и на любословието и отъ първо е билъ самоглавна църква отъ българскиотъ народъ, да имагъ свекогажъ напрежнината отъ свекоя друга българска епархия, ами и защо ова Охридско патришко дотраи

хиляда и двѣстѣ години... Ега то Охридското патришко имѣ раздаватъ на свиотъ Булгарски народъ и милетъ едно патришко православно, що да е темелъ на свитѣ светени апостолски канони (правила) отъ Христовата църква. И за да земитъ край овая молитва, що молитвितъ свиотъ православниотъ булгарски народъ, е първо потрѣбно и отъ сега вамо... уще поголѣмъ мукаетъ да имате“.

Българскиятъ църковенъ смѣсенъ съвѣтъ, състоящъ се отъ Панаретъ Пловдивски, Иларионъ Макариополски, Н. Д. Минчооглу, Хр. Тѣпчилещовъ, х. Ив. х. М. Пенчовичъ, Гечалоглу, Д. Ив. Гешоглу, д-ръ Ст. Чомаковъ, Захари х. Йововъ и Д. Зах. Струмски, е изпратилъ окръжното си отъ м. ноемврий 1868 год и до стружани, които нарича свои еднородци, и като имъ съобщава, че преди една седмица той имъ изпратилъ проектитѣ на Високата Порта за разрешението на църковния въпросъ и че многожеланата свобода за молене на своя езикъ се доби, поканва и стружани да изкажатъ съ писменъ адресъ своята благодарностъ на султана и да отслужатъ на Никулденъ благодарственъ молебенъ.

II

Въ предговора на една гръцка книга, безъ начални листа печатана въ 1794 г. и съдържаща (изглежда, II издание на Данииловия речникъ) и глави съ религиозно, физикоматематично и календарно съдържание, се казва, че е съставена за мизодакийцитѣ, българитѣ и албанцитѣ, за да научатъ „ромейския езикъ“ : *εις τὸν ὅλον οἱ Μυσιδοάκεις, οἱ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανίται, διὰ τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ συνετέχη τὸ παρὸν, εἰμφοροῦν κατ'ἀρχὰς τὰ γυμνασθεῖν τὰ Ῥωμαῖκά εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ καὶ εἰπεῖται ὅταν ἔχουν τὸν τρόπον τὰ καταγίνουσι καὶ εἰς ἄλλα μαθήματα δεινότερα καὶ ὑφιλοτέρας θεωρίας.*

Тукъ подъ «βούλγαροι» авторътъ, разбира македонскитѣ българи, понеже българскиятъ отдѣлъ въ рѣчника е съставенъ на македоно-българско наречие.

Съ писмо отъ 13 априль 1793 г. москополецьтъ сакелари и свещенопроповѣдникъ Даниилъ съобщава на охридския сакелари попъ Стефанъ (родоначалникъ на

сегашната охридска фамилия попъ Стефаниеви), че му изпраща съ своя ученикъ грѣцки речникъ, за да го преведе на български въ течение на една седмица, защото следъ Великдень искалъ да го изпрати въ Венеция за печатане. При това той го моли да се вслуша въ говора на родителитѣ си, за да нѣма нѣкоя грѣшка:

Ἰδοῦ στέλλω μὲ τὸν παρόντα Δημήτριον ἔν συντομον λεξικὸν διὰ τὰ τὸ μεταγλωτίσης βουλγαρικὰ καὶ σὲ παρακαλῶ τὰ βάλῃς τὰ δυνατεῖα διὰ τὰ τελειωθῇ μὲ μίαν ἐβδομάδα ὅτι μετὰ τὸ Πάσχα θέλω τὰ στέλλω εἰς Βενέτιαν διὰ τὰ τυποθῇ· πλὴν πρόσεχε καλὰ διὰ τὴν εὐωχίην τῶν γονέων σου ὅπου τὰ μὴ γένη κανένα λάθος.

Назначениятъ, следъ смъртта на Калиника, охридски митрополитъ Иосифъ (1843 г.) стоялъ въ Цариградъ и управлявалъ Охридската епархия изпратениятъ отъ него протосингелъ Неофитъ, по народностъ българинъ. Съ писмо отъ 26 юлий 1843 г. охридскитѣ църковни настоятели (епитропи) сж отговорили на митрополита Иосифа, че охридчани сж приели протосингела Неофита съ прилична честь, понеже билъ човѣкъ благоразуменъ, добродетеленъ, тѣхенъ сънародникъ и владѣлъ мѣстния славянобългарски диалектъ, който билъ необходимъ за всѣки, който е въ всѣкидневни сношения съ селянитѣ. Ето грѣцкиятъ текстъ: *Χάριτας αἰδίου εἰς διαπύσιον εὐγνωμοσύνην κηρύττομεν διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ὁηθέντος κὺρ Νεοφύτου, ὃς κατόχου τοῦ ἐγχωρίου διαλέκτου τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς τῆς ὁποίας οἱ τὰ χωρία... ἐργόμενοι εἶναι ἐπάναρχες τὰ μὴ στεροῦνται διὰ τὰς καθημερινὰς συγκινωνίας καὶ δοσολυγίας πρὸς αὐτοὺς, καὶ ὡς φέροντος χαρακτηριστὴρα ἐνάρετον καὶ συνδιαλεκτικόν.*¹

Въ книгата *Νεωτάτη διδακτικὴ γεωγραφία Εὐρώπῃ*, отъ Николай Лоренти, т. II, издадена отъ Гариола и Референдари въ Виена въ 1838 г. на стр. 416 се казва, че гр. Битоля (наричанъ, споредъ автора, въ древно време *Ὀκτώλοφον* на р. Еригонъ) има около 15,000 жители, отъ които повечето сж власи и българи, занимаващи се съ памукопроизводство.

На сжщата стр. четемъ, че около с. Дриново (Дрѣново?) разположено на едноименното си езеро, се намиратъ 8 села населени отъ 2000 българи и евреи.

¹ Писмото намѣрихъ въ Охридъ и имамъ пълень преписъ.

На стр. 445 за Охридъ се казва, че има 7000 жители — повечето българи и мохамедани (*τοὺς πλείστους Βουλγάρους καὶ Μουχαμεδανούς*). Тукъ е отбелѣзано, че около гр. Ресенъ има 25 села, населени само съ българи (*περίξ τῆς ὁποίας εὑρίνται 25 χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ μόνων Βουλγάρων*).

Въ москополската служба на Св. Иванъ Владимиръ синаксарѣтъ започва съ думитѣ: *Οὗτος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀγιώτατος Ἰωάννης ποτὲ εἶχε κάποιον χωρίον τῶν βουλγάρων Βλαδίμηρον καλουμένον*.

Въ книгата *Γεωγραφία μεθοδικὴ καὶ καταγραφὴ ἀπάσης τῆς οἰκουμένης* отъ професора по медицина архимандритъ Диониси Пирю Тесалиецъ, II издание, въ Навплия, 1834 год., на стр. 249 и 250 се казва, че въ Европейска Турция се говорѣли различни езици, именно: новогръцки, турски, български, гръколатински, албански, еврейски (спорадично) и арменски (*Ἐπειδὴ καὶ ἡ Εὐρώπαικὴ Τουρκία κατοικεῖται ἀπὸ τόσα ἔθνη ἕπεται ὅτι τὰ ὁμιλῶνται καὶ διάφορα γλῶσσαι ὁμιλεῖται ἡ Νεοελληνικὴ, ἡ Τουρκικὴ, ἡ Βουλγαρικὴ, ἡ Γραικολατινικὴ, ἡ Ἀλβαντικὴ, ἡ Ἑβραϊκὴ διεφθαρμένη καὶ ἡ Ἀρμενικὴ*). За сърби авторѣтъ не споменува, защото Сърбия била въ това време свободно княжество а въ познатитѣ нему области въ Европ. Турция нѣмало сръбско население. Ималъ е предъ видъ главно Македония, Тракия, Албания и България.

Въ книгата *Σχολαστικὴ Γεωγραφία*, съставена на нѣмски отъ Адамъ Христианъ Гаспари и преведена на гръцки отъ последното 8-о издание отъ Кириакъ Капетанаки за гръцкитѣ училища, печатана въ Виена 1808 год., на стр. 331—332 се казва, че жителитѣ на Македония сж турци, българи и власи. Авторѣтъ дѣли Европ. Турция на: Румелия, България, Македония, Албания, Гърция и Мизия, Архипелагъ, Сърбия, Босна и Бесарабия. Подъ „България“ той разбира областъта между Дунавъ, Черно море, Сърбия и Стара планина (329 стр.), а Македония се дѣли отъ Румелия (Тракия) съ пл. Пангеонъ, отъ България и Сърбия съ р. Искъръ, отъ Албания съ Акрокеравнийскитѣ планини, отъ Гърция съ Олимпъ (стр. 331).

Въ *Νέον μαρτυρολόγιον*, II, издание на Стефанъ Конст. Спатару, 1856 г. въ Атина, на стр. 222 се казва, че мъченикѣтъ за християнска вѣра, 20-годишниятъ български Спасо (по гръцки Анастаси), е пострадалъ въ Солунъ въ 1794 год. 19 августъ и е произхождалъ „отъ български

тѣ предѣли отъ Струмишката епархия, наричана въ старо време Тивериополъ, отъ с. Радовишъ" (*ἦτον ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Στρούμιτζας, ἣ ὁποία τὸν παλαιὸν καιρὸν ἐκαλεῖτο Τιβεριοῦπολις ἀπὸ χώραν λεγομένην Ῥάδοβισι*). Житието е надписано:

Ἀναστασίον τοῦ Βούλγαρι (на Анастаса българина).

На стр. 223 въ сжщото житие се казва, че турцитѣ се мжчили да го потурчатъ, обаче „тоя добъръ юноша, макаръ и да бѣше българинъ т. е. дебелоглавъ и неграмотенъ (*ἀλλ' ὁ καλὸς ἐκεῖνος νεανίας, ἀρχαῖα καὶ πὰ ἦτον βοῦλγαρος, νόος δηλαδὴ παχὺς καὶ ἀγράμματος*), остана твърдъ въ бащината си вѣра“. На стр. 258 се разправя, че мжченица Злата, пострадала въ м. октомври 1795 г., „която на нашия простъ диалектъ се превежда Хриса, бѣше отъ една епархия на България, наричана Мъгленъ, отъ нѣкое село по име Слатина“: *ὅπερ εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινὴν διάλεκτον ἐρμηνεύεται Χρυσή, ἦτον ἀπὸ μίαν ἐπαρχίαν τῆς Βουλγαρίας, ἐπονομαζομένην Μογλένον, ἐκ τινος χωρίου καλουμένου Σλάτινα*. Въ общата служба за всички нови християнски мжченици, въ канона, стр. 267, сжщиятъ мжченикъ Спасъ или Анастаси отъ Струмица е възпѣванъ като българинъ: *Ἄλλον τιμῶ Ἀθανάσιον σὺν Ἀναστασίῳ τῷ «Βουλγάρει»* (честнувамъ другия Атанасъ заедно съ българина Анастаси). Сжщо и св. Злата на стр. 270: *Μαρτύρων νέον ἠύξησαν αἰσθητὸν... Χρυσὴ τε ἡ παρθένος τὸ Βουλγαρίας ἐγκαλόμενα*. (Наново се увеличи броятъ на мжченицитѣ. И дѣвицата Хриса, украшението на България).

Свидетелствата въ тази книга за българщината въ Македония придобиватъ още по-голѣма важностъ, защото, както се казва на стр. 229—230, сборникътъ е издаденъ въ Атина съ спомоществователи: атинскиятъ св. синодъ, духовни сановници, видни атински граждани, хиоскиятъ митрополитъ, хиоски граждани и светогорскитѣ манастири.

Горе изложенитѣ безпристрастни и искрени свидетелства красноречиво говорятъ, че Македония, за която сега заинтересувани страни сж създали изкуственъ споръ, въ момента, когато тя е била въ националенъ сънъ, била считана отъ свѣта за българска, а не за сръбска!

МОХАМЕДАНИ ПРАВОСЛАВНИ И МОХАМЕДАНИ СЕКТАНТИ ВЪ МАКЕДОНИЯ.

Отъ Д. Гаджановъ
лекторъ по турски езикъ въ бълг. университетъ.

Презъ лѣтото на 1916 година пжтувахъ по Македония съ, цель да изуча мюсюлманското население въ езиково, културно и етнографско отношение. Даннитѣ, съ които до тогава разполагахме по тоя въпросъ, бѣха непълни и несигурни. Въ официални сведения за мохамеданското население въ Македония често пжти албанци сж представени като турци и наопаки; дори и православни албанци съ вземани за българи. А и понятията ни за различната култура, обществената дее-способностъ и национално-политическитѣ стремежи у различнитѣ мохамедански групи ни бѣха твърде неясни.

Пжтувахъ отъ Горна-Джумая по направление къмъ Куманово — Скопье — Прищина — Призренъ, отъ тамъ на югъ къмъ Дебъръ — Охридъ и на изтокъ къмъ Битоля и Вардарската долина.

Между другитѣ въпроси, които ме интересуваха, особено внимание обърнахъ и върху вѣроизповѣднитѣ отношения у мухамеданитѣ. Тукъ накратко ще съобща по-главнитѣ данни, които събрахъ по тоя въпросъ.

Въ времето на Мохамеда всички мюсюлмани сж били православни и имали за вѣрую: „Единъ е богъ и Мохамедъ е неговъ пратеникъ“. Следъ смъртъта на Мохамеда обаче, презъ времената на неговитѣ апостоли Абубекиръ, Османъ и Юмеръ и особено въ време на Мохамедовия зетъ Али, възникватъ сериозни даже и кървави борби между неговитѣ наследници за кой да бжде халифъ, т. е. Мохамедовъ замѣстникъ на земята. Поради тѣзи борби става историческата битка при Кербеля (градъ въ Месопотамия) между последователитѣ на казания Али и последователитѣ на Муавне, главенъ претендентъ за Мохамедовъ замѣстникъ, вследствие

на която бѣ, че разцеплението въ мохамеданския свѣтъ стана окончателно и сѣществува и до днесъ. Отъ тогава датиратъ и религиознитѣ секти у мюсюлманитѣ. У насъ, въ България, мюсюлманитѣ сектанти сж известни подъ общото име „алиянци“, и българинътъ изопачава името на Мохамедовия зеть Али и го обръща на Св. Илия. Нищо вѣрно, разбира се, нѣма въ това. „Алиянци“ е българско название отъ турското „Алеви“, а последното значи „привърженикъ на Али“.

Следъ битката при Кербеля мохамеданитѣ се раздѣлиха на две религиозни групи: на православни „тарикъ-мюстекимъ“ или истински Мохамедови наследници и на сектанти „тарикатъ“ или „дервиши“, повечето отъ които сж привърженици на Али, а нѣкои пъкъ се считатъ като потомци и наследници на Мохамедовия приятель (сухабе) Абубекиръ. Православнитѣ мохамелани ходятъ на джамии съ минаре или въ месчиди безъ минаре (махаленски джамийки) и тамъ си правятъ намаза. Сектантитѣ не ходятъ на джамии, а иматъ специални молитвени домове (теке, завие, дергяхъ), гдето вмѣсто намазъ правятъ „зикиръ“ (поменъ). Въ тѣзи „зикири“ сектантитѣ фиксиратъ погледа и ума си въ въображения образъ на Али и съ часове викатъ високо: „Я Аллахъ!“ (О, господи!“); „Аллахъ!“ (господи!); „Аллахъ хай“ (живъ е господъ или има богъ); „Ху, ху, ху“! (той, той, той!). Много отъ сектантитѣ иматъ и особени оржжия и инструменти, съ които играятъ и гледатъ да се измжчатъ въ паметъ на мъченическата смъртъ на Алиевитѣ синове и внуци на Мохамеда—Хасанъ и Хюсеинъ. Даже алиянцитѣ аджеми (персийци) си устрояватъ и кървави боеве съ ножове и сопи, въ време на които последватъ и смъртни случаи. Православнитѣ мюсюлмани постятъ за рамазана, докато повечето отъ сектантитѣ не постятъ като първитѣ, а се въздържатъ деветъ дни презъ годината отъ вода. Това правятъ, защото въ битката при Кербеля Алиевиятъ синъ Хюсеинъ билъ обсаденъ, водата отбита и цѣли деветъ дена останалъ безъ вода. Ако не пиятъ вода, това не имъ прѣчи да пиятъ конякъ, ракия даже и вино. Мохамедъ е забранилъ употребата на спиртни питиета, но за сектантитѣ това запрещение не се смѣта задължително. Даже напоследъкъ сектанти сж отворили и кръчми. Главното казино въ Скопье, край Вардара, се държи отъ такъвъ турчинъ сектантъ, който продава всѣкакви спиртни питиета.

Мюсюлманитѣ, най-после, по сжщитѣ исторически причини се дѣлятъ и на „сунити“ (обрѣзани) и „шиити“ (необрѣзани). Персийцитѣ и всички турци, последователи на Али, сж шиити.

Сектантитѣ отъ своя страна се дѣлятъ на дванадесетъ главни секти. Всѣка секта си има свои разклонения, та всичко секти и подсекти има четиридесетъ и осемъ. Тукъ ще изброя имената на тѣзи секти, отъ които ги има и въ България.

Главнитѣ 12 секти сж: халвети, руфай, кадри, саади, шазели, бекташи, мевлеви, джилвети, накши, халиди, дусуки, синани. Отъ тѣзи секти не всички се намиратъ у насъ въ България и въ Македония. Въ България най-много има бекташии, накши, кадрии, шазелии и руфай. Навсѣкжде низъ България има сектанти, но най-много ги има въ Делиормана. Почти цѣлиятъ Делиорманъ е сектантски. Аккадънларско и Силистренско принадлежатъ къмъ бекташийската подсекта, известна подъ името „къзълбаши“. Истински бекташии има около Кюсе-Абдийско, на югъ отъ Тутраканъ. Западниятъ Делиорманъ пъкъ изповѣдва накшийското сектанство, главно то теке на който се казва „Демиръ-Баба“ и се намира въ Кеманларско. И въ Македония има разпространени доста секти. Понеже турското правителство по-рано много криво е гледало на нѣкои сектантски религиозни схващания, то много алиянци сж били принудени да се спотайватъ и да се преструватъ за православни мохамедани. Сега, следъ станалитѣ политически промѣни подиръ войнитѣ въ Македония, числото на сектантитѣ ще да се е увеличило, понеже вече нѣма кой да ги преследва.

Въ Македония доста е разпространена бекташийската секта. Бекташиитѣ и къзълбашката подсекта сж най-свободомислещитѣ мохамедани. Женитѣ имъ не се криятъ отъ християнитѣ и не изпълняватъ обредитѣ и обичаитѣ на православнитѣ мохамедани. Тѣзи сектанти даже иматъ свършено противоположни схващания отъ ония на правитѣ мохамедани. Докато последнитѣ смѣтатъ, че мюсюлманскиятъ пророкъ е Мохамедъ, първитѣ проповѣдватъ, че Мохамедъ билъ единъ обикновенъ узурпаторъ и че съ измама е изтрѣгналъ отъ ржцетѣ на Архангела Гаврилъ свещения коранъ, изпратенъ отъ бога за спасението на хората. Споредъ тѣхъ опредѣлениятъ отъ бога истински пророкъ билъ Мохамедовиятъ

зетъ Али. Даже тѣ отиватъ и по-далечъ и казватъ, че Али не е никой другъ освенъ самиятъ богъ въ човѣшки образъ, — богочеловѣкъ. Тукъ тѣ иматъ вече съприкосновение съ християнски схващания. Тѣ иматъ допирни точки и съ индийски вѣрвания, вѣрватъ въ метемпсихозата. И тъй, докато православнитѣ мохамедани се смѣтатъ за гости на тоя свѣтъ и мислятъ, че блаженството е на другия свѣтъ, „ухреви“, т. е. хора на задгробния животъ, казанитѣ сектанти мислятъ, че и раятъ и пѣкълътъ сж тукъ и че съгласно съ вѣрванията имъ въ метемпсихозата единъ човѣкъ следъ смъртта си може пакъ да се роди като човѣкъ, или пѣкъ да се яви на свѣта въ видъ на куче, котка и пр., т. е. че всичко зависи отъ неговитѣ добри или лоши дѣла.

Духовниятъ центъръ на бекташиитѣ въ Македония е Тетово, а въ Албания — Елбасанъ. Тѣ си иматъ и текета. Най-хубавото теке, отъ многото които съмъ виждалъ, е бекташийското теке въ Тетово, находеще се на западната страна на града. То състои отъ много разкошни постройкы, издигнати съ разноскитѣ на прочутия албански бегъ и диктаторъ Реджебъ Паша, отъ Люма, който е налагалъ волята си на султана. Синъ му Абдураманъ Паша пѣкъ е построилъ прочутото Тетовско кале на западнитѣ височини на града.

Известниятъ скопски управитель Хавзж Паша билъ братъ на Реджебъ Паша; и двамата сж били бекташии и враждебно настроени спрѣмо турската държава. Чрезъ тѣхното влияние бекташийството е пуснало дълбоки корени между албанцитѣ. Казаното теке е на името на светията Серсемъ Али Баба, който е дошелъ отъ Анадола. Въ текето, което е построено преди 150 години, се намира и гробницата на светията. Въ друга една стая има други единадесетъ гробници на други бекташийски светии. Най-разкошна гробница е мряморната гробница на самия Реджебъ Паша, която се намира въ отдѣлна стая. По-богато теке за сега надали има и въ Турция, защото това теке притежава чифлици, лозя и други имоти не само около Тетово, но и въ Тирана, Елбасанъ, Солунъ и Цариградъ.

Освенъ бекташиитѣ въ Тетово има още и сектанти кадрии, руфаи, синани, халвети и накши. Въ Тетово има всичко петъ текета.

Бакташии имало по-рано и въ Скопје, обаче тѣ избѣгали въ време на първата сръбска окупация 1913—1915. За сега въ Скопје има сектанти руфай, мавлевии, кадрии, синани, халветии (всички съ по едно теке) и само единъ човѣкъ отъ шазлийската секта, именно скопскиятъ мюфтия, който наяве изпълнява и обредитѣ на православнитѣ мохамедани, за да има тѣхното благоволение.

Сжщитѣ секти се намиратъ и въ Битолско, Шипско и Велешко, но въ Шипско и Велешко преобладаватъ кѣзълбашитѣ. Въ Шипско кѣзълбашки центрове сж селата Дорфулии, Каратманлии, Татарли, Джумали и Габеръ, а въ Велешко — селото Иванли. По на юго-западъ бекташиитѣ иматъ доста силни корени въ Прилепско съ центъръ с. Канатларъ, гдето е и текето имъ.

Въ западна Македония, на югъ отъ Тетово, именно въ Гостиварско, Кичевско, Дебърско и Охридско най-разпространена е подсектата „хяяти“, клонъ отъ главната секта „халвети“, та затова се казва и „халветии-хяяти“. Основателтъ на тази подсекта въ Румелия е нѣкой си шеихъ Мехмедъ Баба, който е дошелъ отъ Кония и посетилъ най-напредъ Сѣръ, после отишелъ въ Кичево и най-после въ Охридъ, гдето почиватъ и останкитѣ му. Текето му въ Кичево е построено преди 226 години. Охридското му теке е отъ по-късно време. Докато въ началото тази секта била предметъ на грозни преследвания, отпосле тя много се е разпространила и почнала да вербува много последователи между православнитѣ мохамедани. Въ Гостиваръ има само хяяти; сжщо и въ Кичевско тази секта нѣма конкурентка. Въ Гостиваръ си иматъ само едно теке, а въ Кичево три. Въ Дебъръ има освенъ разпространенитѣ хяяти, още и кадрии и накшии и само единъ бекташия. Той е дошелъ напоследъкъ отъ Елбасанско за разпространението на бекташийството, като се ползува отъ сегашната свобода, понеже по-рано турското правителство грозно е преследвало бекташилъка.

И въ Струга има хяитии, но и накшии и бекташии. Първитѣ две секти си иматъ и по едно теке, докато бекташиитѣ сж само нѣколко души, дошли отъ Елбасанско пакъ по агитация.

Въ Охридско главната секта е хаятийската, но има малко и накшии. Първитѣ иматъ доста солидно теке.

И тъй, въ източна Македония преобладаватъ къзълбашитѣ, въ северо-западната частъ, начевайки отъ Тетово и на северъ къмъ Прищина и Призренъ, както и въ Елбасанско първенството държатъ бекташиитѣ, а въ юго-западна Македония най-влиятелна секта е хаятийската.

Ще дамъ тукъ нѣкои сведения и за отношенията между сектантитѣ и правослаивнитѣ мохамедани.

Следъ битката при Кербеля, както се каза, настѣпва разцепление между мохамеданския свѣтъ и се образуватъ сектитѣ. Всички секти, които сж били въ предѣлитѣ на по-после основаната турска империя, по политически причини сж били принудени да се спотайватъ, да се съобразяватъ съ догмитѣ на православнитѣ мохамедани, даже да ходятъ и въ джамии-тѣ имъ, само и само да не възбуждатъ подозренията на последнитѣ та да не бждатъ преследвани. Сектантитѣ пъкъ, които сж живѣли въ предѣлитѣ на друга държава, както е случаятъ съ къзълбашитѣ персийци (шиити), сж водили открита борба и сж проявявали явна омраза противъ православнитѣ. Тази омраза е предизвикала редъ кръвопролитни и нескончавми войни между Турската империя и Персия. Безпощадно сж се изстребвали едни други и откарвали въ робство. Даже това взаимно гонение щѣло насмалко коренно да измѣни турската завоевателна политика. Явузъ Султанъ Селимъ I по едно време се отказалъ отъ турската завоевателна политика въ Европа и възнамѣрявалъ да покори цѣлия мюсюлмански свѣтъ въ Африка и главно въ Азия, за да прокара на всѣкжде православието. На тази политика се дължатъ покорението на Египетъ и Арабия, както и многобройнитѣ му войни съ персийскитѣ еретици. Отъ тогава датира и заселването на къзълбашкитѣ плѣнници въ Европейска Турция, които сж запазени и до днесъ. Селимъ I живѣлъ само осемъ години, та не успѣлъ да осжществи планетѣ си. Синъ му султанъ Сюлейманъ Велики отпразвилъ погледитѣ си повече къмъ Европа.

Живущитѣ пъкъ въ Турция еретици чрезъ своето приспособяване постепенно добиватъ широкъ просторъ, проникватъ даже и въ султанския дворъ и харемъ, та се срѣщатъ султани сектанти, които покровителствуватъ тази или онази секта. Особено бекташиитѣ добиватъ голѣмо влияние и играятъ твърде голѣма историческа роля въ сждбинитѣ на турската империя.

Основателъ на тази секта е известниятъ между мюсюлманитѣ Хаджи Бекташъ, съвременикъ на султанъ Османъ. Хаджи Бекташъ благословилъ първата турска организирана пехота, именно яничарската. Яничаритѣ после се считали като покровителствуванни отъ духа на Хаджи Бекташъ и постепенно всички станали бекташии. Цѣли вѣкове, прочее, Турция се намира подъ властѣта на бекташийската яничарска войска. Интересното е, че следъ покоряването на България основата на тази сектантска войска сж образували потурченитѣ българчета между Дунава и Стара Планина. На това се дължи, че бекташийството по-рано е било твърде разпространено и между населението въ Европейска Турция. Тукъ имало съ хиляди бекташийски текета. Когато тази войска станала опасна за съществуването на Турция, султанъ Махмудъ я обявява за еретическа и я унищожавя. Тогава се събарятъ почти всичкитѣ бекташийски текета и бекташиитѣ се обявяватъ за врагове на исляма и на държавата.

Понеже изобщо сектантитѣ сж били много разпространени въ империята, турскитѣ султани и разни шейхюлислами сж гледали, щото съ разни дарове и облаги да привлѣкатъ нѣкои отъ тѣхъ, за да ги обезвръдятъ по отношение на православнитѣ мохамедани. Нѣкои отъ сектитѣ обаче не се подавали на такива залъгалки и нормално сж слѣдвали своето историческо развитие. Затова бекташиитѣ никога не сж прекъсвали духовнитѣ си връзки сж къзълбашитѣ персийци. Тѣ неохотно сж отивали па даже често и отказвали да се биятъ съ персийцитѣ, вследствие на което е фалирала и панислямската политика на Явузъ Султанъ Селимъ.

Омразата, прочее, между правовѣрни и сектанти мохамедани е вѣковна и има своето историческо оправдание. Докато правовѣрнитѣ смѣтатъ другитѣ за еретици, последнитѣ иматъ много лошо мнение за първитѣ, като ги считатъ за мръсно потомство на мюсюлманския Юда (Йезидъ) и крайно невежи, понеже били „бабаи“, т. е. каквото сж видѣли отъ дѣди и прадѣди, сжщото правѣли въ джамията, гдето всичко ставало само за показъ, „захири“, когато другитѣ били, като привърженици на Али, този вѣковенъ изворъ на свѣтлина и наука, „батни“, т. е. духови, единъ видъ спиритисти. Коренни различия има въ религиознитѣ имъ схващания, и отъ

това и голѣмата имъ взаимна омраза. Особено тази омраза е грозна между алиянцитѣ къзълбаши и бекташии отъ една страна и православнитѣ мохамедани отъ друга. Вследствие на тѣзи имъ отношения алиянцитѣ въ България сж привързани къмъ българската държава и предпочитатъ да живѣятъ въ България, отколкото да се изселятъ въ Турция и да се намиратъ под скиптѣра на султана, когото тѣ смѣтатъ еретикъ и не го признаватъ за халифъ. Не единъ пжтъ алиянцитѣ сж се оплаквали и лично на мене, че у насъ всички ги смѣсватъ съ православнитѣ мохамедани подъ общото понятие „турци“, а никой почти не знае или поне не обръща внимание на сжществуващия вѣковенъ антагонизъмъ — борбата между „зеленитѣ“ (православнитѣ мохамедани) и „червенитѣ“ (алиянцитѣ).

Езикови и народописни материяли.

Книжовни опити на охридско наречие съ гръцко писмо.

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Епохата на възраждането бѣше време, когато по-събуденитѣ българи бѣха обхванати отъ жажда за четмо и писмо на родния си езикъ. Всѣки просвѣтенъ българинъ, почувствувалъ въ себе си писателско влѣчение, се опитвалъ да увеличи родната книжнина съ преводи, по-рѣдко съ оригинални произведения. Всѣки пишелъ на своето наречие. По-старитѣ сж били свършили гръцко училище, а по-младитѣ — българско. Едни отъ първитѣ пишели съ гръцка азбука на български, други пъкъ се стремѣли чрезъ самообразование да достигнатъ по книжовность сънародницитѣ си български възпитаници. Тази категория български книжовници се срѣщала най-вече въ южната половина на Македония, гдето и българското съзнание е било доста издигнато, но и влиянието на гръцката образованостъ сравнително (е било по-голѣмо, отколкото въ другитѣ български земи.

Единъ отъ самороднитѣ български писачи е и баща ми, Ионче П. Снѣгаровъ. Роденъ къмъ 1840 г. въ гр. Охридъ, махала „Панданосъ“ (до катедралната църква „св. Климентъ“), той се училъ въ охридското гръцко училище, по всѣка вѣроятность у Дим. Миладиновъ, и добре е усвоилъ гръцкия литературенъ езикъ. Следъ това той е работилъ кюркчилъкъ (кожухарство), а после отворилъ бакалница въ Охридъ на житно пазарище (до джамията). Той живо се интересувалъ отъ религиознонравствени въпроси и въ празници цѣлъ день се затварялъ въ кжщи и е челъ книги. Дотолкова билъ увлѣченъ въ въпроситѣ на духовния животъ, че съмахаленцитѣ му го наричали „калугеръ“, и се оженилъ твърде късно, къмъ 40-годишната си възраст.

Подъ напора на духовнитѣ си интереси, той не се задоволявалъ само съ четене, а и превеждалъ отъ грѣцки на охридско бѣлгарско наречие разни религиозно-нравствени книги, съ цель не да ги печати, а само за удовлетворение на своето ученолюбие и родолюбиво чувство, навѣрно и за просвѣта на своитѣ близки, на които ще да е давалъ да четатъ преводитѣ му.

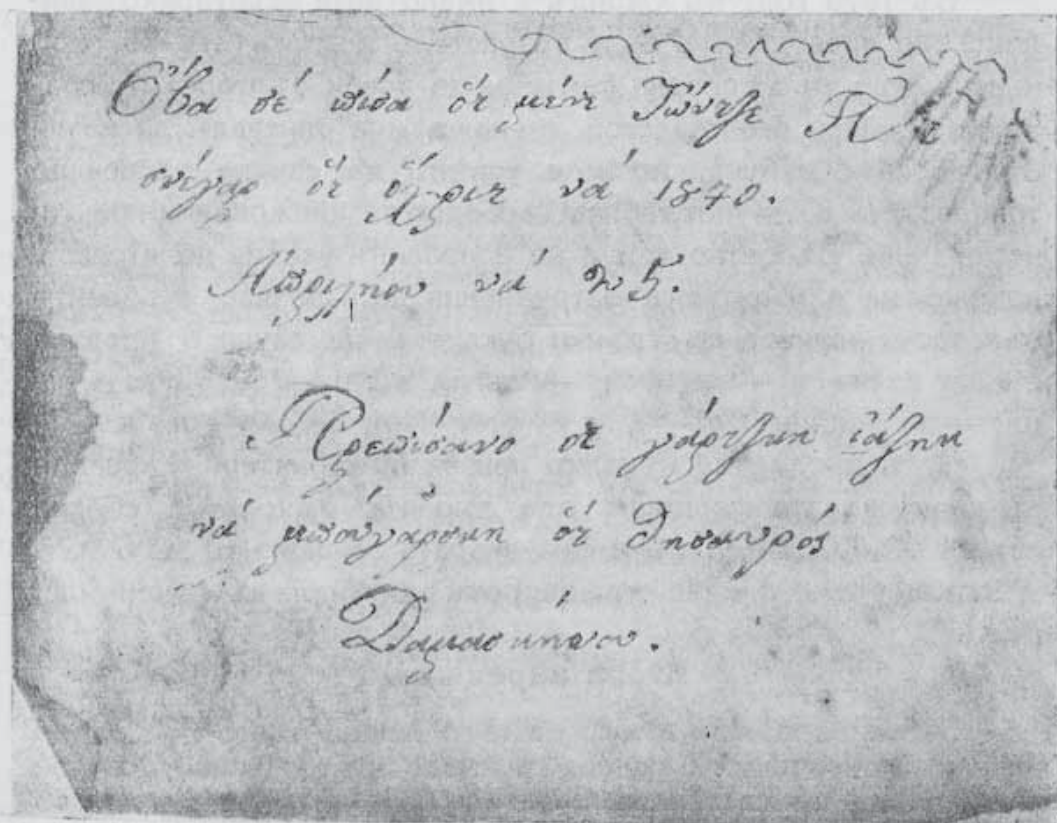
Запазени сж три такива рѣкописни сбирки. Началнитѣ и последнитѣ имъ листа сж скжсани. Въ едната сбирка сж запазени отъ 13—168 стр., мал. 8°. Тя съдържа: 1) тълкуване на десетѣтѣ Божии заповѣди, 2) мжкитѣ въ ада, 3) житие на св. Антони Велики, 4) изяснение на Отче Нашъ, 5) две молитви къмъ св. Богородица, 6) молитва преди причещение, 7) молитва следъ причещение, 8) апокрифно послание на Ис. Христа или Камъкъ падна отъ небето (само 2 стран. запазени).

Отъ втората сбирка сж запазени 5—126 и 134—187, 190—193, 204—227 стран., 16°. Съдържа: 1) грѣцки думи и изрази (очевидно, извадени отъ нѣкое грѣцко съчинение), преведени на бѣлгарски, 2) лѣкарски съвети и житейски мисли, 3) Сънъ на св. Богородица, 4) за петьцитѣ, 5) молитва къмъ св. Богородица, 6) акатистъ за св. Богородица, 7) 2 молитви къмъ Господа, 8) житие на св. Антони Велики, 9) тропаръ за св. Никола, 10) житие на св. 40 Мжченици, 11) житие на св. Екатерина, 12) житие на св. Никола, 13) за Второто пришествие, 14) житие на св. Наумъ Охридски, 15) житие на св. Теодоръ Тиронъ, 16) житие на св. Харалампи (последнитѣ листа изгубени).—Отъ третата сбирка сж запазени цѣли само 8 листа 8° и 2 полускжсани. Тя съдържа: 1) Помилуй ме Боже, 2) Благослови, душе моя, Господа, 3) разказъ за пренасянето на мощитѣ на св. Никола, 4) житие на св. Еразмъ, 5) житие на св. Иванъ Владимиръ, 6) шестопсалмие.

Съ особена грижливостъ е писана първата сбирка. Почеркътъ въ всички страници е ясенъ и хубавъ. Преводачътъ се старае да предаде точно всички бѣлгарски звукове. По образца на келийнитѣ книжовници, той е украсилъ първата страница отъ Размишлението за мжкитѣ въ ада съ винетки по четиритѣ полета, а въ други преводи началната буква на първата дума е орнаментирана. Въ края на житието на св. Антония и на изяснението на Отче Нашъ преводачътъ се подписалъ. Ето първиятъ му подписъ:

„Ова се писа от мене Йонче П. Снегар от охрит на 1870. Априлиу на 25.

Преписано от гърцки язик на бугарски от Θεσαυρός Дамасκίνу“.

Преводачътъ употребява тритѣ гръцки ударения (') споредъ гръцкитѣ граматически правила, като различава дълги и кратки гласни. Надъ началнитѣ гласни букви на думитѣ той туря придихание ('). Гласнитѣ: η, ο и съгласната ρ въ началото на думитѣ иматъ гжсто придихание ('). Сжщо и препинателнитѣ знакове, сж гръцки, прѣката речъ е заградена съ кавички, а преносътъ на срички се означава съ две чертички =.

Като преводачъ Йонче Снегаровъ проявява добро познаване на книжовния гръцки езикъ, рѣдъкъ езиковъ усетъ и богато езиково творчество. Той образува отъ чисто охридски лексични елементи сложни думи, напълно съответни на високопоетичнитѣ гръцки думи и изрази, каквито особено се срещатъ въ молитвитѣ и псалмитѣ. Ако бедността и тежкитѣ грижи за издържката на голѣмото му семейство (стари ро-

дители, двама по-малки братя и една сестра) не бѣха спѣвали книжовнитѣ му занятия, то по всѣка вѣроятность той би се предалъ на учителското поприще и би оставилъ следи въ книжовното поле по примѣра на своя съвременникъ Козма Шапкаревъ.

Въ 1870 год. въ Охридъ е имало вече българско училище, но преводачътъ билъ възрастенъ момъкъ (27—28 год.) и не е могълъ да следва тамъ, за да усвои българската грамотность. При все това той, изглежда, се опитвалъ да научи българската азбука, но не е успѣлъ да свикне на нея до толкова, че да я употребява свободно за книжовни и практически цели. Вѣроятно той и не е правилъ усилия да я усвои, понеже не е изпитвалъ затруднения да изразява особенитѣ български звукове съ гръцки букви. Така: звука б предава съ *мл*; звука ж — съ *џ*; ц — съ *тс*, *пс*; ч — съ *тџ*; ш — *σσ*, шч — *отџ* или *от*; кс — *ѡ*, пс — *ψ*; я — *ια*; ѣе, ѣе — *ιε*; ж — *α*.

Тукъ предаваме нѣколко негови по-характерни преводи въ кирилска транскрипция отъ първата ръкописна сбирка изъ № № 1, 2, 3, 4, 5 и 6 и отъ втората сбирка изъ № 6 и № 9, а същевременно и две страници отъ оригинала въ факсимиле.

Втора нареджба.

Втора нареджба је ѿти да нѣ го викаш ѡмето Господово на нестрѣкни рабѡти, чѹнки да ѡмаш мѹкает, никога да нѣ се закалниш во светѣното Евангеліе нѣ во църквата, нѣ во нѣщо дрѹго, зашчо на вистината да се закалниш ѡмаш голем грѣф на дѹшата твоја. Нѣ жѡми Христоса да не велѣиш никога, ни жѡми Прѣчиста, нѣ во нѣбето да се калниш, нѣ во зѣмята, нѣ во глаата, ѿти нѣможиш едно влакно да напраиш цѣрно али бѣло. Тѹку саде вистина, вистина, нѣ нѣ, да велите. Тѡлку саде да се калниш, зашчо пѡйкието от тѡа је пѣкол на дѹшата чѡечка. Да дѡйдит врѣме ѡ во апсаана да влѣзиш, ама да нѣ се закалниш нѣ на вистината, нѣ на ѡланот. Пѡарно да си прѡдайш сѣ шчо ѡмаш ѡ да даѡш ѣршчо да ти побарае, от ѣли шчо да се закалниш. Пѡарно да се мѣчиш на ѡвой вѣк малу врѣме ѡт ѣли шчо да се мѣчиш во тѡй дрѹгиот вѣк бесмѣртно. Пѡарно да се ѹбиеш ѡвдека, тѹку да нѣ го згазиш ѡмето Христѡсово. Зашчо ако се мѣчиш овдека за ѡмето Христѡсово, а тамо на тѡй вѣк се чѡиниш свѣтен и мирѡхчия от райот. Зашчо и свѣтците, големосведѡците свѣти Геѡргіа и Димѣтриа и дрѹги свѣтци от нѣшчо дрѹго нѣ се освѣтиа ѡ се спѡсиа саде, зашчо се мѣча ѡвдека на ѡвой вѣк за ѡмето Христѡсово. Ёга, и мѣе блаосѡени

християни, ако сакате да се сторите како сведоците, не лексайте го Господа, и да се не калните въ страшното име негово, ни на вистината, ни на яланот, ами ни да псуете на Господа кога да ви дойт нешто гибалка, али сиромашчия, зашто и тоа је пекол на душата чоечка. Ами ерколку да патит чоекот, сеедно трѣбит да го славит Господа. И макар да се осиромашит, макар да се поболит, макар дѣте да му умрит, макар жена му, али кјерка му, али некој други свој, да не попсонет Господа, зашто Госпот је добар и познаат файдето. Саде да велиш оти не сум достоен и други појкие лоши да патам от Господа, зашто сум грешен и нестрекјен, зашто Госпот сите лоши, шчо и даат на чоекот, сите поради грехоите наши и даат. Зашто гледат Госпот, оти не одиме право при него, за ова ни се лютит како таткото (на) сина си. И пак не не мѣчит толку, колку го угорчвие мие на лошите наши, зашто ако не мѣчеше колку му чиниме кабает мие, сем кя не загубеше во еден саат, да не клайт во вечниот пекол поради многото наши грехои. Ами како любочоечен шчо је и добар, не не мѣчи со сата лютина, туку помалу не мѣчит, за да се покајиме от грехоите наши. За тоа ерколку да не мѣчит Госпот, никога да не го попсониме, ами да му го славиме светеното име негово, и сеедно себе си да се чиниме кабаетлии, и не Господа, оти тој го знайт файдето наше.

Трѣкя нареджба.

Трѣкя нареджба Господоа је оти да вардиш и да и чѣстиш празниците от сата година и колку празници се големи. И на Велипеток и на Велясжбота работа да не фатиш. Еднакво и на другите Владични празници и от други празници да и държиш и да и чѣстиш, ако сакаш да ти дайт Госпот добрина и раатлак и на овой век, и во тој блаосоениот райот. И пак кога да празницвиш и не работаш, да непиеш и да не се пияниш и да чиниш други дяволски работи, ами да одиш во църква, и да го слүшаш вечерното и утревното, еднакво и светената литургия. И тога да си одиш дома ти да се радвиш и да го славиш Господа. И ако имаш појкие манджи, дай и по сиромаси да ядет и да те прошчаваат, тога да ти дайт Госпот појкие тебе добрини. И ако чиниш празник от светец (гости), да не и викаш богатите люге, шчо не ти го имаат за атар, ами викни сиромасите, шчо не можеет да ти го натплатеет, зашто ако да и викниш богатите, за атар ти немат Госпот, оти богатите ти го натплатяваат. И пак да имаш мукает во неделите и во празниците от сата година да нефатиш работа, ни да кинисаш пѣт за баздригянлак, ни да играш играйнчки, али ора, оти играйнчките и ората дяволски

рането негово, амй чү от чужджолюбачот Авраама братопизмачот и непомйловяч овие зборой: „Смисли се, о чедо, оти ти си и зеде арнотите на жиотта твоя, а овой сиромач Лазарос имаше жалой, и гладос, и жедос, а сега се веселит и се радвит, здобивяшчим от мѣките негой натплашчайнието. И ти пѣк шчо имаше тога секакво снѣжовно разгодрвение, да се мѣчиш сега пѣк вечно.“ От кога виде желниот, оти не наожгяше ич помилваніе за него, му текна за браќа му и го молеше Авраама да го пушчит Лазара, али некой друѓи от умрениите во кукјата негоа, да им кажит мѣките, шчо и имаше той, за да се устрашеет, да се покает, за да не се мѣчеет и тие така. А той му рече нему: „И имаеет книгите от Пророците, и нека и слүшаеет ними, и нека и слүшаеет зборите низни, да ие испраеет жиотта нивна. Немай гайле за браќа ти, имаеет тие даскали и прикажвачи, нека и вервеет.“ А богатиот рече: „И яс и слүшаф писмата, амә не вервеф, амй чинеф оти се приказми и ялан. За тоа рече: „Не, татко, не вервеет писмата толку, колку ако се вайскърстит некой от умрениите.“ Му велит Авраам: „Ако писмата не и вервеет, ни али некой от умрениите, ако станит, не (ка) вервеет.“ Оти ие вистина, браќа, оти ако от писмата не вервеет неколцина, шчо и исбрае и испогледае толку найучени даскали и свѣтени мѣжи и и сторие ними како неялан и никоя шерѣщина, али грешка не найдоа во ним, како да завервеет на станатите умрени, шчо мнозина станае спроти фантасиа и дяволска работа и и повратие найбашта от правиот пѣт и фърлие на загинвѣнието. Найпойкие тога ка се здумаше дяволот, како велит Вулгарис Теофилактос, гледяшчим, како люгето вервеет на умрениите, да и садит рабѣкјето от лошината негоа, колку сакаше на будалите за пѣколот, да се чинеет многу мешаинци катаден, како на времето от иконовоивачите и друѓите ерѣтици, шчо имаше църквата такоф джѣйнк. Амй сега неможит дүшманот да планосат некого, чүнки и исбрае писмата мошне скѣпо и со мѣкает кандилата от векоф, и свѣтеет како видѣлото отъ сѣнцето, за тоа се гледаеет низ ними арамйите и се познаваеет. Ега, ними нека и вервие, браќа, и барае вайскърствение от умрениите. Овие и писаф овдека на зафашчаніево от овой збор, за да не котисат некой неумен да речит: „овие писаниве се ялан“, како неколцина будали шчо велеет, оти Госпот ие помйловяч, немѣчит никой християнин, туку невѣрните и кой дойде да ни кажит али ие вистина, шчо велеет книгите за пѣколот, и друѓи такви бѣртвачки. . . Не ие ова, не ие, амй ие ихтиза, али во райот да си со дружината от ангѣлите, да го славиш заедно со ними Господарот секогаш; али со дяволите да се мѣчиш во пѣколот небитерисано. И колку ие ждрѣпчето от правѣдните заблажено, толку пѣк ие мертѣбето от тие, шчо ка се мѣчеет, желно и жаловно, оти здобивянието от свѣтците ие едно опшчо арно

и свѣтекмил, во него шчо се сѣте арнѣтии, шчо мѡжит да рѣзберит чоѣчкиот ѹм. И мѣката пѣк ѡт мѣчнѣите ѹ едно лѡшо болѣние и мѣка свѣцела, пѡлоша, найпойкѹ и пѡсилна ѡт сѣте прѡвремни мѣки. Пѡзнай, ега, ѡти бѡлята и мѣките ѡт ѡваа жѣвот вѡдѣднош нѣ се. За тѡа нѣ се мѣчеет сѣте пѣрчина ѡпшчо ѡт снѣгата, амѣ понѣкое, чѹнки едно лѡшо ѹ ѡчитѣ, дрѹго ѡт ѹшите, дрѹго ѡт сѣрцѣто, дѹри до дрѹгите пѣрчина. Нѣкое ѡт ѡвѣ нѣ ѹ ѡпшчо, шчо да и мѣжит сѣте пѣрчина ѡт снѣгата, амѣ едно на една стѣрна, амѣ глѣдаме една ѡт ѡвѣ бѡли, ѡт зѣбите, алѣ ѡт ѹшите, алѣ ѡт ѡчитѣ гѡлема мѣка му дѣат на пѣтвачот... Кѣко да глѣдаш ѣден ѹлок да ѣмат на сѣте пѣрчина гѡлема бѡлес ѣ да нѣ ѹ нѣкое мѣсто, шчо да нѣ го бѡлит, амѣ на едно врѣме да пѣтвит нѣйсилни мѣки, во сѣрцѣто, во глѣвата, во ѹшите, во ѡчитѣ и ѣднакво на сѣте стѣрни ѡт снѣгата и тѣка да бѣдит на крѣвет мѣчѣешчем. Кѡлкава мѣка мѣслиш да ѹзнаат тѡй? Шчо рѣбота мѡжит да ѹ пѡжелна и досѡдена за сѡлдзи? Навѣстина не сѣде чѡек ѣднѡдушен твой, амѣ едно гѡедо да глѣдаш да стѡйт на пѣтот тѣка да се мѣжит. Со тѣкоф кѣбил и стѡ кѣтой пѡлошо ѣмает да се мѣчеет грѣшните во пѣколот, на сѣте ѹзнѣвячки стѣрни сѡ ними, шчо стѡрие кѣбаѣт на Гѡспѡда. Кѣко ѡвѣдека здѡби зѣфкот ѡт грѣхот, тѣка тѣмо да ѹзнаѣт мѣката нѣгоа. Кѡлку стѡрие пойкѹ грѣхой, да ѣмает сѣкакви мѣки во тѡа нерѣдѡсно мѣсто, шчо кѣ бѣдит сѣкаква мѣка, жѣл и сѣкѣлма, гѡренѣе ѡт ѡган, ѡт стѹт нѣйсѣлен, ѡт чѣт нѣйпламлив, ѡт сурѣтите ѡт дѣвѡлите нѣйстрашнѣ, кѣрцкѣниѣто ѡт зѣбите, жѣдѡс нѣтѣвната, гнѣсѡтиа и смѣргѣ непрѣтѣрпѣна, цѣрѣец нѣзаспан и сѣкаква нѣчѣистиа и мѣка. Пѡйкѹ ѡт сѣте ѡвѣ мѣки, шчо и рѣкофме, кѣ бѣдит ѡдричѣѣниѣто ѡт Гѡспѡда, ѡти ѡва ѣмат пѡйкѹ да и ѹжалвит, кѣко ѡвѣде пѡдолу кѣ рѣчимѣ на тѣксот нѣгоф, за да пѣшимѣ пѣрво за полѣсните мѣки. Наѡжгѣме во пѣсмата, ѡти грѣшните кѣ ѣмает дѣвет мѣки. Пѣрво гѡренѣе ѡт ѡгнот, кѣко пѣшит свѣти Матѣѣас, кѣко ѡт ѹстата ѡт Гѡспѡдарот: „*Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ καταράμενοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον*“, чѹнки, „Бѣгайте ѡт менѣ прѡклѣти во ѡгнот вѣчен“. Да нѣ ти се чѣнит да ѹ тѡй ѡган, кѣко ѡвой, шчо ѹ ѡвѣдека на вѣкоф, шчо го коландѣрисѣиш? Амѣ ѹшчѣ тѡлку пѡсилѣн ѡт ѡвой ѡган. Тѡй, шчо ѹ пѡфѣрк ѡт ѡвой на трѣ рѣботѣ. Пѣрво, ѹ тѣмен, бѣс вѣделѡ, сѣде гѡренѣе шчо го ѣмат. Вторѡ, нѣ се пѣлит ѡт нѣшчо кѣрѣсте, чѹнки ѡт дѣрѣва, алѣ ѡт дрѹго, амѣ сѣкогаш гѡрит ѹшчѣ пѡсилно. Трѣкѹ, ѹ неѹгаснат, шчо нѣкога не ѹгасвит, ни ѡвенвит. Клай, ега, во ѹмот тѡй, ѡти кѣко да глѣдаш ѣдна фѹрна гѡлема, шчо да гѡрит кѣко Вавѣлѡнсѣката, и во стрѣт ѡгнот да стѡйт ѣден вѣрзан, и рѣце и нѡдзѣ со сѣнджири, да гѡрит, тѣ да не мѡжит да ѹмрит, та нѣ да се доѣзгорит, кѣко пѣтѣѣет ѡвѣдека лѡшите лѣгѣе, амѣ сѣѣдно да гѡрит во толкѣѣиѡт ѡган, бѣс да ѣмат нѣдѣш да ѣзлѣзит нѣкога ѡт неугаснѣиѡт пѣламен.

Изъ житието на св. Антони Велики.

Слұшайте, блаосѡдени християни, єдно чұдесно кажвє-
нє и мѡшне файдєливо ѡт свєтого татка нашєго Антѡниа го-
лємиот, кѡко му ѡтиде дѡволот кѣде аскетисфєше во нѡшта.
Кѡга голємиот Антѡниос аскетисфєше во пустєлията, идит
дѡволот во пѡлношта ѡ му клѡкна на вратата, зѡ да му ѡт-
ворит. Стѡна, єга, Антѡниос, и кѡга ѡтвори вратата, глєдат
ѡпансас чѡек, бѡшка ѡт чѡек. И му вєлит свєтецѡт: „Кѡй си
ти, шчѡ клѡкаш на пѡлнош нѡврата? И шчѡ сѡкаш?“ Му вє-
лит дѡволот: „Яс сум дѡволот“. И му вєлит нєму свєтецѡт:
„Кѡко дѡйде, нѡйлош, ѡвде?“ Му вєлит нєму дѡволот: „Дѡй-
доф да ти рєчам кѡко се бѡет калугєритє и дрұгитє христѡ-
ни псуєєшчим на сєкѡй сѡат и кѡко мирѡнитє кѡлай и пре-
вѣршчам на мѡето сакѡнє“. Му вєлит свєтецѡт: „Нѡйлош, зѡш-
чо го чѡиниш?“ Тѡа му вєлит дѡволот: „Яс и каскѡндисфам
калугєритє, зѡшчо стѡпан ми Еѡсфѡрос ѡмат гѡлем каскѡнд-
джилак нѡ ним, зѡшчо Гѡспѡт кѡ го напрайт паднѡтиѡт тѡкс
ѡт ѡнгєлитє, шчѡ се стѡриє дѡволи, ѡт ѡрнитє и снижєнитє
калугєри. За ѡва ѡмає тѡлку каскѡнджилакѡ нѡ ним“. Му
вєлит свєтецѡт: „Чұнки дѡйде ѡвде, ѡ дѡволе, тє прєколвам
во Гѡспѡда ѡт сєшчо, тѡй шчѡ сѡздаде сѡтє, да стѡйш тұка,
дұри да ѡскажиш сѡтє шчѡ и чѡиниш“. Му вєлит дѡволот:
„Зѡшчо мє вѣрза, Антоние? Яс дѡйдоф да тѡ се пѡфалам
кѡко се гѡбаєт калугєритє и дрұгитє христѡни, и тѡ мє вѣр-
за“. Му вєлит свєтецѡт: „Рєчи ми рабѡкѡтѡ ѡт дѡволитє шчѡ
чѡинєєт на калугєритє и на дрұгитє христѡни“. Му вєлит дѡ-
волот: „Слұшай, Антѡниє, мѡє бєфмє пѣрво ѡнгєли и Есфѡ-
рос пѣрвиѡт наш ѡт фѡдулшчѡната ѡспадна, зѡшчо сѡкашє
стѡлот нєгѡф да гѡ клѡйт нѡт Гѡспѡда, мислєєшчим сєбє си
да се стѡрит єднакѡф со Гѡспѡда“. (Кѡ бѡдам єднакѡф со
Вѡшнѡиѡт). И здумвєєшчим ѡва, пѡдна дѡлу во пєкѡлитє, и
мѡє ѡдєєшчим пѡ нєгѡ и пѡради нєгѡ, ѡт ѡнгєли се стѡрифмє
дѡволи. За тѡа ѡмає каскѡнджилак на калугєритє и на праѡ-
славнитє христѡни и и гѡбаємє. И дрұгѡ нє не ѡмарвит пѡй-
кѡ ѡт мѡлбѡтата, ѡт пѡстѡт и ѡт снижєнѡтѡ, шчѡ го чѡинєєт
калугєритє и дрұгитє праѡславни христѡни. За тѡа се печѡ-
лимє и мѡє мѡшне да и стѡримє нѡ да се мѡлєєт, нѡ да пѡ-
стєєт, ѡмѡ да бѡдєєт дѡмбєли и да се фѡдулѡйсфєт, а дрұ-
ги да вєлєєт се лични, бѡдвєєшчим гѣрди, а дрұги пѣк ѡти
се прокѡпсани, а нє пѡзнѡваєт ни ѡлфа, и ѡм клѡамє душ-
мѡншчина мѡгю єдногѡ и дрұгѡгѡ, за да се кѡраєт. И пѡра-
ди ѡва ѡдимє ѡт мѡсто на мѡсто. Едни и чѡинимє да гѡ арнѡс-
фєєт Христѡса, и дрұги да ѡстѡваєт калугєрскѡта жѡѡт и да
се чѡинєєт мѡрѡни, и со тѡй кѡбил и зѡмає зѡєдно во вєч-
ниѡт пѡкол. ѡмѡ слұшай и ѡва, свєтец Гѡспѡдоф, ѡти дрұгѡ
нє нє гѡбат, ни мѡлбѡтата, ни пѡстѡт, кѡлку снижєнѡтѡ. И нє-
гѡ гѡ глєдаємє на мнѡгу калугєри, а на мѡлу мѡрѡни. ѡмѡ и

ним толку многу се печалиме да и тѣрниме кон нас, колку цѣрвецот, шчо пѣсит во дрѣвото и се пѣчалит да го йсушит, и да го стѣрит бѣс род, шчо да се клѣйт в'оган. Со таква тѣрлиа се печалиме и мие, шчо да го йсушиме сѣрцето от тие, шчо рабѣтает рабѣкѣто Господои, после да и фѣрлиме во вѣчниот пѣкол.

Ексѣгисис от Отче наш.

„Тѣтко наш, шчо си на нѣбеси“. Оти да го ашикерлаѣсфит нѣкой Христоса, да го викнит „тѣтко“, арно ѣ. Зѣшчо Тѣй рѣче нѣз прѣрокот Дѣвида: „ѣс рѣкоф бѣгои кѣ бидите, и сѣной от Вѣшнего сѣте“. Амѣ тѣй, шчо сѣкат да го мѣлит Господа кѣко Тѣтко, трѣбит да чѣнит сѣте тѣе, шчо сѣкат тѣткото. Зѣшчо ѣко сѣнот не го чѣнит сѣкѣнѣето от тѣткото, тѣткото не го любит.

„Нѣка се ѣсветит ѣмето твое“. Кѣко да се ѣсветит ѣмето Господово, ѣти не ѣ свѣтено и пресвѣтено, и праведно навѣстина? Амѣ кѣко се ѣсветит ѣмето Господово? Кѣко? Кѣга да и чѣниме мѣе арѣксѣните от Господа и сѣкѣнѣето нѣгово, се ѣсветит ѣмето негово от нас. Кѣга да чѣниме мѣе дѣбро, се славит ѣмето Господово.

„Нѣка дѣйдит царшчѣната твѣя“. Дѣшата го мѣлит Господа да ѣ пѣшчит царшчѣната нѣгоа, чѣнки пѣмошта нѣгоа да ѣ пѣможит от дѣвѣлите, шчо ѣ ѣмает исплѣткана. Кѣко ѣдно сѣло, шчо ѣ затвѣрено от дѣшмани, го мѣлит цѣрот да дѣйдит да и ѣсечит дѣшмѣните ѣ да го куртѣлисат сѣлото, тѣка и дѣшата го мѣлит цѣрот от нѣбето да ѣ пѣшчит пѣмошта нѣгоа, да ѣстерат лѣшите мѣсли от дѣволот, шчо ѣ ѣмает исплѣткана.

„Нѣка се стѣрит сѣкѣнѣето твое, кѣко на нѣбеси, и на земи“. Сѣнки, кѣко на нѣбеси се анѣлите мѣрни и бес гѣурѣтилак и сѣде сѣ на слѣва и фѣлба Господа, мѣлит и дѣшата да се стѣрит сѣкѣнѣето Господово и на земи, кѣко шчо и на нѣбеси сѣ анѣлите рѣатни, бес гѣурѣтилак и бес лѣютина и лѣшина.

„Лѣбот наш катадѣшниот дѣй ни го нам дѣнеска“. Лѣп наш катадѣшен се вѣлит на три. Пѣрвиот се вѣлит свѣтѣниот бѣкшиш от бѣжѣвните и прѣчисти и стрѣшни тѣйни, да ни го дѣат кѣтаден да се причѣствиме сѣте дни от жѣотта нѣша. И вториот се вѣлит, да ни го пѣшчит лѣбот ѣвой, шчо го ѣмаме ѣхтиза кѣтаден, шчо живѣѣме сѣте. И трѣки се вѣлит, да ни го пѣшчит нѣбѣсниот лѣп, чѣнки дѣрот Бѣжии со дѣша и снѣга да не рѣнит, зѣшчо дѣрот Господоф ѣ тѣй, шчо рѣнит и ѣживят чѣека, збѣрот Господоф, кѣко шчо вѣлит: „Не сѣде со лѣп жѣвейт чѣекоот, амѣ и со сѣкой збор, шчо ѣзлегвит низ ѣстата Господоа“.

„И остана ни кабаѣтите наши, како шчо и мие остаае на кабаѣтлийте наши“. Овдека бѣраме и мѡлитва, и клѣтва. Мѡлитва, зашчо велѣме: „остай ни нам кабаѣтите наши“. И арно бѣраме да ни и ѡстайт грехѡйте наши. Амѣ велѣме, да ни и ѡстайт така, како шчо и прошчаае и мие душмѣните наши. И мие жѣлни кой дѹшман прошчаае како трѣбит? Ега, еве кѣде бѣраме клѣтва и не блѡсоф. За ѡва нѣка го клѣае во ѹмот наш той збор, шчо бѣраме от Гѡспода. И како бѣраме да ни прѡстит той грехѡйте наши, така и мие нѣка и прѡстѣме душмѣните наши, за да бѣдит мѡлбата наша благоприятна на Гѡспода и да ни ѡстайт и нашите грехѡй.

„И не внѣсѣи не нам во гибанѣ, амѣ куртулисѣи не от лѡшото“. Бѣраме от Гѡспода да нѣ не прѣдайтъ во рѣцете от дѣволот, да не гибат, и не ѡти се мѡлиме да не зѣмѣме сѡсем гибанѣ, амѣ да нѣ не ѡстайт сѡсем и да не нѣ гибат до край. Зашчо со мнѡгу лѡшине и мѣки кѣ ѡдѣме въ царшчѣната Гѡспѡда. И той шчо не пѣтвит на ѡвой век нѣшчо мѣка, алѣ сиромѣшчина, нѣка знайт, ѡти нѣмат наслѣднина со Гѡспода, како шчо велѣт: „Кой ѣ тѣтко той, шчо не го мѣчит сѣна му? А ако сте бес мѣчѣнѣ, кѡпили сте, и не сѣной.“ Арниот тѣтко, шчо го лѣубит сѣна му, го мѣчит, за да се смѣдрит; ако го мѣчит, го лѣубит. Амѣ той сѣна сѣ, шчо го нѣ мѣчит, не го лѣубит, амѣ го ѣмат како кѡпил, и ѣр шчо да стѡрит, не му велѣт нѣшчо. Зашчо? Зашчо не го лѣубит. Амѣ тѣткото, шчо го лѣубит дѡбро сѣна сѣ и сѣкат да се стѡрит арен чѡек, за да ѣ здѡбиет стѡката нѣгоа, го ѹчит кѣта ден. И кѡга кѣ видит, ѡти се пѡврашчат от лѡшите, шчо и чѣнит, и на мѣчѣнѣто, шчо му чѣнит, спрѡтивно не му збѡрвит, тѡга го взѣмат дѡма сѣи и го клѣат и сѣдит дѡ него и ѣдит от ѣшчо ѣдит тѣтко му и на умирѣнѣто го чѣнит мирѣхчѣи. Со той кѣбил чѣнит и тѣткото нѣбесен на нас, кѡга да не мѣчит, и мие не псѹеме на лѡшите тѣе, шчо ни ѣдеет, амѣ пѡйкѣ го блѡгодѣрвѣме Гѡспода со сѣ дѹша. Тѡга ни го дѣат лѣбот нѣбесен, и кѡга кѣ ѹмрѣме, не чѣнит мирѣхчѣи от царшчѣната нѣгоа. Ега, се мѡлиме, ѡти да не мѣчит кѡлку сѣкат той, амѣ да нѣ не ѡстайт сѡсем во рѣцете дѣволски. Зашчо той ѣ сѣлен да не куртулисѣат от рѣцете нѣгой.

„Оти твѡя ѣ царшчѣната, и сѣлата, и слѣвата от Тѣтка, и от Сѣна, и Свѣтего Дѹха сѣга и сѣкогаш и во векѡйте вѣчни“. Еднакво и пѡпот сѣ мѡлит на Гѡспода и велѣт: „Оти тѣбе прилѣгат да ти бѣрает сѣте, зашчо тѣ сѣ царот сѣлниот, пѡйкѣ от сѣте сѣлни царѡй, зашчо сѣ сѣла, и слѣва, и слѣвиш тѣе, шчо ѡдеет по сѣканѣто твѡе“. . . И тѡга на крайот велѣт мѡлбата: „Амѣи“, сѣкаѣшчим да кѣжит, како сѣглам и вѣстинска чѣс и слѣва нѣ ѣ дѣруга, от ѣли шчо глѣдѣнѣто от твѡѣто лѣце, чѹнки глѣдѣнѣто тѣбе от Свѣта Трѡйца, велѣм от Тѣтка, ѣ от Сѣна, и от Свѣтего Дѹха. Тѣя, ега, мѡлба сѣдѣдаксѣит на нам, како се дѣдакса и от Хрѣстѡса на свѣтѣ.

ните Апòстоли, за да се стòриме свѣтени и учѣници Христò-сои, кáко и тѣе, шчо òдеа по Христоса, и кòга кя се стòриме свѣтени, да смѣ и врѣдни да го зѣмаме лѣбот нѣбесен, вѣлям тòй, шчо стòйт пòпот на врàкѣто от свѣтѣниот àлтар и вѣлит „Святàя святѣх“, немàешчим спрòти нѣкого àсмалак, ни нѣкой да је во грѣф, ни да имат лòша мисля на нѣкого. И пак вѣлит: „Простите се, причестите се со божествѣните и свѣтени и прѣчисти тайни“. Чўнки нѣка имаме праòславна вѣра и нѣка вѣрваме прàво и дòбро Госпòдарот наш Ийсуса Христà и òти тàя йста је снѣгата и кърфта Христòсоа, и не друга, алѣ на òбраз нѣгов, амѣ òпшчи тѣе кàко рече: „Оваа је снѣгата мòя, тая, шчо за вам се кършит за оставлѣние от грехòйте“. И єднàкво: „Оваа је кърфта мòя, тая, шчо за вам се тўриват за оставлѣние от грехòйте“. Не рече: „Оваа је за òбраз от снѣгата мòя, алѣ от кърфта мòя“, ами „òваа је“, дѣмек тàя иста. За òва пòпот вѣлит: „Прàво и вѣрно вѣрвите, тàка и го зѣмате дòбрите и правѣдните, кàко тàя йста снѣгата и кърфта от Госпòдарот наш Ийсуса Христà.“ И дàат слàва на Бòга Отца тòй, шчо не дòстоа нас да зѣмиме от пречистите нѣгой тайни. Сетне вѣлит: „Блàософ да бидит Гòсподоф на вàм со негòтата дòбрина и любочоѣшчина сѣга и сѣкогаш и во векòите вѣчни.“ Сàнки, да бидит сѣкога дар-бѣната Госпòдоа и блаòсоот со сѣбарот. И сѣбарот го сàгламлайсфит збòрот от пòпот и вѣлит: „Амин“. Сàнки, да бидит тàка, кàко шчо вѣлиш, Влàдикò.

Край от ексигисфѣнието на Отче наш.

1870. Отпѣсано от рѣката от Йòнчета П. Снѣгар от Ох-рит на 25 Априлѣу. Отпѣсано от *Θησαννòς Δαμασκήνòν*.

Мòлба на пресвѣтѣната Богорòдица.

Дѣвойко Владѣице Богорòдице, тѣ, шчо Бòга Слова со снѣга го рòди. И знàм и пòзнам, òти нѣ је достòйно и при-лѣгано да је глѣдам икòната от тѣбе чѣста, от тѣбе свекò-гашна дѣвойка, от тѣбе, шчо снѣга и дўша имаш чѣста и не-молѣпсана, со мòйве òчи испогàнети да је глѣдам и со бўзи нѣчисти да је цѣливам, алѣ да мòлям. Ем прàво је твòята чи-стòтиа да се гнѣсит òт мене ѣзвалкан. Илѣ чўнки се стòри Гòспот, нѣго, шчо го рòди, чòек, за да и викнит грѣшните на покàйвянѣ. Имàешчим нàдеш, и яс ѣдам при тебе со сòлдзи молѣешчим: дѣксай ми òваа мòлба от мнòгуто лòши и гнѣсни кабàети и однесѣ му я на Саморòдениот твòй Сѣн и Гòспот, чинѣешчим рѣджа дà ми је помѣлоит мòява жѣлна дўша. Пò-ради бòлукот от беззаконѣите мòи, се запирам дà му се òпу-лям и да му бàрам прошчàнѣ. За тòа те клàам тѣбе єлдѣиа и рѣждàдѣиа, òти от мнòгуто и гòлеми дàрбинѣ, шчо зѣдоф от сàздàачот мòй Гòспода, неатàрдѣиа, от сѣте яс жѣлен се кàзаф и се стòриф кàко пилишчата, òмиасаф кàко ним, би-

двѣешчим сѣромаф от аретѣите, а бѣгат от зефкѣите, исполнат со стрѣм и ѡдричан от приателшчината Господѣа, шчо се плѣчам от ангѣлите, шчо сум пѣсмеян от дяволѣите, и пѣзмѣешчим от люгѣето, карѣешчим от рабѣкѣето мѣи лѣши, и прет смѣрта ѹмрен бѣдвѣешчим и прет судѣшчето сам ѡтсуден бѣдвѣешчим, и прет небитерисѣниот пѣкол самомѣчен бѣдвѣешчим. За тѣа, ѣга, при твѣята мѣлос бѣгам.

Владѣице Богорѣдице, ѣс шчо сум бѣрчѣиѣ от недоброѣните кѣси; ѣс шчо со ѣрдженѣе со кѣфпѣи ѣ ѣзарджѣф стѣката таткѣа ми; ѣс шчо стѣриф курвѣршчина пѣйкѣе от кѣфпѣята; шчо прѣстѣпѣиф от номот пѣйкѣе от Манасѣс; ѣс шчо пѣйкѣе от богѣатиот непѣмѣловѣяч, бѣдвѣешчим лакѣмиот ѣзмекар, сѣдот ѡт лѣшѣите мѣсли, ѣзното от лѣшѣите и гнѣсни збѣрой и чѣш от сѣкаква ѣрна рабѣота, помѣлой ми сниженѣето, смѣлой се на бѣлѣста мѣя. Гѣлема ѣ ѣмаш лѣбѣвтѣа... Нѣкой нѣможѣит кѣко ти, Майко Господѣа. Сѣте ти се мѣжни, кѣко шчо прѣтекѣиш от сѣте сѣздѣачки. Нѣшчо нѣ ти ѣ нѣможѣно, сѣде ѣко да нѣсакаш. Не прѣглѣдѣи ми сѣлдзѣите. Не огнѣси се от мѣите ѣкои, не пострамѣтѣи ми нѣдѣшта, шчо ѣ ѣмам нѣтебе. Амѣ со майкѣинѣите твѣй рѣджи забарвѣешчим помѣловѣнѣето от свеѣрниот Син и Гѣспѣдот твѣй, достѣй мѣ, жѣлниот и недѣстоѣниот ѣзмекар твѣй, да си зѣмам пѣрѣвата лѣчбѣина и гѣрдѣтиѣата от кѣйфѣите да ми се ѣстѣйт, да се куртѣулисѣм от грѣот, а да се пѣробѣм на правѣната. Да ѣ слѣчам гнѣсѣтиѣата от снѣжѣвѣниот зѣфк ѣ да ѣблѣчам ѣсѣтѣвѣнѣето от чѣстѣиѣата дѣшѣовѣна. Да се ѣмѣртѣвам на вѣкот, а да живѣям на аретѣиѣата. Одѣешчим, зѣедѣно сѣ мѣне бѣидѣи; во мѣре да плѣвам, зѣедѣно бѣидѣи, ѣстерѣвѣешчим тѣе, шчо лѣшо ѣзгѣра мѣ бѣеет дяволѣи; рѣзбѣуден бѣдвѣешчим, дѣвай ми гѣйрет, рѣзгѣѣрѣи мѣ; болѣдвѣешчим, дѣвай ми здравѣе; кѣга да се бѣсправѣям, куртѣулисѣй мѣ; кѣга да се нѣдѣпѣвам, смѣдри мѣ. Зафметгѣайсѣфѣешчим на смѣрт, бѣрго фтѣсѣй, кѣжѣвѣешчим мѣне стрѣшен на дѣшмѣанѣите, шчо се не глѣдѣает кѣтаден, за да рѣзбѣреет сѣте, шчо мѣ мѣчеет бѣсправѣо, чѣй ѣзмекар сум. Нѣвѣстина, прѣарѣна Владѣице Богорѣдице, пѣчѣуй ми ѣѣаа рѣджа мѣя и не пострамѣтѣи мѣ от нѣдѣшта мѣя, шчо си нѣдѣш от сѣте крѣишча от зѣмѣята. Наѣчи ми ѣзикот мѣй да збѣрѣвит фѣйдетѣо. Наѣчи ми ѣчѣивѣе да глѣдѣает правѣо от аретѣиѣата правѣната; нѣдзѣте мѣй да тѣрчаѣет несѣпѣнѣато по заблѣженѣиот пѣт от нарѣдѣжѣите Господѣи; и рѣцѣте мѣй ѣдѣнакѣо стѣри и за достѣѣно да и крѣвам нѣм на Вѣшѣниот. Исчѣисти ми ѣстаѣа за со дѣрзѣновѣнѣе да го мѣлит Тѣтка стрѣшниот Гѣспѣда и прѣсѣѣтѣен. Отѣорѣи ми и ѣшѣите, за да слѣшѣам пѣйкѣе от мѣдот поблѣагѣите от сѣтѣѣнѣите кнѣги збѣрой ѣ да и чѣнам нѣм, дѣржѣешчим ѡт тебе. Дѣй ми врѣме от покѣйѣѣнѣе и поврѣшчаѣне от мѣсли, и куртѣулисѣй мѣ от ѣпансѣс смѣрт. Отсудѣен от рабѣтѣата мѣя, вѣрѣди мѣ. Нѣй-сѣтѣне ти дѣйди на ѣдѣлѣвѣнѣето от дѣшѣата от жѣлѣната мѣи снѣга. Олѣсѣфѣешчим мѣ

ката и недоказаната боля, неразгоореното съкълдисфеніе разгоорвѣешчим и куртулисфѣешчим от темните лица от дяволите, от най-горните джіндой вѣтровни, и от забитите от темницата иставяешчим, и рукописаните от многото мой грѣхой расипвѣешчим, освой ме на Господа и достовяешчем на страшното сѹдище, да се застоам от дѣсната стѣрна Господа, и мирахчия стори ме от многото арнотии. Ова исповѣдвение ти го нѣсам, Владичице Богородице, видѣлото от потемнатите мой очи и разгѣорот от моява дѹша, шчо си моя надеш и риджаджиа. Молбата любезно стори а кабул и почисти ме от сѣкакво измолѣпсване от снѣгата и от дѹшата, и достѣй ме на ѳвой век неотсѹдено да се причествам от пресвѣтената и прѣчиста снѣга и кѣрф от Сѣнот и Бѣга твой, а на послѣжниот, от най-благата и нѣбесна вѣчера от зѣфкст ст райот, тамо шчо ѣ седелйшчето от сѣте, шчо се весѣлет. И от ѳвие арнотии погодвѣешчим, яс недѣстоен да го прѣславам во векѣите вѣчни свѣчѣсното и великолѣпото ѣме от Сѣна ти и Бѣга твой, той шчо и дѣксат сѣте тѣе, шчо сѣ дѹша се покайвѣает, пѣради тѣбе, шчо се стори риджаджиа и кѣфилка за сѣте грѣшни. И пѣради тѣбе свефалена и прѣарна, Владичице, се куртулисвит сѣйот сой чѣечки, фалѣешчим и и блаосовѣешчим Тѣтка и Сѣна и Свѣтего Дѹха, свесвѣтената Тройца и еднѣйдвена сѣга и сѣкогаш и во векѣите вѣчни. Амин.

Молба прет свѣтеното прѣчѣствение.

Владико Господаре Христѣ Боже, многомилѣстиве и многопомилѣвачу, ѣрим от дѹшите и от снѣгите наши, шчо се кладе на кѣрст и ни прѣдаде нам ѳвие тѣйни от свѣтената снѣга и кѣрф твоя, во нѣми шчо саглам се наѳжгяш тѹка. Ёве дѣнеска ѣдам со стрѣх и пѣтрес на ѳваа стрѣшна и свѣтена тѣрпеза да се причѣстам от свѣтената и бѣжѣвната твоя снѣга. Амѣ се плѣшам и ѣмам стрѣх да не дойдвѣешчим нѣготов и неѣсправен да го наѣрам на налѹтвѣнѣ таков Владика свѣдѣржител, нѣму, шчо му се трѣсеет сѣте ѹмски сѣли и сѣте саздѣачки, и да се стѣрам ѳтсуден от пѣтежки мѣки. Како да кѣтисат ѣден нѣкаков цѣрвец, ѣден сѣд нѣчист и сѣд от лексѣйне, ѣден раѣотник от бесзакѣния, ѣдно чѣдо от дяволот, со раѣѣкѣето мирахчия от пѣколот, от бѣжѣвните нареджби лѣксаач, и кѣстерме да рѣчам, ѣдна саздѣачка найнедостѣена, немирахчия от сѣкое арно и сѣд от сѣкаква нечистѣтия да го зѣмит свѣсѣлнийот Господ от сѣте? Како да се здрѹжит со снижѣнийот фѣдулот, лѹтийот со пѣтѣмнийот и неѣзмолѣпсѣнийот? Ангѣлите се трѣсеет и сѣте ѣзи се трѣсеет. Найсвѣтѣнийот от сѣте лѹгѣ не кѣтѣсфѣше да го фѣтит прѣчѣстѣто твѣе тѣме и ашикерлѣйсфѣше, ѳти нѣ бѣше дѣстоен да ти го ѳтвѣрзит рѣменот от скѣренот твѣй.

Верховниот от апостолите твой велеше: излези от мене оти сум грешен, Господи. Верниот и богочестниот юзбашия ашикерлайсфеше, оти не беше достоен ни во кукята негоа да влезеши. И яс како да котисам тоарен со грехой, да те зеам во кукята моя? Ако лебдите тие от *Πρόθεως*, шчо беа саде сенка от овой леп и понапрет образ, не ядеше некой, елюм ако беше чист и неиспоганет, како да котисам яс да те зеам нечист и свегнъсен? Ако голем греш и безакония беше да се добереше до кофчегот от заветот, той шчо беше образ от овой леп, за таа маана, шчо се мъчи попот Озан со апансас смърт, како да не се устрашам яс недостоен, земашчим тебе Бога от сите, да не патам потежок пекол?...

О свѣарни Господаре! Колку те подостойно от кофчегот тоа тайно! Како да не се уплашам, ега, земашчим Господа от толкова големщина? Се трѣсам, ега, яс желен и се сасчисвам, мислѣшчим вишината от царшчината и болукот от кабаѣтите мой, оти сите мой снъжовни и изарджиѣ на сѣкакви безаконии. Никого не се запреѣ от снажовното мое сакание, ни некая от нареджбите твой довардиѣ. Сѣкоя узнавѣчка и сѣкое парче испоганиѣ, расипаѣ, огърдиѣ, дѣкян дѣволски се сториѣ. Любочоѣчните чѣрева твой и угорчиѣ со рабокѣ и со зборой, со умот и со мисля. Не сум достоен да влезам во монастирот твой, да те глѣдам светѣната твоѣ йкона. Недостоен сум от христѣнското викание. Недостойно гѣзам опульот от зѣмѣта твоѣ. Недостойно го глѣдам видѣлото от сѣнцето твоѣ. Недостойно го зѣмам вѣтрот твой. Ми те стрѣѣ да влезам кѣде зѣтот на свѣтба твоѣ, да не се вѣрзам и рѣце, и нѣдзѣ и да ме фѣрлеет ѣнгѣли во понатрѣжната тѣмница, не имѣшчим рѣтишче от свѣтба. Како да котисам, Влѣдико, от ѣнгѣлите да те зеам во испоганѣтава моя снѣга, шчо се стори спѣлие от арѣмии и змиѣ и сѣкакви дѣвинѣ седѣлишче? Како да влезеши во дѣшава моя, шчо се стори кѣфпѣя от дѣволите? Како да се упѣкоиш во сѣрцево мое, тоѣ, шчо, те сѣд от сѣкаков лошѣтилак и нечистѣтиѣ и пострамѣтвѣние? Како да помѣниш немѣлепсан нѣз гнѣснѣве мой бузи? Не те стѣрна на дѣшава моя неиспоганѣта. За тоа ми те стрѣм да се пѣкажам яс недостоен. Илѣ, ако и болукот от безаконѣите мой ме плѣшит и ме трѣсит, амѣ днѣто от милѣста твоѣ и мѣрето от помиловѣниѣто твоѣ ми дѣат надѣш. Недоказѣната твоѣ арнѣтиѣ ми дѣат надѣш да се кѣжам, памѣтвѣешчим тѣе нѣйблагѣ зборой, шчо и рѣче кога беше ѣздека на вѣкоѣ снѣжовно: „Ѣлате, при мене сѣте мѣчни и тоѣрени, яс да вѣ раатлѣйсѣм вѣм“. И пак: „Немѣает ѣхтиза здравѣте за ѣким, амѣ тѣе, шчѣ се лѣшо. Нѣдойдоѣ да и викнам правѣдните, амѣ грѣшните на покѣйвѣние“. Чѣнки, ега, помѣловѣчу, нѣдойде да и викниш правѣдните, амѣ грѣшните ѣ да и раатлѣйсѣш мнѣгу мѣчните и тѣшко тоарѣните. Дѣксаѣ и мѣне грѣшен. Кога да

плачам, разгоди ме; ѡкъорен, опвидѣлви ме; ѹмъртвен, оживи ме; осиромашен, збогати ме; гладен, насити ме; жѣден, напий ме; болен, излѣкви ме. Не гнѣси се от плягите, Господи, ѡти колку сум исплягосан со грѣхѡи, толку кѣ се стѡрит чѹдна и славна дарбината твоѣ во мене, ѡти не се ѡгнѣси от такоф измѡлепсан и гнѣсен, ами ѹще найпойкѣ артериса, кѣде беззаконїята се болукклѣйса. Огрѣших пойкѣ от кафпїята, пойкѣ от асѡта, блїудски вѣрвѣешчим жїотта и пойкѣ от телѡна стѡриф беззакѡнїа. Ами како шчо не и стѡри кїѡтии сѡлдзите нївни, нїто се ѡгнѣси от беззаконїите нївни, како милосърдливїот и помилѡвѣчот, така дѣксаи ме и мене недѡстоен и прѡстї ме от ѣден, шчо ти фтѣсаф пойкѣ и жалѣам помалу. Яс нѣмам толку сѡлдзи да и ѹзмиам чѣсните и свѣтѣните твоѣ нѡдзе, ами пречїстата и бесценѣтата кѣрф, шчо ѣ тѹри на кѣрстот поради лѹбофта наша, фтѣсфит да и ѹзмиет сїте грѣхѡи от вѣкоф. Пѡради дарот куртулїсай ме мене ѡтсуден, да не ми се стѡрит артерїсфенїе от грѣот ѡваа мѡя лѡшина. Еї, найблагї Госпѡдаре Иисусе, ти се мѡлям на твоѣта арнѡтиа, да ми се стѡрит ѡва сфѣтено причѣственїе от вѣчната твоѣ царшчина капар. И достѡй ме да вѣрвам на ѡвая живот и тѣсниот и жалїовен пѣт, шчо со проврѣмното лошопѣтвенїе да пѡгодам от небѣсното заблѣжвенїе, шчо да да те фѣлям ѣ да те славам со недѡзафатѣниот твой Тѣтко и свѣтѣниот Дух, во вѣкѡите. Амин.

Изъ акатиста за св. Богородица.

Радви се, пѡради тебе радѡста ке збѣлснит.
 Радви се, пѡради тѣбе клѣтвата кѣ се ѣстайт.
 Радви се, от сѡлдзите от Ева куртулисфѣнїето.
 Радви се, висѡчина мѣчна за качвѣйнїе во мїсли чѡечки.
 Радви се, глобѡчина недоглѣдана и на ѡчите ѡнгелски.
 Радви се, ѡти си столнина от цар.
 Радви се, ѡти го дѣржиш той, шчо и дѣржит свїте.
 Радви се, дзвѣздо, шчо го кажвиш сѣнцето.
 Радви се, сѣрце от бѡжевно затрѹпвенїе.
 Радви се, пѡради тѣбе шчо се обнѡвят вѣкот.
 Радви се, пѡради тѣбе шчо се чїнит рѹлче саздѣачот.
 Радви се, нѣвесто нѣневѣстена.

Тропарьтъ за Св. Никола.

Кѡнон на вѣрата и ѣкона на питомшчината и дѣскал на забїтлокот те приказа на стаѡто твоѣ вистїната от рабѡтите твоѣ ѣ за тѡя стече со смирвѣнїето твоѣ висѡчината, богашчината. Тѣтко, свѣшченѡначѣлник Никѡлае, мѡли се на Христѡса Госпѡда да ни спѣсит дѹшите наші.

Priga Napersunda

La Praga necessaria te ou dare' jo
 b'ndas n'ro p'cedendo va regner
 p'cedendo, p'cedendo da' n'ro p'cedendo,
 n'ro da' n'ro de' p'cedendo bo' p'cedendo
 p'cedendo n'ro bo' p'cedendo, n'ro bo'
 n'ro p'cedendo, p'cedendo va b'ndando
 da' n'ro p'cedendo n'ro p'cedendo p'cedendo
 va b'ndando n'ro. n'ro p'cedendo p'cedendo
 da' n'ro p'cedendo, n'ro p'cedendo p'cedendo
 n'ro bo' p'cedendo da' n'ro p'cedendo, n'ro bo' p'cedendo,
 n'ro bo' p'cedendo, n'ro p'cedendo n'ro p'cedendo
 n'ro da' va p'cedendo p'cedendo n'ro p'cedendo.
 n'ro da' n'ro p'cedendo, p'cedendo, n'ro n'ro,
 da' p'cedendo, n'ro da' n'ro da' n'ro p'cedendo,
 p'cedendo p'cedendo n'ro n'ro n'ro va b'ndando
 p'cedendo. da' p'cedendo p'cedendo n'ro p'cedendo
 da' p'cedendo, n'ro da' n'ro n'ro p'cedendo

Народни пѣсни отъ Мориово.

Записани отъ Кр. Биневъ. Съобщава проф. Гавр. И. Кацаревъ.

Пѣснитѣ, които даваме тука, сж били записани отъ Кръстьо Биневъ, родомъ отъ с. Витолища (Мориовско), свършилъ българската гимназия въ Битоля (1908 г.), следъ което билъ учителъ въ селата Витолища и Полчища, а презъ последната война (1916—1918 г.) билъ секретарь-бирникъ въ с. Витолища. Баща му, Биньо Андоновъ, е билъ дълго време екзархийски учителъ и се е ползувалъ съ добро име въ Мориовско и Прилепско. Презъ 1915 г. на връщане отъ Прилепъ той билъ убитъ отъ гъркомани отъ с. Бешища и Полчища по пѣтя между манастиря Св. Илия и с. Полчища. Неговиятъ синъ е билъ твърде събуденъ и даровитъ момъкъ и се е отличавалъ и съ голѣмо родолюбие. Обаче презъ априлъ 1918 г. и той билъ убитъ на пѣтъ къмъ с. Жиово, гдето отивалъ да раздаде пари на семействата на ония, които били въ редоветѣ на войската. Убийцитѣ не били заловени.

Тия сведения дължа на г. Симеонъ п. Стефановъ, учителъ въ Хасково, който презъ 1918 г. ме придружаваше при моята археологическа обиколка въ Мориовско.

Когато презъ августъ 1918 г. пѣтувахъ по Мариовско, намерихъ въ кѣщата на Кр. Биневъ единъ неговъ рѣкописъ, който, освенъ едно описание на с. Витолища, съдържа и пѣсни, приказки, суевѣрия и пр., записани отъ него. Като мисля, че тѣ заслужаватъ известенъ интересъ, позволявамъ си да ги съобща въ страницитѣ на това списание.

I.**Великденски пѣсни.**

На великденъ по насъ на хоралището моми и невѣсти се хващатъ на танецъ. Докато едни отъ тѣхъ играятъ хоро, други, наредени въ лична редица около тѣхъ, пѣятъ пѣсни. Вървежътъ на пѣвачкитѣ е бавенъ и равномеренъ. И пѣенето така сжщо е бавно и монотонно, обаче толкозъ бавно, че човѣкъ, който предварително не знае пѣсенята, не може да схване никакъвъ смисълъ отъ нея, нито една дума отдѣлно не може да чуе, толкозъ повече, че иде редъ, съ цель да се спазитоновиятъ размѣръ, когато последната сричка отъ една дума свързватъ съ първата сричка отъ следващата дума.

По такъвъ начинъ се получава само една бъркотия отъ низки и високи тонове и не се образуватъ слогови стѣпки, а тонови, гласови, които, разбира се, пречатъ да се открие смисълътъ и на най-простата дума. Така че една пѣсенъ като долната, за да се изпѣе до край, трѣбва непременно да я пѣятъ цѣлъ день. Всѣки слогъ, извивкащъ възвишение на гласа, — което е отличителната черта въ тия пѣсни, — се

придружава и съ единъ лекъ ударъ на краката, когато се образуватъ разкритѣ. Цѣлата верига отъ пѣвачки е раздѣлена на групи, въ които влизатъ най-малко по две, а най-вече по 4—5 лица. Когато челната група изпѣе единъ стихъ, последниятъ се подзема отъ съседната, и така нататъкъ се предава до край, докато дойде редъ на новъ стихъ. Тѣзи пѣсни, които се отличаватъ още и съ извънредния си темпъ, се наричатъ Великденски пѣсни, които вече сж станали по-словични у насъ.

1.

Море Димче, протогѣрче,
Иди викай селаните:
В' село дошли сеймените
Да разгодатъ конаците
Кой дваица кой троица
Руса Дона четворица.
Тамо ми е булукбашот
Ягне печатъ, каве варатъ
Каве пиат, шекер зобат
На Дона ѝ говореа:
Мари Доно, руса Доно,
Я постели на високо
На високо на широко
Клади зглавѣе на високо
Над зглавѣето бардак вода
Во бардакот киска цвеке
Редко вода да пиеме.

2.

— Ей, Златковице, невесто,
Имате село големо,
Встред село вода студена.
Имате отбор юнаци,
Сѣ отбор млади момчаци
Имате моми убави
И църнооки невести
И калешвици¹ вдовици.
— Дей гиди земски войвода,
Найстина село големо,
Встред село вода студена,
Имаме отбор юнаци
И сиротици вдовици
И църнооки невести.
Немаме моми убави

Угу сестрица Божана
И тая ни е свършена
В'земенне келар ни седи.
— Ей Златковице, невесто,
Яс ке ти дада наддада
Да м'я Божана излажиш,
Яс ке ти купа сагия
Сагия от бугасия.²
И Златковица невеста
Бъргу се назад поврати,
Викна сестрица Божана.
— Излези, мори сестрице,
Сестрице, бела Божано,
До високото бунѣще
Да видиш чудо големо
Сете ми мъртви станале,
Сиви галаби кай носат,
Бела пченица ми кѣват.
Злато и сребро блувят
Еве и азе си набрав.
Тогай Божана с'излага
Излезе на двор до надвор
На високото бунѣще.
Тогай я татар узело.
Узело млада Божана.
Кай що Божана одеше
Църна се земя цепеше,
Кай що Божана плачеше
Кървава роса росеше.

3.

Стано ле Стано Праовко,
Не чула ли си разбрала,
Излегол татар войвода
Наред ми реди селата.
Кай що го в'село дочуле

¹ Чернооки. ² Коприна.

Сете от село бегале,
 Големо село Праово¹
 Оно седело, чакало
 Голем е обед готвело:
 До девет крави ялови
 Триесет брави угичи,²
 Петнайсет църни кокошки
 Педесет бели погачи
 И шейсет танки мазници.
 Три дни ми седе в селото:
 Три си го зари найдоа:
 Троица момци бегаа,
 Три си му конѣ пукнаа,
 Три си му ърта сбеснеа.
 Татар му вели говори.
 — Дей гиди старци, Праовци,
 Дал' ке ми момци найдите
 Дал' ке ми коне плакяте
 Дал' ърти ке наместите
 Ел' ке ми Стана дадите?
 Праовци велат, говорят
 — Дей гиди, татар войвода
 Ниту ти момци надяме
 Ни ту ти конѣ плакяме
 Ни ту ти ърти бараме
 Нито пък Стана даваме
 Стана ни крепи селото
 Стана ни върла вергия!

4.

Калина тенка маджарка,
 Пленили ми я маджари
 До девет браќа маджари
 Водеа ми я Калина
 Около коло земята
 Па ми а назад вратиа
 Довели ми я над село.
 Они и велат говорят:
 — Калино, тенка Калино,
 Познаваш ли си селото
 Раззнаваш ли си ма'лото?
 — Маджари клети маджари,
 Дека су село видела
 Дека су ма'ло седела

Ни си познавам селото
 Ни си раззнавам ма'лото,
 Нашето село големо
 Нашето ма'ло убаво.
 — Дей гиди тенка Калино,
 Дей гиди мома убава,
 Соблечи руо гурбетско
 Облечи свила коприна
 Удри си весот над око
 Со девет реда алтъни
 Десетйот бели карагрош
 Иди се вати на танец,
 Но не се вакяй кай-годе,
 Току се вати до танчар.
 Соблече руо гурбетско
 Облече свила коприна
 И ми се взти на танец
 Раздели снаа и золва.
 Сестра ѝ танец водеше
 Снаа ѝ песни годеше:
 Дей гиди клета маджарко,
 Що не се вати кай-годе
 Току се вати до танчар.
 Раздели снаа и золва?
 Она ѝ вели говори:
 — Недо ле, мила сестрице,
 Марие, млада невесто,
 Та не су клета маджарка,
 Току су тенка Калина,
 Що ме плениа маджари.
 — От тука, клета гурбетко!
 Калина беше убава,
 На летно сѣнце прилика
 На месечина — дружина.
 — Недо ле мила сестрице,
 Лицето ми е гровнато
 Сало и катран топено
 За тоа ми е грубено.
 Недо ле, мила сестрице,
 Развърни танец край порти
 Дал' ке ме мене откинеш
 От тия клети маджари.
 Развъртеле ми танцеве,
 Край порти ми заминале,
 Тогай Калина ми влезе

¹ Споредъ посочванията на лицето, което разправя пѣсенъта, село Праово се намира въ Костурско.

² Които водятъ стадото.

Во татковите ѝ дворови.
Загнали ми се маджари
Калина да я откинат.
— Оттука клети маджари!

— Калино, мори Калино,
Дал' не т'је жал за детето?
— Алал ви чина детето
А вие мене парите.

II.

Водички пѣсни.

На Ивановъ день (Водици) по нашенскитѣ села момитѣ иматъ обичай отъ кжца въ кжца да пѣятъ пѣсни, които наспоредъ възрастта и положението на лицата, въ честь на които се пѣятъ, носятъ различни оттенъци, макаръ и да сж известни у народа подъ общото име водички пѣсни. Ето нѣкои отъ тѣхъ:

1. На мома

— Вѣлико, вѣйко вѣзана,
Ей гиди кнѣго пишана,
Та що си толку ѹбава?
Ел' си пред црѣква пишана,
Ел' си в'градина никната?
— Момички, мили сѣстрички,
Нѣ су пред црѣква пишана
Нѣ су в'градина никната
Нѣ су от Бога падната —
Мила ме мѣйка рѣдила
Благо ме млеко дѣила
В'ројно ме вино кѣпала
На сѣнце ме е греала
На ветър ме е лѹлала:
За тоа сѹ си ѹбава
Како црвѣно ѹбѣко.

2. На малко, 5—10 годишно дете.

— Мило, црвѣно ѹбѣко,
Та каде сѣ ми играло
Играчкѹм дѣма сѣ дойде,
В'мѣйкини скѹти паднало?
— Мале ле, мѣла, мѣйко ле,
Играло сѹм си играло
Пѣкрай на бѣла Дѹнава
Чѹдно сум чѹдо видело:
Рѣба во мѣре играше
Сѣ србет вѣда цѣпеше
Со крилятѣ я плѣскаше
Дѹри ме мѣне ѹтопи.

3. Пакъ на малко дете, овчарче

Мило Кѣйче, малѣчкаво
Бѣг да бѣе твоѣта мѣйка
Щѣ те пѹди на планина
На планина сѣс дружина
Дружинѣ е рѣзгодила
Кѣй ѹловар, кѣй мазничар
Кѣйчетѣ го нагодила
Со дребните шѣлежѣня
Из сѣтнатѣ детѣлѣна,
Из честѣта чѹмерѣка.
Вѣкна Кѣйче та заплака:
„Лѣле Бѣже, дѹр до Бѣга,
Кѣ ке пѣйда кѣ ке кѣжа
На мойѣт ми стѣри тѣтко
На мойѣта стѣра мѣйка!

4. На 50 годишенъ човѣкъ, до-
воленъ отъ всичко.

Крѣстѣто кралѣт седеше
Крѣстѣта рѣба ѹдеше
Крѣстѣто вино пиеше
И сам на себѣ велеше:
„Сполай му, Бѣже, на Бѣга
Така ме вака зарадва
Снаа ми обѣд да гѣтви
Керка ми слугѣ да служи
Синови измет да прават
Внучѣня шенлѣк да прават.

5. На момѣки, готовъ за ожен-
ване.

Юнак шѣта по поле
Како паѹн краѣ море,

Ни го стѣга стѣгнало,
 Ни го стрѣкя стрѣтнало.
 Сустреле ми го сустреле
 Дѣ три убави девойки:
 Първа му даде ябъко,
 Втора му даде зла(т) прѣстен
 Трѣкя му нищо не даде.
 Нѣя вати за раката
 Си я върли на конята,
 — На ти, мале, за отмена
 На татка ми за промена
 На сестра ми за лесата¹
 А на мене за постѣла.

**6. На по-състоятеленъ момъкъ,
 готовъ за оженване.**

Шета юнак низде града,
 Низде града Цариграда,
 Раци държи во джепови,
 Ни купуа, ни продава:
 Джеповите му са пѣни
 Пѣни рамни леблебия
 Леблебия, суво грозье.
 Що догледа едно зърно
 Едно зърно, църно грозье
 Грозье беше мошне скапо
 Едно зърно две иляда
 Юнак даде три иляда
 Си го узе църно грозье
 Си го върза в'марамата.
 Си киниса да си оди
 Ми одило до пол пата
 На пат му се вода припи,
 Си отвърза мармата
 Да ми зобне църно грозье.
 Чудом тогай се зачуди
 Не ми било църно грозье
 Току било мало моме
 Променето, накитено.
 Кай що стое, слънце грее.
 Си го вати, си го узе
 Го занесе дури дома.

**7. На беденъ момъкъ за ожен-
 ване.**

— Смилянине, горянине,
 Ал' си женен, ал' армасан?

— Ни су женен, ни армасан,
 Мома луба от селото
 Тука близо во ма'лото
 Еден плет ни дели само
 И високото бунище.

8. Друга вариация.

— Смилянине, горянине,
 Смил ти пояс половина.
 Ал си женен, ал армасан?
 — Ни су женен ни армасан,
 Мома луба от селото
 Близо тука во малото
 Плет ни дели дворищата
 Зид ни дели катищата.
 Що ѝ дава(хъ) сѣ зимаше:
 Дай ябъко, изеди го,
 Дай ѝ киска,² износи я
 Дай кутия, сокърши я
 Дай шамия, сокини я
 Пуши прѣстен, врати ми го!
 Леле Боже, дур до Бога,
 Що да права за момиче?

**9. На невеста, на която искать
 да напомнятъ последствията
 отъ неверността.**

С'невеста се Марко подиграва
 Подиграва, наговара
 На негова премлада невеста:
 — Кога одиш на Дунав за вода
 Кой ти крева³ кованото ведро
 Кой ти дава дунки и калинки?
 — Ми креваят дунавките моми
 Ми даваят дунки и калинки.
 — Изнеси ми, бре млада невесто,
 Да с'промена, млада да с'нареда
 Во твоето невестинско руо.
 Му изнесе млада Марковица
 Му изнесе нейно бело руо.
 Се премени Марко, се нареди
 Си опаша тая остра сабя
 И си крена кованото ведро
 Ми отиде на Дунав за вода.
 Се наведе Марко да залее
 Се зададе Дойчин добър юнак:
 — Чекай, чекай, млада Марковице,

¹ Леса: дългитѣ плитки на косата. ² Китка. ³ вдига.

Да ти крена кованото ведро
 Да ти дада дунки и калинки.
 Ни постоа Марко, ни почека,
 Си извади сабя колаклия
 Му пресече тая руса коса
 Си я кладе в'кованото ведро
 Та си дойде Марко дури дома.
 На невеста Марко ѝ велеше:
 Дали свека, млада, ке ми светиш,
 Или слуга, млада, ке ми служиш?
 — Яс не можам слуга да ти служа
 Да н'ти чаша, Марко бре, препъна
 Ами свека, Марко, ке ти света.
 Тогай Марко бъргу си соблече
 Си соблече нейно бело руо
 И накладе оно до два огна
 А невеста мегю ни а кладе
 И зафати она да ми гори.
 К'а изгоре горе до колена
 Она удри молба да се моли
 „Да ли, Марко, тебе не т'је жалба
 Тежка жалба за твоята става?“¹

10. На човѣкъ, който се гордѣе съ синове и дъщери.

Повалил се велик Пео:
 — Яс сум велик и по-велик
 И от цара и от везира:
 Имам двори самотвори
 Со подпори позлатени
 Среде двори — бела кула
 На кулата яребица.
 Али рекол, ал' не рекол,
 Речта пошла дур до царот.
 Царот пушил два абара
 Два абара, два татара
 Що дойдоа на Пеови
 На Пеови тежки порти.
 Дваж викнуат, триж кликнуат.
 Се появи Пеовица:
 — Ела, ела, та кой вика?
 Не е тука велик Пео.
 — Мори, мори, Пеовице,

Та каде е велик Пео?

— Си отиде всред селото.

— Мори, мори, Пеовице,

Що се Пео валба валил

Имамъ двори самотвори

Среде двори бела кула

На кулата яребица.

— Море, море, два абара

Два абара, два татара,

Що се Пео валба валил

Порта ми е велик Пео,

Подпорите — синовите

Бела кула — млада снаа

Яребица — мила кърка,

Това ми се валба валил.

11. На мома, готова за омжжване.

Мома мети лепа църква
 Со два страка босилкови
 Ка си мети, Бога моли:
 — Дай ми, Боже, попа свекра
 А свекърва — попадия
 А момчето — младо дяче.
 Како Бога що помоли
 Така Господъ ѝ поможе
 Та ѝ даде попа свекра
 А свекърва — попадия
 А момчето — младо дяче.

12. На момъкъ за женене отъ срѣдна рѣка.

Шета юнакъ самъ по поле
 Како паун покрай море
 Ни го стига стигнуало
 Ни го стрекя стретуало
 Сустреле ми го сустреле
 До три убави девойки.
 Първа беше бела та цървена,
 Втора беше танка та висока,
 Трека бѣше мошне църноока.
 Ал умирам, мале, ал я зимам
 Или ода горе арамия
 Или ода в' поле кеседжия.

¹ Понеже тази пѣсенъ продължава още, то отъ нея се пѣятъ само първитѣ нѣколко стиха.

13. На грамотенъ момъкъ за оженване.

Коня вѣа лудо младо
 Коня вѣа дуру лета
 В' раце държи сиви сокол.
 Шо помина край чешмата
 Тамо сrete мало моме,
 Поли фърчи гайтан сфърчи.
 Се уплаши сива коня
 Му откина сиви сокол
 Му откина бърза коня
 Та си дойде дури дома
 На майка му на поплака:
 — Варай, мале, мила мале,
 На пат стрету мало моме
 Поли фърчи, гайтан сфърчи
 Се уплаши бърза коня
 Ми отлетна сиви сокол.
 — Варай сину, мили сину,
 Сиви сокол ке долета
 Бърза коня ке си дойде.
 Лажѣ, мамѣ, мала мома
 Дуру да я излажѣме
 Дуру дома да доведѣш.

14. На човѣкъ, който има дете за учене.

Невеста Марко велеше
 — Невесто млада, убава,
 Излези на двор до надвор
 Що ми се псете разлале
 Що ми ли госье идаят.
 Невеста на двор излезе
 И бъргу назад се врати:
 — Марко ле, мили стопане,
 Добри ни госье идаят
 Отъ светогорскѣот манастир
 Сете кралеви, баневѣ.
 Машко ни дете сакаят
 Занаат да го научат
 Пребела книга да държи
 Прецърно писмо да пише.
 — Невесто, млада, убава,
 Дете е мало малечко
 Не може книга да държи

Не може писмо да пиши
 Дочека госье, изпрати . . .

15. На богатъ човѣкъ.

Кинисува Марко и си наrachува
 На негова премлада невеста:
 — Ой, невесто, мило мое добро,
 Ти да станеш утре само рано
 Да и скорниш твоите измеяри
 Да и пуциш во сури говеда
 Да заколат крава яловица
 Да умесат пет бели погачи
 Да наточат три здравици вино
 И още толку баш лута ракия
 Да си спрегнат тая четвърт кола
 Та да дойдеш на Божѣо кърщене
 Та на сете рака да му бакниш
 А на мене рака и колѣно
 Кой да види млада да завиди
 Кой да чуе млада да заблази:
 — Блазе си му Марко со невеста.
 Али ми е от кука богата
 Али ми е от рода голема
 Али ми е от Марка учена.
 Не ми била от рода голема
 Не ми била от кука богата
 Току била от Марка учена.

16. На овчаринъ.

Ми никнала перунига
 Встрѣде търло овчарово
 Овчар ми я преградуа
 Преградуа, притърнуа
 Кавал кърши, колчѣе кѣка¹
 Перче сечи, плет я плѣти.
 Кога станал утро застро²
 Не ми била перунига
 Току била мала мома.
 Си я ватил за раката
 Си я довел дуру дома
 И извикал на майка си:
 — На ти, мале, за отмена
 А на татка за промена,
 А на бацка за перчето
 А на дотка³) за лесата
 А на мене за постела.

¹ Набива. ² Рано. ³ Сестра.

17. На бездетна невеста.

Стой невеста стреле двори
 Стреле двори на мрамори
 На чорапи прошарени
 Со налони шиклосани.
 Као що стои съзи рони
 Пърсти кърши, коси корни.
 А догледа свекърва ѝ:
 — Ой невесто, мила снао,
 Що си стоишъ стреле двори,
 Стреле двори, на мрамори
 На чорапи прошарени.
 Со налони шиклосани?
 — Варай, мале, мила мале,
 Дел' ме питаш, ке ти кажа
 Сърце ми е изгорено
 Оти пуста рода немам

Мой еснафки деца имат
 Кои по две, а кой по три
 А яс немам нито едно.

18. По случай на прѣсенъ мрът-
вецъ.

Моли се, Досто, моли се
 Моли се на темни темничари
 Да дадат темни ключове
 Отключи темна зандана
 Да видиш бело видело
 Да видиш рода голема
 Да видиш татко и майка
 Да видиш браќа и сестри
 Како е жалба за тебе
 Со църни кърпи на глава
 Како жалаят за тебе.¹⁾

III.

Битови пѣсни.

Между пѣснитѣ, относещи се до домашния битъ на селянина, се срѣщатъ повечето такива, които изобразяватъ положението само на жената или взаимнитѣ отношения между мъжъ и жена въ по-ново време. Ето напримѣръ три такива пѣсни.

1.

— Мари ой невесто църноока,
 Що ти уста подгорела
 Како црепна ² негорена?
 Що ти очи пропаднале
 Како шлупка ореова?
 Що ти лице повенало
 Како лимон во пазуа?
 — Море ой Стояне, мой Стояне,
 От твоите неправини:
 Мене водиш, друго лубиш.
 — Мори ой невесто църноока,
 Ако луба друго лубе,
 Да ми пукне машко дете!
 — Ой Стояне, мой стопане,
 Не кѣни се в' машко дете,

Машко дете заедничко
 Закѣни се в' църни очи.
 — Ой невесто църноока,
 Ако луба друго лубе
 Да ми пукне бърза коня!
 — Ой, Стояне, мой стопане,
 Бърза коня пчошка ³ рана
 Закѣни се в' твоята майка.

2.

Невесто гюзел убава,
 Що кротко одиш на вода,
 Да ли ти тежат стомните
 Ели ти тежи герданот
 Ели си болно лежало?
 — Ай гиди лудо и младо,

¹ Тази пѣсенъ се пѣе, когато се случи въ кѣщи скорошенъ мрътвецъ. При пѣмето пѣвачкитѣ държатъ рѣцетѣ си спуснати на доле, докато при другитѣ водички пѣнси се хващатъ рѣжа за рѣжа и пѣйки подскачатъ.

² Подница. ³ Кучешка.

Ниту су болно лежало
Ниту ми тежат стомните
Ниту ми тежи герданот
Туку ми тежи меракот
Меракот ми е в' Битола
Во битолските апсани.

3.

Невесто, калеш Митанке,
Татко и майка сборвая
За тебе да те остават.
— Ей гиди братче, по-мало.

По-мало братче, по-умно,
Що мана мене найдоа?
Ели не мяса, не печа,
Ели не клавам, не кревам
Ели не чакам, изпракям?
— Невесто, калеш Митанке,
Маната ти е голема
Камо ти дете во раци?
Камо ти лулка на глава?
— Ей гиди братче, по-умно,
Ставата ми е невеста
Сърцето ми е моминско.

Народни пѣсни отъ Костурско.

Записалъ Калчо Деляковъ.

1.

Ерембѣице, колумбѣице,
Лѡвом те лѡва дѹр'да те фата
Дѹр'да те фата, да те затвѡра
Да те затвѡра на кулуфѣя¹
Да те нарана с горска пченица.
Да те напия студѣна вода
(Отъ с. Нестрамъ).

2.

Зѣвай ме лѹдо со сѣвда
Оти ке ме зѣвиш без сѣвда
Сѣвдата ѣсти голѣма
Тѡкмо со е'на планина
Мѣдо шекѣро се мѣси
Се мѣси, а не се дѣли
Амá севдáта се дѣли.
(Отъ с. Смърдешъ).

3.

Сакам дѣвойка от сѣлото
Сакам но нѣ ми е дáве.
Сѣн'на на пѡто да чѣкам
На ѣна тѣсна улица
На ѣна чѣрна тѣмница
Пѡминви Рѣнка Пѡпова
От лѡзийето ми грѣдише
Пълна шемѣя со грѡзѣе.
— Пѡдай ми Рѣнко тро'грѡзѣе!
И та с'измáми му дáде.
Той не му фáти грѡзийето

Тѹку му фáти рѡчето
Рѡчето бѣло червѣно.
Рѣнка му рѣче полѣка:
— Стояне, млáди Стоянчо,
Пѹшчи ми мѣло рѡката,
Па ми ти фáти сърцето.
(Отъ с. Нестрамъ)

4.

Потърни си нѣско кърпа.
Дѡце мѡри,
Да ти бѣле, твоѣте лица
Дѡце мѡри,
Мѡйте лица бѣли ѣса
Вáне бре,
Бѣли, бѣли да червѣни
Вáне бре,
Нѣка ти е нѣско кърпата
Дѡце мѡри,
Дá ти чѣрне твоѣте ѡчи
Твоѣте ѡчи, твоѣте вѣжди.
— Мойте ѡчи чѣрни ѣса
Вáне бре,
Чѣрни, чѣрни кáй черѣши.
Мойте вѣжи чѣрни ѣса
Кáй мѡрски пиявици.
(Отъ с. Жижелце).

5.

Петрѡвден ми дѡйде
Мѡмче не ми дѡйде

¹ Кафезъ.

Нито кнѣга пѹшчи
Нито пѹри пѹшчи.
Дѣца да му рѹна
Тѹфяко му прѹда
Фѹстано му прѹда
Бѣдел да му плѹта.
Пѹника да ѳди

Тѣло да си скѹрши
Глѹва да не вѹрни
Тѹм да си ѳстѹни!
Ако той залюби
Млѹда там гѹркѹня,
Да не се кердѹса
Вѣки сам да кѹка.

(Отъ с. Старичане).

6.

Елѣна дѹша бѣреше
Нѣкой при нѣя нѣмаше
Мѹйка му си я плѹчеше:
— Елѣно сѣнко, Елѣно,
Каквѹ да прѹва прѣкето
Дѣвет гирдѣи димѣтни
Осем прегѹчи платнѣни
Дѣсет кошѹли ленѣни
Пѣт власенѣци власѣни?
Пѹстой почѹкай, Еленко,
Дур' да ти дѹйди тѹтко ти
Да ти направи сѣндука
Да ти ѳстави пенджѣра
Да направи пармѹци
Нѣвѣсти ѳтѣве на цѹрква
Елѣна да се поглѣдва
Мѹмите ѳде за вѹда
Елѣна да се пропѹле.

(Отъ с. Нестрамъ).

7.

Ѣ бре ѳдѹйче шарѣно
Огано да те изгѹри
Плѹмено да те пламнѹса

Я ѣмам дѣвет годѣни
Ас нѹтре нѣмам влезѣно
Пѹстѣла нѣмам послѹна
Пернѣца нѣмам легнѹто
Огано да те изгѹри
Тѣ си причѣна за мѣне.
(Отъ с. Нестрамъ).

8.

Е мор' нѣвѣсто калѣша,
Извѹди глѹва пенжѣра
Да ти го пѣша лѣцето
Лѣцето бѣло червѣно
Да ти го пѣша на кнѣга.
Утре ке ѳда чужѣна
Чужѣна пѹста далѣкна,
От Анадѹлу по-дѹлу
Още три дѣна по-дѹлу.
Пѣсмо да пѣшчиш не грѣди
Му се расѣпва пѣсмото,
Лѹпка да пѣшчиш изгнѹва.

9.

Мор' нѣвѣсто чернѹока,
Пѣшчи мѹмче на чужѣна
Ти го пѣшчи за годѣна
Той ти дѹйде през годѣна
Да ти сѣнни до колѣно
Да ѳплѣти петлѣците
Да ти вѣди кошѹлата,
Кошѹлата неѳпрѹна
Неѳпрѹна три годѣни,
Три годѣни три мѣсеци.
— Нѣмам сѹпун да ѳспѣра
Твѹйто лѣце два калѣпи
— Нѣмам вѹда да ѳспѣра
Твѹйте ѳчи два извѹра
— Нѣмам кѹпан да изчѹкам
Твѹйте нѹзи два копѹни
— Нѣмам плѹча да ѳстрѣса
Твѹйте грѣнди рѹмна плѹча.
(Отъ с. Жижелце).

Рецензии и книжовни вестн.

А. М. Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи.
Т. I. Казань, 1918, гол. 8^о, 284.

Дължимъ особена признателностъ на професоръ А. М. Селищевъ за неговия сериозенъ трудъ, посветенъ на македонскитѣ наречия, съ който е направена вече значителна крачка напредъ, за да се сдобиемъ съ една систематична западнобългарска диялектология на по-широка основа, каквато за сега ни липсува. Интересътъ къмъ историята на българския езикъ и специално къмъ западната му половина се прояви у Селищева още бидейки студентъ въ Казанския университетъ, на чиито сръдства той презъ лѣтото 1914 година предприе научна обиколка въ България и отъ тукъ — въ Македония, въ Тетовско. За голѣмото му увлѣчение къмъ всичко, относеще се до българския езикъ и до българската писменостъ отъ времето на българското народно възраждане, свидетелствува неговиятъ интересенъ „Отчетъ о занятіяхъ за границею въ лѣтнее ваканціонное время 1915 года“ (Казань, 1915^г 8^о 105). Въ отчета първо мѣсто е дадено на статията „Замѣтки о говорахъ Тетовскаго округа“ (1—33), съдържаща кратка характеристика на звуковетѣ и формитѣ на говора въ Долни Пологъ, къмъ която сж прибавени образци отъ говора на жителитѣ въ гр. Тетово и селата Лешокъ, Теарце и Горяне. Бурнитѣ събития следъ обявяването на всеобщата война не благоприятствуваха за научна работа, при все това Селищевъ е успѣлъ къмъ края на войната съ голѣми мжки да отпечата посочения по-горе трудъ „Очерки по македонской діалектологіи“. Липса на сръдства му попрѣчили да обнародва втората частъ на Очеркитѣ, чийто ръкописъ въ послѣдствие, за жалость, той загубилъ.

Непосръдственото запознаване съ българскитѣ говори въ Тетовско е увлѣкло Селищева да изучава възъ основа на цѣлокупната до сега печатана диялектоложка литература изобщо македонскитѣ наречия и то въ тѣхната органична връзка и съ наречията въ западна и източна България. Така С. придобива широкъ погледъ върху цѣлата българска диялектология, както никой другъ отъ чуждитѣ слависти. Освенъ материялитѣ, относещи се къмъ съвременнитѣ македонски говори, С. е използвалъ и печатани книги отъ втората половина на 18. и началото на миналия вѣкъ, които иматъ диялектоложка стойностъ, понеже съдържатъ съвременния на авторитѣ имъ говоръ, неповлиянъ отъ българския книжовенъ езикъ. Особено голѣмо значение е отдалъ С. на известния Четириезичникъ на Данаила по изданието отъ 1802 г.

(първото издание се е явило къмъ 1770 год.): *Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετραγλωσσὸν τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἧτοι τῆς ἀπλῆς ὁρμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς*. Селищевъ много право е оценилъ значението на тая книга и по въпроса за етнографската принадлежностъ на славянското население на Македония. Авторътъ на *Διδασκαλία*, свещеникътъ и учителъ Даниилъ, родомъ македонски влахъ („дакомизиецъ“ сир. аромънинъ) отъ Мосхополе, не намира въ Македония други славяни освенъ българи и къмъ тѣхъ, покрай другитѣ две негрѣцки народности — албанцитѣ и власитѣ, той се обръща въ книгата си съ позивъ, да се постараятъ да изучатъ грѣцкия езикъ: „Вие албанци, власи, българи — чуждозичници, възрадвайте се и се пригответе всички вие да станете грѣци; отхвърлете варварския си езикъ и нрави... Събудете се отъ дълбокия сънъ на невежеството, учете грѣцкия („ромейския“) езикъ, майка на мъдростъта и пр.“ Цѣлиятъ грѣцки текстъ на този интересенъ позивъ, съ преводъ на български, е обнародванъ отъ Й. Ивановъ въ статията „Грѣцко-български отношения преди църковната борба“ (въ „Сборникъ въ честъ на проф. Л. Милетичъ, София 1912 г., стр. 163—165). Целта му е била, както той самъ по-нататкъ казва, да приучи чуждозичницитѣ чрезъ усвояването на грѣцкия езикъ да станатъ грамотни, да умѣятъ да пишатъ и да смѣтатъ. Правъ е С., като казва, че само тази последната задача ще да е ималъ предъ видъ и нашиятъ Архимандритъ Теодосий, който е билъ чуждъ на всѣка панромейска тенденция и който напротивъ всѣчески се е старалъ „да послужи на полза своему роду болгарскому“, когато на 1841 год. се е решилъ да препечата въ своята печатница въ Солунъ Данийловия Четиреезичникъ, въ който вмѣсто албански е поставенъ „караманлийски“ езикъ: „Книга за научение трихъ азѣковъ — славяно-болгарскѣи, и грѣческѣи и карамалийцкои.“ Заслужва да изтъкнемъ и тукъ, че въ пълното заглавие на *Διδασκαλία*-та се казва, че книгата се посвещава на пелагонийския (битолски) митрополитъ Нектарий като се прибавя и титлата му „ексархъ на цѣла българска Македония“: *«Μητροπολίτης Πελαγονίας ὑπερτίμος καὶ ἐξάρχος πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας»*. Така правилно исторически сж схващали тогава образованитѣ македонски грѣци и власи преобладаващото етнично значение на българщината въ Македония.

Въ „Очеркитѣ“ си С. е далъ на Даниловата Дидаскалия особено видно мѣсто: той въ описанието на звуковетѣ и формитѣ на македонскитѣ наречия винаги излиза, като отъ по-стара основа, отъ езиковитѣ данни, съдържащи се въ нея, като ги допълва и обяснява съ тѣмъ съответни изъ другитѣ македонски и изобщо български говори. Затова е далъ общо заглавие на изложението си: *«Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία и македонскѣе говори»*. Този планъ на изложението донегде зле се е отразилъ върху системната прегледностъ на използвания богатъ диялектоложки материялъ. Поради това още повече се чувствува липсата на единъ какъвгоде индексъ на съдържанието на книгата, за което, безъ съмнение, немалко сж виновни и изключителнитѣ условия, при които се е печатала книгата. При все

това за специалиста тя дълго ще запази трайна цена на сериозенъ трудъ по българска диялектология.

Авторътъ предпазливо борава съ преразличния въ качествено отношение езиковъ материалъ, черпанъ изъ нашитѣ фолклорни издания. Благодарение на строгия си критиченъ методъ той не се заблуждава относително действителната фонетична стойностъ на разнообразната графика на своитѣ източници. За пълнота на граматичната характеристика на отдѣлнитѣ говорни групи авторътъ самъ не ще да е претендиралъ, като си е ограничилъ задачата съ своята изходна база — Данииловата Дидаскалия.

По-добре и подробно е представена фонетиката на говоритѣ. Всички по-важни и спорни въпроси обстойно се разглеждатъ и съ рѣдка предпазливостъ се даватъ заключителни мнения. Така напр. основно е разгледанъ въпросътъ за рефлекситѣ на *tj* и *dj* въ македонскитѣ наречия, (стр. 126—160). Следъ подробенъ анализъ на доводитѣ касателно произхода на рефлекситѣ *к'*, *г'* въ македонскитѣ говори, С. съ право се присъединява къмъ изказаното отъ наша страна мнение, че той е външенъ, чуждъ. Въ аргументацията си много умѣстно е използвана историческата топонимика споредъ сръбдовѣковни писмени източници. Така напр. решаеще значение относително въпроса за първенството на *к'* или *шт* има фактътъ, че въпрѣки сегашната общоприета въ централнитѣ западни говори форма *гак'и* (=гащи) въ територията на сжщата говорна областъ се намира село подъ име *Кривогаштани*. Тѣй се е наричало сжщото село (въ Прилепско) и въ XVIII. в., а това село се споменува и въ единъ сръбски хрисовулъ, даденъ на манастира Трескавецъ въ първата половина на XIV. вѣкъ: „Спасъ во Кривогаштанехъ.“ Сжщо такъво значение има относително *жд-г'* името на селото *Саждово*, което се намира въ западния жгълъ на Прилепско (130). Въ свръзка съ тоя въпросъ С. по-подробно говори за раннитѣ колонизационни опити на сърбитѣ въ Македония въ XIII. и XIV. в. Съ влиянието, упражнявано отъ страна на сръбскитѣ гарнизони, боляри, преселенци и главно администрацията, а най-сетне и на писмеността може да се обяснятъ известнитѣ, спорадически вмѣкнали се въ езика на нѣкои македонски българи сръбски фонетични черти, а именно произношението *к'*, *г'* вмѣсто *ш*, *жд*, и *у* вмѣсто *ж*. По-интенсивна колонизация ще да е ставала въ северна Македония (134). Добре се досеща С., че за разпространението на *к'*, *г'* ще да е благоприятствувало и обстоятелството, че е сжществувала и въ Македония, както и дори въ най-източнитѣ български говори, склонностъ да се развиватъ секундарнитѣ съгласни *к'*, *г'*, независимо отъ каквото и да е чуждо влияние, като напр. въ думитѣ *люг'е*, *брак'а*, *маик'а*, *люлк'а*, *пѣк'* (=пжтъ), *г'адо* (=дѣдо), *клаг'енец* и пр., както се говори напр. по Родопитѣ, въ Елена, Дрѣново, Котелъ, Чепино, Широка лжка и пр. (138).

Относително втората сръбска фонетична черта, *у* вмѣсто *ж*, тя се срѣща само по граничната зона въ северна Македония — въ Долни-Пологъ и частично въ Скопско покрай правилната българска замѣна *а* вмѣсто *ж* (въ Скопската Черногория, гдето се казва *пут*, *дуб*, *муж*,

куде) и по на северъ, въ Кумановско и Вранския окръгъ, и въ северната частъ на Кратовско (майку, сестру и пр.).

По спорния въпросъ за изключителнитѣ случаи, гдето въ сжщитѣ говори сжществува произношение *a* вм. *ж* въ глаголния суфиксъ *нж*, който гласи *на*, а сжщо тѣй и въ окончанието на имперфектъ 3. л. мн. ч. (*x*)*a* вм. *xж*, мисля, че по-приемливо е да съзираме въ тия изключения запазено по-старо българско произношение на носовката, а не обратно, че то е донесено отъ югъ, както мисли С. (с. 40—41). Защото щомъ приемаме, че рефлексътъ *y* вм. *ж* е чуждо влияние, не бива да предполагаме, че то е трѣбвало да измѣсти по-старата българска замѣна на носовката досущъ последователно, сир. без-исключително, както става, когато се касае за действие на звуковъ законъ. Трѣбва да признаемъ, че С. за разяснението на тоя фонетиченъ въпросъ, както и на всички други и отъ по-малко значение напълно методически постѣпва, вземайки въ съображение всички по-важни езикови данни. Далечъ би ме завело подробно да следя интересното съдържание на „Очерки-тѣ“, пъкъ и не му е мѣстото въ това списание. За това ще се огранича да посоча само нѣкои мѣста отъ по-общо значение, и то главно съ огледъ къмъ общобългарското езиково единство, за което македонскитѣ говори даватъ обиленъ доказателенъ материалъ.

Основателното вникване въ българската диялектология не можеше да не убеди автора, че въпрѣки секундарнитѣ различия, които отличаватъ българскитѣ говори по цѣлата територия отъ изтокъ до крайния западъ при албанскитѣ граници старобългарското езиково единство въ тѣхъ е очебиешце. Затова Селищевъ безъ всѣкакви оговорки смѣта всички македонски говори за български въ пълния етнографски смисълъ на думата. И етничнитѣ му наблюдения въ самата Македония касателно народностното съзнание на простото население сж го убедили, че тукъ понятията езикъ и народъ досущъ се покриватъ. Възторженъ изразъ на това си убеждение той дава въ послесловието на книгата си, гдето казва: „Македония е люлката на българското възраждане. Отъ тукъ сж излѣзли раннитѣ будители на българския народъ. Тамъ сж се писали първитѣ книги на „препростия“ некниженъ езикъ въ полза на народа. Пакъ тамъ, въ българската печатница въ Солунъ сж се печатали нѣкои отъ тѣзи книги. Въ македонскитѣ манастири — Слѣпченския, Трескавичкия, Кичевския (Пречиста), Дебърския (Св. Иванъ), Лѣсновския и нѣкои други, и презъ времената на турското иго славянската писменостъ не е прекжсвана въпрѣки угнетението отъ страна на турцитѣ и фанариотитѣ и разбойничеството на арнаутитѣ“ (283).

Единството на народния духъ особено се явява въ единството на езика. Авторътъ го посочва като изброява до 32 езикови характеристични особености, еднакво свойствени на говоритѣ въ Македония и на говоритѣ въ югозападна и източна България (278—279). Процеситѣ, преживени въ македонскитѣ говори, сж били преживени и въ говоритѣ въ България, всичкитѣ или или нѣкои отъ тѣхъ, най-често говоритѣ въ югозападна България. Тѣзи процеси сж ставали или едно-

временно и въ Македония и въ Бълѣария, или въ различно време, но сж произлизали отъ една обща причина (стр. 277). Отъ друга страна, вземайки македонскитѣ говори като цѣлость, С. дава и обща характеристика на македонскитѣ говори, като изброява до 47 тѣхни особености, голѣма часть отъ които, разбира се, се срѣща и въ другитѣ немакедонски български гевори (262—265). Най-сетне С. усрѣдно се е постаралъ, въпрѣки недостатъчността на располагаемия материалъ, особено отъ гледна точка на диялектоложката топография, да нахвърли и една подѣлба на македонскитѣ говори на две голѣми диялектни групи, западна и юго-източна, които обхващатъ цѣла Македония. Първата група заема областъта на западъ отъ рекитѣ Вардаръ и Черна, а втората — областитѣ на южнитѣ и юго-източнитѣ предѣли на Македония, които почватъ отъ Преспанското и Островското езеро подъ колѣното на р. Черна и продължаватъ на изтокъ, включвайки въ себе си и областъта между Вардаръ и Струма заедно съ южната часть отъ Кратовско.

Основанията за тая двойна дѣлидба се даватъ въ характеристиката на дветѣ главни диялектни групи (266 нат.). Въ бждеще има да станатъ поправки относително подробноститѣ на тая класификация. Главенъ отличителенъ белегъ на западната централна група безъ съмнение ще остане тройниятъ членъ.

Ще трѣбва да се прибави като характеристиченъ белегъ и ударението. Въ случая третосричното ударение покрай тройния членъ биха най-силно характеризували централната диялектна група. Другитѣ два-три характеристични белега на първата група сж отъ второстепенно значение, а засягатъ отъ часть и въ областъта на втората група. Въ подробности и тази подирната ще трѣбва да претърпи поправки.

Описанието на отдѣлнитѣ говорни групи у автора (267 нат.) е доста сумарно, та не винаги е ясно, кой белегъ е свойственъ само на дадена говорна група, и кой — и на други. При изброяването на характернитѣ фонетични и морфологични белези на подирнитѣ трѣбваше да се дава поне по единъ типиченъ примѣръ, толкова повече понеже едни и сжщи характеристични формули често се повтарятъ и при описанието на други говори, като общи изцѣло или отъ часть.

По въпроса за взаимоотношенията между македонскитѣ говори отъ една страна и съседнитѣ имъ източно-български и сръбски отъ друга, С. съвсемъ умѣстно отдава решаеще значение на общата на македонскитѣ и всички български говори система на склонението: загубата на падежнитѣ форми и замѣната имъ съ синтактично адекватни нови, аналитични форми у тѣхъ е свършено еднаква. Дали това явление се дължи на вътрешни причини отъ фонетиченъ и психологиченъ характеръ, или на влияния външни, все едно общността на процеса си остая фактъ както за България тѣй и за Македония, и не губи значението си дори и въ случай, ако би се доказало, че първиятъ потикъ къмъ загубата на падежнитѣ форми и изравняването имъ съ помощта на генераленъ падежъ съ предлози е даденъ отъ чуждозична, неславянска стихия (181). Селищевъ приема, че при изработката на българската склонитбена система все ще да е имало и чуждо-

езично влияние, на което указват и съседните езици — ромънският, албанският и новогръцкият. Добре е забелязано, че между българския и ромънския въ това отношение има по-голямо сходство, понеже и въ двата езика въ основата на общия падежъ е легнала именително-винителната форма, чрезъ която се предава и родителенъ-дателенъ падежъ съ предшествуващъ предлогъ. Напротивъ въ албанския и гръцкия езикъ за общъ падежъ сж послужили и други форми, а родителенъ и дателенъ падежъ се изразяватъ чрезъ флексивни срѣдства (182). Ако бѣ авторътъ въ свръзка съ това явление обърналъ внимание и върху съществуването на подобно сходство въ формата и употребата на постпозитивния членъ въ първите два езика, щѣлъ е негли да дойде до по-друго заключение относително първопричината на въпросното подобие у тѣхъ. Може би по опредѣленъ отговоръ на тия въпроси ще се даде въ втория тимъ на „Очеркитъ“ (вж. 210), ако авторътъ успѣе да надомѣсти загубения ръкописъ.

И по въпроса за причинитъ да изчезне инфинитивъ — еднакво въ източнобългарскитъ и македонскитъ говори — авторътъ остана въ недоумѣние, като посочва пакъ само на еднаквата сждба на инфинитивната форма въ българския, ромънския, албанския и новогръцкия езикъ (234—237). Процесътъ на изчезването на инфинитивъ въ българския езикъ е сравнително отъ по-нова дата, та споредъ мене доста ясенъ: той е последица на засилената употреба на да-изречения първомъ съ финално значение.

Предъ видъ на широкия интересъ на автора къмъ най-загатнитѣ въпроси отъ историята на българския езикъ, които въ своитѣ „Очерки“ сега само зачеква, и при основнитѣ му познания на българския езикъ може да се надѣваме, че и въ бъдеще той ще продължи щастливо започнатитѣ си български студии.

Л. Милетичъ.

Иванъ Снѣггаровъ, История на Охридската архиепископия, отъ основанието ѝ до завладѣването на Балканския полуостровъ, I томъ, София, 1924, 348 (цена 100 лева).

Македония е представлявала политическо цѣло въ времето на Филипа. Въ Самуилово време тя е станала краежгъленъ камъкъ на владѣнията му, а презъ останалитѣ времена е била присъединявана къмъ разни балкански държави. Единъ исторически индивидуалитетъ представлява Охридската архиепископия, която просъществува около 750 години (1018—1767). Презъ тоя огроменъ периодъ тя си има своята интересна история. Тази история е приковавала върху себе си вниманието не само на българи, гърци и сърби, но и на чужди учени. Презъ XVII вѣкъ Дюканжъ издалъ списъка, макаръ и непъленъ, на Охридскитѣ архиепископи; презъ миналия вѣкъ авторътъ на капиталния трудъ по византийското право Zachariae von Lingenthal посветилъ на автокефалната Охридска църква съдържателна студия „Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche“ (1864), а подиръ малко и австрийскиятъ консулъ Ханъ посветилъ особена глава на архиепископията въ съчинението си „Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar“ (1867). Въ на-

чалото на нашия вѣкъ и Иенския професоръ Н. Gelzer написа съч. „Der Patriarchat von Achrída“ (1902).

Обаче, всички тия трудове оставя задъ себе си горното съчинение на г. Снѣгаровъ. Самъ природенъ охридчанинъ, той се пренесълъ въ миналото като истински синъ на Македония: „Ето вече 30 години, какъ поробена и бунтовна Македония държи Балканския полуостровъ въ нервна треска и цѣла Европа въ тревога. Страданията ѝ не само не намаляватъ, но отъ день на день се увеличаватъ. Една вѣковна тирания се замѣни съ друга, по-безчовѣчна. При все това Македония не умира, а съ още по-буенъ пламъкъ и съ по-мощна упоритостъ се бори за своята независимостъ... Предъ тоя дивенъ фактъ наблюдателятъ неволно се запитва: отгдето черпи тази земя-мжченица своята несломена воля за свобода, своя непреклоненъ борчески духъ? Отговоръ дава историята: отъ своето дълговѣковно минало, презъ което Македония е била самостоятелна културно-историческа величина“.

Въ времето на Самуила архиепископията е била патриаршия като продължение отъ Доростолската. Около 995 година тя е имала около 23 епархии. Милюковъ и Успенски при своята научна обиколка въ Преспа и Охридъ презъ 1898 сж сполучили да прочетатъ нѣкои отъ тѣзи епархии въ надписитѣ на „великата църква“ на островъ Ахилъ въ Преспанското езеро. При това Успенски предполага, че въ олтаря на казаната църква били устроени катедри за всички епископи на българското царство: въ центъра три, които сж били по-високи и по-широки отъ другитѣ, а отъ дветѣ страни до тѣхъ още по деветъ. Тѣй се получаватъ 21 епархии, но успехитѣ на Самуила все сж прибавили нѣщо върху това число.

Отъ патриарситѣ на западното царство имаме да отбележимъ: избѣгалия отъ Доростолъ Дамянъ, Германъ, отъ когото се мисли, че получило името си едноименното село въ Преспа, Николай, Филипъ и последния Давидъ.

Докато по-рано се мислѣше, че покорението на България отъ Василия е било безусловно, сега се приема възгледътъ, че България се предала при известни условия. Самъ Василий заявява това недвосмислено въ своята грамота: *ἐξωλοδογον τὴν χώραν ταύτην ὁ θεὸς ἡμῖν ἐδοῶκεν* (договорно тази страна Богъ намъ подари). Не толкова по-ходитѣ на Василия въ разстояние на 40 години, колкото готовността му да запази привилегиитѣ на знатнитѣ и независимостта на българската църква му осигуриха подчинението на България. Въпрѣки нечутата жестокостъ на Василия спрѣмо 15 хиляди Самуилови войници, той призналъ България за цѣло и недѣлимо нѣщо, и въ туй отношение може да послужи за поучение на днешнитѣ свои грѣцки почитатели, които се възхищаватъ отъ жестокостта му, но забравятъ издаденитѣ му грамоти за българската църква.

При характеристиката на Самуила авторътъ е отишелъ малко далече въ своята любовъ къмъ антитезитѣ. Той намира, че Самуилъ не е лишенъ отъ известно благородство, че не се виждало да е билъ мстителинъ, обладавалъ родителска нѣжностъ, ималъ чувствително

сърдце, но въпреки това въ него добило надмощие езическото начало. По-добре се обясняват действията на Самуила съ примѣритѣ отъ ветхия заветъ и съ византийското съседство. Че ветхиятъ заветъ се ползвалъ съ обаяние въ българския дворъ, доказва се отъ имената на 4-мата братя. Тогавашното общество не се е състояло само отъ светии, но и отъ кръвожадни елементи. Задачата на християнството била да изкоренява последнитѣ, но то и до днѣ днешенъ не е завършило тази своя мисия. Презъ XVII вѣкъ въ Франция имаше повече християнство, нежели презъ XVIII; при все това, отъ мемоаритѣ на Флешие знаемъ, че презъ XVII вѣкъ убийствата тамъ били обикновено нѣщо.

Но още следъ смъртта на Василия византийцитѣ почнали да посягатъ на правата на българската автокефална църква. Сполучливиятъ изборъ на Йоана Дебърски си останалъ уникумъ въ анализъ на архиепископията. Този светителъ счелъ за своя свещена мисия да събере цѣлия български народъ въ една родна църква и да затвърди духовното му единство и културна самобитност (55). Но следъ него почнала печална ера въ живота на архиепископията; иерарситѣ се избирали отъ гръцкия клиръ въ Цариградъ; престолътъ заелъ Левъ, който полемизиралъ съ латинитѣ при раздѣлението на църквитѣ.

Но интересно е за забелѣзване, че и архиепископитѣ-гърци упорито защищавали привлежитѣ на архиепископията и никакъ не понасяли, тя да бжде подчинена на Цариградския патриархъ. Какъ се обяснява това? Интереситѣ на паството въ тоя случай се сходяли съ ония на пастиритѣ: бидейки обширна, архиепископията доставяла значителни приходи и увеличавала блѣсъка на кириариситѣ, а като призната отъ византийската държава тя придавала и независимост на действията имъ. Но сами архиепископитѣ намирали несигурни своитѣ права, облежнати само върху грамотитѣ на Василия Българоубиеца. Тѣ искали по-древна и по-силна санкция и най-после я намѣрили въ отождествяването на архиепископията съ оная на Justiniana Prima. Това станало презъ XII вѣкъ.

Византийското високомѣрие, което не могло да търпи независима България, доказало своето кжсогледство скоро следъ покорението ѝ. За вѣкъ и половина Византия съвсемъ се разнебитила. Сърбия и България се освободили. Обаче съ освобождението балканскитѣ отношения се забъркали още повече. Областитѣ минавали отъ едни ржце въ други. Дохождането на кръстоносцитѣ на Балканитѣ откривало въпроса за отношенията на православнитѣ църкви къмъ папата. Въ Византия повдигали въпроса за съединение на църквитѣ, въ Търново прегърнали унията. Охридската архиепископия преживѣла полу-вѣковна пертурбация (1186—1234), но пакъ се запазила. Причината за тази жизнеспособностъ се крие не само въ фикцията за Justiniana Prima, а още и въ привързаността на народа къмъ дѣлото на св. Климента.

Гърцитѣ неохотно сж признавали автокефалността на славянскитѣ църкви и гледали да ги премахнатъ, щомъ се осѣщали достатъчно силни за това. Още въ 1272 г. императоръ Михаилъ Палеологъ издалъ една грамота, съ която подканвалъ тогавашния Охридски ар-

хиепископъ да си прибере отъ Търновската и Ипекска църкви всички ония епархии, които се споменуватъ въ грамотитѣ на Василия II. На Лионския съборъ въ 1274, гдето се прокарала унията между дветѣ църкви, източната и западната, пратеницитѣ на императора повдигнали въпросъ за неканоничността на тия две църкви, учредени презъ време на латинското господство въ Цариградъ (1219 Ипекската архиепископия, 1234 Търновската патриаршия), и за каноничността на Охридската архиепископия поради фикцията за Justiniana Prima. Съ подобна благосклонность се отнасялъ и синътъ на Михаила Палеолога, Андроникъ Стари. Останала е интересна плащаница отъ онова време, подарена на архиепископа, съ следния надписъ: *μεντηβο, ποιητη Βουλγαρων, εν θυσιαις αναχτος Ανδρονικου Παλαιολογου* (припомни си, пастирю на българитѣ, въ священодѣйствиата за вожда Андроника Палеолога).

Тази плащаница се явява каменъ претѣкновения за днешнитѣ сръбски историци и политици, защото тя свидѣлствува, че и византийскитѣ императори считали паството на Охридския архиепископъ българско, понеже самиятъ архиепископъ е билъ „пастирь на българитѣ.“

Особенъ интересъ представлява шеста глава, посветена на вътрешното състояние на архиепископията въ XI и XII в.в. При архиепископа Иоана църквата е била заета съ своето устройство: тя почти възстановила старитѣ си граници, отворила въ всѣки градски центъръ епископска катедра и се грижела да повдигне духа на народа; затова пъкъ единението между нея и народа е било пълно. Но съ дохождането на архиепископитѣ-гърци разединението почнало. Главниятъ недостатъкъ на старогръцката култура — презрението, което хранѣли гърцитѣ къмъ другитѣ народи, считани отъ тѣхъ за варвари, си останало и въ византийската епоха, и то следъ като християнството го осждило. Писмата на Теофилакта сж доказателство както за високомѣрието на владѣтелитѣ, тѣй и за омразата на подчиненитѣ къмъ тѣхъ.

При все това, тогавашната сила на вѣрата е изглаждала много нѣщо отъ тѣрканията между пастира и паството. За Теофилакта св. Кирилъ и Методий сж блажени отци и учители, Борисъ е билъ християнѣйши български царъ, а св. Клименъ — новъ Павелъ за новитѣ коринтяни.

Въ XI и XII вѣкове въ Византия имало голѣмъ нравственъ упадъкъ: суевѣрие, жестокость, пиянство, развратъ, кражби на държавнитѣ средства; анархични прояви сж били обикновено явление. Упадъкътъ обхваналъ и манастиритѣ. Тази развала много благоприятствувала за разпространение на богомилството. Въ XI и XII вѣкъ богомилството успѣло да се разшири по цѣлия Балкански полуостровъ и на западъ. Още въ XI вѣкъ богомили е имало, освенъ въ българскитѣ области, даже и въ главнитѣ градове на Гърция (230).

Богомилството много е смушавало Охридската църква; то е фаворизирало и социалното движение, което се проявило въ аграрното въстание на Лазара, за когото се говори въ писмата на Теофилакта.

За нравственото състояние нѣма нѣщо похвално да се каже: между народа сжществували полигамията и незаконното брачно съжителство. Обаче духътъ за високи подвизи не изчезналъ съ св. Ивана

Рилски. Презъ време на византийското робство живѣли: Прохоръ Пшински, Гаврилъ Лѣсновски, Иоакимъ Осоговски и Иларионъ Мъгленски.

Сръбската държава при Стефана Душана е владѣла цѣла Македония. Охридъ подпадналъ подъ властѣта му още въ първитѣ години на царуването му (около 1334). Обаче щастието и тукъ се усмихнало на архиепископията: вмѣсто да бжде третирана презрително, както при българскитѣ царе Калояна и Ивана Асѣна II, тя е била удостоена съ благосклонното внимание на Душана, едно, защото той е уважавалъ грамотитѣ на византийскитѣ императори и на българскитѣ царе, като смѣталъ, че така по-лесно ще може да привърже разнородното население къмъ държавата си, и друго, защото архиепископията му била нужна въ борбата му съ Цариградската патриаршия. Действително, въ 1346 г. Ипекската архиепископия била въздигната въ патриаршия, създадена съ съдействието на дветѣ български автокефални църкви — Търновската и Охридската.

Следъ разпадането на Душановото царство архиепископията спечелила нѣкои отнети епархии въ западна Македония, благодарение на Вълкашина и Крали-Марко, па даже придобила и нови въ източна Македония, благодарение на Углеша. Но турската опасност накарала сръбскитѣ владѣтели да дирятъ съюзници, и тѣ помислили за помирение съ патриарха въ Цариградъ, като му възвърнали нѣкои отнети епархии. Въ такъво положение заварило архиепископията турското владичество.

Съ това свършвамъ разглеждането на първия томъ. Дано бждемъ щастливи да видимъ и втория томъ, за турското владичество, когато предѣлитѣ на архиепископията излѣзли и вънъ отъ Балканския полуостровъ.

К. Стояновъ — Вълкановъ.

Проф. В. А. Погорѣловъ, Даниловиятъ Четиреезичникъ (Печат. въ Сборникъ на българската академия на наукитѣ, истор. филол. клонъ, книга II, стр. 1—48, София, 1925).

Попъ Даниилъ, родомъ влахъ отъ Мосхополе (Корчанско), по занятие даскалъ, сериозно е вѣрвалъ, че невежеството на християнскитѣ народи въ Македония — власитѣ и българитѣ па и на албанцитѣ ще може да се премахне само чрезъ гръцката култура, предъ която той е благоговѣялъ. Затова той е станалъ ревностенъ агитаторъ на гръцката велика идея, да се погърчатъ тия народи, като усвоятъ гръцкия и отхвърлятъ родния си езикъ. Въ услуга на сжщата идея той е съчинилъ единъ видъ гръцко-влашко-българско-албански разговорникъ. Първото издание на тоя разговорникъ въ форма на четириезиченъ речникъ е печатано подъ заглавие: *«Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετραγλωσσὸν τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων, ἧτοι τῆς ἀπλῆς ῥωμαϊκῆς τῆς ἐν Μοισαίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβανικῆς»*. (Начално учение, съдържащо четириезиченъ речникъ на четиритѣ простонародни езика, именно на простогръцки, мизовлахийски, български и албански). Второ издание е последвало на 1802 година, Англичанинътъ William Martin-Leake го преиздаде на 1814 год. въ Лондонъ въ

латинска транскрипция на негръцкитѣ фрази. Има ромънско издание отъ Р. Рарагаѣ въ Букурещъ 1909 год. (вж. рецензия на проф. Ст. Романски въ Пер. Спис. LXX, 462—467).

Годината и мѣстото на първото издание на Четиреезичника не сж положително установени. До сега бѣше известно само второто издание отъ 1802 год., за което съ голѣма вѣроятност се предполага, че е печатано въ Венеция. За първото издание се сждѣше по споменатата книга на англичанина Ликъ, озаглавена „Researches in Grece“, (London 1814), въ която то е препечатано, като е прибавенъ въ речника и английски преводъ на фразитѣ. Ликъ нищо положително не казва, где и кога е било печатано изданието, съ което си е послужилъ, а само изказва предположение, че то ще да е било обнародвано „вѣроятно въ Мосхополе преди 50-тина години: I believe at Moskhópoli about fifty years ago“ (381; Селищевъ, Очерки по Мак. диалектологии, 14) Споредъ това се пресмѣташе датата на първото издание къмъ 1764 год., като се взематъ 50 години преди 1814, когато е отпечатано английското издание. Добре забелѣзва Селищевъ, че Ликъ не би казалъ това, да е ималъ на рѣка второто издание, гдето ясно е опредѣлена годината на отпечатването му: „Εν ἔτει σωτηρίῳ αωβ“—1802. А и въ заглавието на това издание е казано, че е поправено и допълнено съ прибавление на полезни и любопитни сведения. И действительно въ него има до 2½ пжти повече прибавени текстове на четиреезичнитѣ паралели, отколкото въ изданието на Ликъ.

Понеже е най-вѣроятно, че поправките и допълненията сж внесени отъ самия авторъ Даниилъ, разстоянието отъ 50 години между първото и второто издание, както го предполага Ликъ, се указва голѣмо и твърде въпросително. Ала при липса на други данни въпросътъ така стоеше откритъ. Сега иде статията на г. Ив. Снѣгаровъ, печатана въ тази книга на „Мак. Прегледъ“ (вж. „Нови данни за българщината въ Македония“ стр. 49—58) да хвърли нова свѣтлина върху него. Снѣгаровъ въ Охридъ е ималъ на рѣка единъ екземпляръ отъ Данииловия Четиреезичникъ (безъ началнитѣ му листове) съ ясно означена дата на изданието 1794 година (вж. по-горе 55 стр.). Още по-важно е за въпроса, който ни занимава, че Снѣгаровъ е ималъ на рѣка и оригинално писмо на самия авторъ „мосхополецьтъ сакелари и свещенопроповѣдникъ Даниилъ“, датовано отъ 13 априлъ 1793 година, съ което съобщава на охридския сакелари попъ Стефанъ (родоначалникъ на сегашната охридска фамилия попъ Стефаниеви), че му изпраща по своя ученикъ Димитри гръцки речникъ, за да го преведе на български въ течение на една седмица, защото следъ великденъ искалъ да го изпрати въ Венеция за печатане; при това той го моли, да се вслуша въ говора на родителитѣ си, за да нѣма нѣкоя грѣшка. Снѣгаровъ цитува въ извадка и досежното мѣсто отъ гръцкия текстъ на самото писмо.

Отъ това съобщение на Снѣгаровъ донегде се обясняватъ два въпроса. Първо, че Даниилъ въ 1793 год. е билъ живъ и че е бързалъ да напечата „речника“ въ Венеция, което е и станало въ 1794 година. Не е ли това издание, екземпляръ отъ което е ималъ на рѣка

г. Снѣгаровъ, въ сжщность първото издание на Четириезичника, препечатано сетне, на 1814 година, отъ Ликъ?

Понеже Попъ Стефанъ, отъ когото се иска да преведе българската паралела, е билъ охридчанецъ, несъмнено е, ако той действително е извършилъ превода, че ще да е предалъ въ него охридския говоръ. За сега на това се противи гръцката графика на изданието отъ 1802 год. (Ликъ е предалъ българскитѣ думи съ латинска транскрипция, твърде неточно). Въ изданието отъ 1802 год. българскиятъ еровъ вокалъ (ъ) се предава чрезъ гръц. буква *ϝ*, докато гръц. буква *α* тукъ означава наше *а*. Въ охридския говоръ старобълг. носовка *ж* се произнася въ кореннитѣ срички като *ъ*, напротивъ въ битолския говоръ се произнася като *а*. Въ Четириезичника обаче правилно срѣщаме *а* (гръц. *α*) вмѣсто стб. *ж* въ корена и въ суфикситѣ, напр.: *зѣбите*, *гулѣбите*, *капѣната*, *мѣдриотъ*, *мѣжите*, *мѣчитъ*, *нѣтре*, *пѣпокотъ*, *пѣтъ*, *рѣка* и пр. Така се говори въ Битолско, а по охридски: *зѣби*, *мѣжи*, *пѣтъ*, *мѣчитъ* и пр.. Само въ единъ примѣръ въ Четириезичника се срѣща *ъ* (гръц. *ϝ*): *кѣтникъ* (*κῆτινι*). Съ огледъ къмъ това езиково противуречие, ще трѣбва да се реши въпросътъ следъ единъ щателенъ прегледъ на българския текстъ на Четириезичника въ сравнение съ битолския и охридския говоръ, защото не е изключена възможността, тукъ да е играла роля и нѣкоя външна намѣса при самото печатане на книгата, напр. да сж били внесени поправки отъ лице, говореще битолски говоръ; допустимо е и друго, — самиятъ попъ Стефанъ въ своя ръкописъ да е предалъ бълг. гласна *ъ* (вм. староб. *ж*) чрезъ *α*, защото може би не е зналъ, какъ иначе да я предаде съ гръцко писмо.

На 1841 год. е напечатано българско издание на Четириезичника въ българската печатница на архимандрита Хаджи Теодосия въ Солунъ. Въ това издание е употребено кирилско писмо, а освенъ това вмѣсто албанския и влашкия е поставенъ турски езикъ („караманлийски“). Затова заглавието гласи: *Книга за научение трихъ езиковъ, славяно-българскѣ и греческѣ и карамалийскѣ*. Върху това издание писа М. М. Дриновъ въ стат. „Нѣколко бѣлѣжки за триезичната Солунска книга“ (въ „Книжици за прочитъ“, VIII—X, стр. 195—101, Солунъ 1891). За Даниловича Четириезичникъ говори Йорд. Ивановъ въ „Гръцко-български отношения преди църковната борба“ (Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, 1912, стр. 162—166) и въ „Българитѣ въ Македония“, София, 1915 год. стр. 72.

Четириезичникътъ е използванъ въ славянската филология като източникъ за изучаване югозападното македонско наречие първомъ отъ Миклошича, а напоследъкъ отъ А. Селищевъ въ съчинението му „Очерки по македонской діалектологіи“ (вж. за това въ рецензията ми върху труда на Селищева въ тази книга на „Мак. Прегледъ“).

Поради историческото значение, което Четириезичникътъ има, налагаше се едно критично издание отъ наша страна, въ което биха се оправили немалкото неясности и грѣшки на оригиналното издание, произлизащи главно отъ неумѣлата гръцка транскрипция на българскитѣ фрази. И солунското издание не е лишено отъ много грѣшки. Селищевъ, като посочва нѣкои отъ тѣхъ, казва: „подобныя искаженія испещряють каждую страницу солунскаго изданія“ (16).

Проф. В. А. Погорѣловъ съ своето издание на Четириезичника изпълни една празнина въ нашата научна литература. Следъ като посочва неудовлетворителността на досегашнитѣ издания, П. подробно се спира върху множеството неточности на солунското издание, отъ което дава и малък образец (стр. 5), обяснява гръцката графика на българския текстъ и най-сетне преминава къмъ кратка характеристика на звуковетѣ и формитѣ на езика (13—19). Проф. Селищевъ между туй бѣ далъ въ своитѣ „Очерки“ много по-подробна и научно обоснована характеристика на езика на българската частъ на сжия Четириезичникъ.

Проф. Погорѣловъ, отблизу запознатъ съ българския езикъ, съ малки изключения задоволително е изпълнилъ задачата си, така че неговото издание вече може прѣмо да послужи всѣкому, безъ да има нужда да се отгатва истинската езикова форма, както често неясно е предадена и въ солунското издание.

Погорѣловъ е препечатилъ въ първия стълбецъ, който следва отъ стр. 20 до края, гръцката частъ на оригинала; въ втория стълбецъ — българската частъ съ гръцко писмо пакъ споредъ оригинала (изданието отъ 1802 г.); въ третия стълбецъ сж наредени българскитѣ думи и фрази, както сж печатана съ кирилица въ солунското издание, и най-сетне следва, въ четвъртия стълбецъ, българската транскрипция на автора. Въ края е приложенъ индексъ на думитѣ по азбученъ редъ (43—48).

Следъ като прегледахъ българската частъ отъ Четириезичника въ изданието на Погорѣлова, намѣрихъ следнитѣ неточности въ дадената отъ него транскрипция, които ще трѣбва да се поправятъ, като ще трѣбва да се чете:¹ рѣките (вмѣсто: реките 20); дѣрвѣ (вм. дѣрвѣ ib.); вѣлаат (вм. фѣлаат 22); ѣрш (вм. ерш, ib.); мажите (вм. мажите ib.); останвит (вм. оставит ib.); родваат (вм. родваат, 23); колай (вм. колаи ib.); да се ранит (вм. — ранит, ib.); студено (вм. студено ib.); бйдиш (вм. бидиш 24); четвърток (вм. четворток ib.); сфѣко бѣгат (вм. сфѣго — 24); сиромасите (вм. сиромасите ib.); лани (вм. лаии ib.); до нѣбот(о) (вм. — нѣбот, 25); нйкой (вм. нѣкои ib.); от грѣзйе (вм. грозйе ib.); и тогаш (вм. и тогас ib.); бѣчвите (вм. бѣсфите ib.); ке фѣрлям (вм. ке фѣрлям, ib.); чѣля(д)та (вм. чѣляда ib.); лѣща и слѣдок (вм. лѣща и ? 26); гѣрлот(о) (вм. гѣрлот, ib.); да дѣржиш (вм. да дѣржиш, ib.); вѣно (вм. вѣна, ib.); на твоито зѣнаат (вм. на фтоито —, ib.); скѣршено (вм. скѣршено, 27); бѣхча (вм. бѣлча (l), ib.); два хѣндека (вм. — хѣндека, 28); чѣлот(о) (вм. чѣлот, ib.); со тупѣница (вм. с(и) тупѣница, ib.); от нѣсот (вм. от нѣсат, ib.); да тѣрпам (вм. — тѣрпам, ib.); нѣка вѣлазает (вм. — вѣлозает, 29); казѣндиса (вм. казѣндиса ib.); со вретѣното (вм. со вретѣнота, 30); сиромасите (вм. сиромасите, ib.); кѣлчища (вм. кѣлчища, 31); тѣѣта (вм. фтѣта, ib.); сбѣрот (вм. спѣрот, ib.); лѣшиот (вм. лѣшьот, ib.); от ѣко (вм. от ѣк, ib.); тѣсна сѣя (вм. — шѣя, 32); бѣрго (вм. бѣрго, ib.); дѣлга (вм. далга, ib.); нѣйде (вм. нѣйде, ib.); йсушит (вм. йсюшит, ib.); ф кѣ-

¹ Въ скоби е посочена погрѣшната транскрипция; цифрата означава страницата.

кята (вм. фюкята (?) ib.); дзйздот (вм. чйстот, 33); сечит (вм. сечит, ib.); кога (вм. кога, ib.); фърлиш (вм. фарлиш, ib.); петлиците (вм. пѣтлиците, ib.); от стрѣбро (вм. от стрѣброт, ib.); косата наша (вм. — наша ib.); бѣлхите (вм. бѣлките, ib.); лошо (вм. лошо, 34); вѣрзан (вм. вѣрзен, ib.); и ме тѣргаа (вм. — тѣркаа, ib.); лажците (вм. лалиците, ib.); дѣржиш (вм. дѣржиш, ib.); тѣнджерот (вм. тенджерот, ib.); нѣкоа мѣнджа (вм. нѣкоа манджа, ib.); зѣтот (вм. зѣтото, ib.); сфѣтот (вм. сфатот, ib.); на сфѣте (вм. на сфите, 35); скѣршени (вм. скаршини, ib.); кѣрвалѣк (вм. кѣрвалак, ib.); на времето (вм. на времето, 36); сфѣршената (вм. сфаршената, ib.); гѣрмит (вм. гѣрмит, ib.); сакѣици (?) (вм. сакѣици, ib.); вѣршиш (вм. вѣршиш, ib.); зѣрното сѣмо (вм. — сѣма, ib.); и црѣвата (вм. и чирѣвата, 37); скѣршит (вм. скаршит, ib.); да и мѣлси (вм. да и мѣлси, 38); и гѣлташ (вм. — гѣлташ, ib.); да и стѣлчиш (вм. да исталчиш, ib.); на вдойците (вм. на двойците, 39); нѣхните мѣрсули (вм. нѣхните, ib.); и нѣхните сѣсливи (вм. нѣхните сѣсливи, ib.); замрѣзено (вм. замразен, 40); клѣиш (вм. клаиш, ib.); да го вѣржиш (вм. — вѣржиш, ib.); да го тѣариш (вм. — тѣѣриш, ib.); се стрѣмит (вм. се страмит, ib.); да се зѣгѣрниш (вм. загѣрниш, ib.); да йграш хѣрот(о) (вм. — хѣрот, ib.); потѣчени (вм. потѣчена, ib.); цѣрвѣната (вм. цѣрвѣнета, 41); за невѣстите (вм. за невѣстите, ib.); за тѣрците (вм. ва — ib.); шѣс (вм. шеш, ib.); шѣснаѣсет (вм. шѣшнаѣсет, ib.); двѣсет и шѣс (вм. — шѣс, ib.); да дѣржиме (вм. дѣ дѣржиме, 42); зѣмиме (вм. земиме, ib.); прощѣанѣето (вм. прощѣанѣето, ib.); рѣ(и)от (вм. рѣ(и)от, ib.).

Л. Милетичъ.

Владимиръ Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ Константинъ Йос. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ („Годишникъ“ на Народната библиотека въ София за 1923 год. София, 1924, стр. 121—281).

Въ новоизлѣзлия „Годишникъ“ на Народната библиотека въ София за 1923 година е напечатана поменатата по-горе статия отъ г. Владимиръ Сисъ, Кореспонденция на Д-ръ Константинъ Йос. Иречекъ съ Маринъ Дриновъ. За прѣвъ пѣтъ тукъ сѣж обнародвани въ оригиналъ 71 писмо отъ Иречека до Дринова, съхранявани въ архивния отдѣлъ на библиотеката. Отъ тѣхъ 31 писмо (I—XXII, XXIV, XXV, XXVI, XXVIII—XXXIII) сѣж писани на чехски езикъ, а останалитѣ 40 — на бѣлгарски. На първитѣ е даденъ и бѣлгарски преводъ. Тѣ сѣж отъ 1871—1891 год. Въ края на студията г. Сисъ дава къмъ всѣко писмо тѣврдѣ ценни обяснения, и съ тѣхъ студията добива истински наученъ характеръ и буди голѣмъ интересъ. Първо и първо, писмата ни откриватъ, съ какво голѣмо внимание се е отнасялъ Иречекъ къмъ Дринова отъ начало на своята научна дейность, бидейки още гимназистъ, и колко високо е оценявалъ неговитѣ трудове и наставления (на първо време не се е познавалъ лично съ него, запозналъ се е по-късно — презъ 1875 г.); и второ, чрезъ негово главно въздействие той е обикналъ бѣлгарския народъ, неговото минало та написа епохалната История на бѣлгарския народъ (1876 г.). Не върху всички интересни сведения, които съдържатъ писмата на

Иречека, азъ ще се спра, а само върху ония точки въ тѣхъ, които се отнасятъ до Македония. Важно е да се изтъкнатъ на особно мѣсто последнитѣ, защото покойниятъ ученъ не се изказа открито и решително по спора ни съ сѣрбитѣ по етнографския обликъ на населението въ Македония. Наистина той въ своитѣ трудове счита Македония за българска земя и населението ѝ за българско, а не за сѣрбско, ала все оставаше загатка, защо като голѣмъ славянски ученъ не издигна авторитетния си гласъ противъ фалшивата теза на сѣрбитѣ, да изкарватъ българското население въ Македония за сѣрбско. Може би, това му се е налагало поради положението, което заемаше въ Виена като професоръ, на когото лекциитѣ сж слушали мнозина сѣрбски студенти. Отъ [кореспонденцията му съ Дриннова сега се вижда, че още въ ранни години Иречекъ недвусмислено се е изказалъ предъ Дринова, какво е мнението му за народността на славянското население въ Македония, като строго осжжда сѣрбскитѣ шовинистически писачи, че изопачаватъ истината. Но да оставимъ да говорятъ самитѣ извадки отъ писмата му, споредъ хронологическия редъ, както сж напечатани.

1, „Miklosich въ най-новото си съчинение отказва българския езикъ да е притежавалъ, когато и да е било, истински носовки; ж отъ паметивека било изговаряно като ъ, а rhinesmus при ж и ъ е звучелъ силно въ говора на северодунавскитѣ словѣни (словѣне), населяващи Дакия и Унгария. Колкото за носовкитѣ, искамъ да се противопоставя на неговото мнение.

„Συνδεδασκος (сѣтѣска) 1019 при Кюстендилъ, *Προτοπνευστη* 1346 въ Македония и т. н. И въ мѣстнитѣ названия отъ Преспанско и Костурско, които се намиратъ въ пѣтнитѣ бележки на европейци, които незнайтъ български нито дума, има на мѣста носовки. Че се е чувалъ нѣкъде пѣленъ rhinesmus, съ изключение на нѣколко думи и имена, наистина бихъ се съмнявалъ; сжщо и въ XII—XIV в., безъ съмнение, се е срещалъ нарѣдко¹).

Въ обяснителната забележка къмъ това писмо (250—251) г. Сисъ дава обстоенъ рефератъ върху студията на Иречека за носовкитѣ, *Starobulharské nosovky*², въ която сж събрани дотогавашнитѣ вести за носовкитѣ.

Отъ начало Иречекъ предпазливо се отнасялъ за сжществуване носовки въ нѣкои днешни български говори, но откакъ Дриновъ му съобщилъ нѣколко думи съ носовки изъ Костурско³, той се увѣрилъ, че сж запазени въ говоритѣ на българитѣ въ Костурско и Лжгадинско⁴.

Въпросътъ за назализѣма въ днешнитѣ български говори, предимно въ Македония, предизвика да се създаде богатичка литература у насъ и въ чужбина. Тя е подложена на разглеждане съ нови при-

¹ Писмо IV отъ 21 май 1875 г. изъ Прага.

² Č. Č. Museja III (1875) 325—330.

³ Срв. бПСп. XI—XII (1876) 163—164.

⁴ Вж. студията му за езернитѣ селища въ стара България (Č. Č. Museja IV 1875 стр. 437—439).

носи към него отъ г. проф. Л. Милетич⁵, отъ мене⁶ и напоследъкъ отъ г. проф. Йор. Иванов⁷.

2. „Познавате ли Mapy Ad. Walher, Through Macedonia to the Albanian lakes (презъ Преспа, Охридъ, Гйорджу, Костуръ и т. н.) London, 1864. Купихъ тази книга и я чета. Хубави илюстрации“⁸.

За това съчинение въ нашата книжнина нищо не е писано. На-вѣрно, въ него ще има нѣкои интересни сведения за историята и етно-графията на Македония. Въ изброенитѣ отъ Иречека за спеходенитѣ области и градове отъ Walher, се споменува и „Гйорджу“: това е тур-ското наименование на градъ Горица, Корча.

3. „Пълниятъ текстъ на берлинския миръ излѣзе вече въ вестни-цитѣ. . . C'est dit, c'est fait, c'est canoné. . . La Bulgarie est déchirée en cinq parties: La Bulgarie, la Roumélie Orientale, la Dobroudja rou-maine, Pirot et Cie serbe, et la Macédoine, qui reste sous la domination de S. M. le sultan.

„Въ работитѣ на конгреса се появи сжщото непознаване на усло-вията на Балканския полуостровъ, сжщата славянофобия и русофобия, както биваше по-рано. Мислѣхъ, че за основа ще се взематъ поста-новленията на Цариградската конференция, удобрени отъ всичкитѣ велики сили, съ автономия на българитѣ до Ох-ридъ и Костуръ, но като основа послужи — територията окупирана отъ руситѣ. Източниятъ въпросъ никакъ не е пре-махнатъ. Предвиждамъ нови революции и войни“.

Следъ това му пише: „Българитѣ сж сега очернени предъ Евро-па . . . никой отъ дипломатитѣ не се застъпва за тѣхъ . . . но се на-мѣриха нѣколцина, които ратуваатъ за правото на българския народъ, и то въ Германия. Славниятъ етнографъ Hellwald, редакторъ на „Aus-land“, берлинскиятъ географъ Kiepert въ своя „Globus“ и виенскиятъ журналистъ К. Е. Franzos въ „Augsburger Allg. Ztg.“ сж важитѣ главни защитници“.

„Въ Бѣлградъ сж излѣзли 2 брошури отъ истински мияци: Старо-срби. Написао Дим. Алексѣвић из Раосока (у околини Дибре), Београд 1878, малъкъ 8⁰ 43 стр. — Којој словенској грани припадају Словени у горњој Албанији и у Македонији. Писао Деспот Баџовић из Македоније, 48 стр. Има тукъ и миячки пѣсни и по тѣхъ се доказва, че мияцитѣ сж сърби. Вукъ Караджичъ, ако би възкрѣсналъ, би се ужасилъ отъ този „сръбски езикъ““⁹.

Знае се, че въ Цариградската конференция отъ представителитѣ на всички велики сили, държана на 21 декември 1876, се взело ре-шение, къмъ България да се включатъ и градоветѣ: Нишъ, Скопье,

⁵ Арнаутитѣ въ Силистренско и слѣди отъ но-совки въ тѣхния езикъ, ПСп. LXI (1900) 642—656.

⁶ Остатъци отъ назализъма въ солунскитѣ села Зарово и Висока, ПСп. LXI 703—712.

⁷ Un parler bulgare archaïque, Revue des études slaves II (1922) fasc. 1 et 2, 86—103.

⁸ Писмо XV отъ 25 декември 1876 изъ Прага.

⁹ Писмо XXIX отъ 7 августъ 1878 изъ Houška u Brandýsa nad Labem.

Битоля, Тиквешъ, Струмица, Велесъ, Костуръ и Съръ, чието население въ мнозинството е било и до днесъ е българско.¹⁰ Възъ основа на това решение Иречекъ се е надѣвалъ поне на българитѣ въ Македония — до Охридъ и Костуръ да се даде автономно управление, но не станало.

Брошуритѣ на Дим. Алексијевић и Деспот Бацовић, сж печатани първоначално въ официоза на сръбското правителство „Сръбске Новине“ 1878 г. и оттамъ излѣзли въ отдѣлни брошури. И двамата писачи сж отъ школата на Милош Милојевић, П. Срећковић, Ив. С. Ястребовъ и др., които „подкрепятъ“ тезата: „Где је слава, ту је србин“ или пъкъ: „Небо је плаво сръбске боје, На небу седи србин бог, А око њега анђели срби“, както възпѣваше Милош Милојевић своя народъ. Тия фантазии отъ школата на Милоевича своевременно се осждиха отъ нѣкои сърби, като Кујунџић и Новаковић¹¹, но последниятъ следъ нѣколко само години тръгна по стѣпкитѣ на тая школа¹², и днесъ истински негови подържатели сж бѣлградскитѣ професори Цвијић, Белић, Цвјетић и др.¹³ Дриновъ въ своята съкрушителна критика презъ 1888 год. на сборника отъ Ив. С. Ястребовъ¹⁴ даде обстоенъ разборъ и на цѣлата дотогавашна сръбска шовинистическа книжнина, па и на спомената брошурка отъ Бацовића. Дриновъ съ исторически, етнографически и лингвистични данни направи на прахъ и пепель тази книжнина, като тенденциозна и почиваща на фалшива почва.

4. „До сега се мислѣше, че княжеството е отечество за всѣки Българинъ, гдѣто и да е роденъ; отъ сега насамъ илюзиитѣ за панбългаризма, прѣдъ които треперѣше Европа, сж пропаднали — Българитѣ изъ Румелия, Македония и особено изъ Бесарабия не сж българи“.¹⁵

Този пасажъ се отнася по адресъ на Ст. Стамболовъ, който въ Народното Събрание по него време е говорилъ противъ своитѣ политически противници, родени въ казанитѣ части отъ българскитѣ земи. Иречекъ съ малко ирония съобщава на Дринова за това непатриотично държане на Стамболова въ Народното събрание и навежда редица факти, като изключването на Грекова, Евлоги Георгиевъ, дѣдо Климентъ и др.

Въ сжщото писмо по-нататкъ му пише: „... Стамбуловъ и Сомр. агитирахъ, столицата да се прѣнесе изъ Сръдецъ въ Търново или въ Рушукъ. Правата причина на тази имъ идея, казватъ, е била, че тука не могатъ да се правятъ политически демонстрации като въ Търново напр., да се тероризира правителството, но не знамъ, до колко е това истина. Тѣхното желание не ще се изпълни. Сръдецъ

¹⁰ Documents diplomatiques. Affaires d'Orient, 1875-1876-1877. Paris, 1877.

¹¹ „Гласник“ 38 кн. (1887).

¹² Ђ и ђ у македонским народним дијалектима, „Глас“ XII кн. (1889).

¹³ Вж. критиката върху Цвиичовата теория на г. проф. Л. Милетичъ въ „Македонски Прегледъ“ I кн. 3, стр. 123-142.

¹⁴ Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ. Спб. 1888.

¹⁵ Писмо XXXIV отъ 27/15 Априлий 1880 изъ Сръдецъ.

като столица е единственъ остатъкъ отъ Свето-Стефанска България — нейнъ центъръ. Македонци и Румелийци ще гледжтъ на всѣко прѣмѣстване на столицата като на отстъпване отъ всенародната идея*.

По-обстойно пише по тоя въпросъ въ писмо XXIV отъ I. IV. 1878 изъ Прага, а именно: „Столицата не може да бжде другъ градъ освенъ Средецъ, въ средата на българската земя — че нали това е вашата стара идея: помните ли още, какъ нѣкога си въ ноемврий 1875 г. при „Štěpán“ (хотелъ въ Прага) преди обѣдъ говорихме много за това, цѣлото бждаше на Балк. полуостровъ обсъждахме, какъ съединявахъ Сърбия съ Черна Гора, както Влашко съ Молдавия? . . . Разбира се, Вашиятъ Средецъ не е сега наистина нито *civitas ampla et populus* на римлянитъ, нито изящно седалище на българскитъ царе и румелийскитъ беглербегове; никаква среда земли, гдѣ сходятся вся благая; трѣбва отново да се изгради нова държава, новъ градъ. Споредъ моето мнение, старитъ български държави се разпадаха, защото тѣхнитъ центрове (Преславъ, Охридъ, Търново) се намираха много настрана. Въ Македония трѣбва турскиятъ Солунъ по възможностъ да се изолира и всичката търговия да се прѣнесе въ Кавала, въ хубавата Кавала (*Neopolis, byz. Chrisopolis*) съ нейното романтично мѣстоположение, съ стария замъкъ върху скалата и съ просторното пристанище. Отъ Средецъ би могло да се построи железнопътна линия до Кюстендилъ и отъ тукъ въ една посока презъ долината на Струма, презъ Сересъ къмъ Кавала и въ друга посока презъ Велесъ, презъ долината на Черна къмъ Битоля и Охридъ. Македония трѣбва колкото се може повече да се свърже съ цѣлокупна България! Въ Дебъръ, Преспа, Тетово и въ Корчанско трѣбва да се въведе военна организация, както въ Кавказъ. Между македонскитъ ромъни може да се поддържа националната ромънска партия (имате само 50 хиляди ромъни) срещу елинската партия. Егейското българско крайбрежие трѣбва да се пославянизира, трѣбва да се поселятъ тамъ колонисти, българи отъ севернитъ земи и руси, може би, руси отъ Добруджа (моряци и рибари). Но преди всичко трѣбва да се осуети инвазията на западнитъ спекуланти, които „съ четири очи“ гледатъ новото елдорадо. Бианкони, който за тази целъ състави вече и брошюра „L'Orient dévoilé“ се застъпва за гърцитъ (въ „*Messenger d'Athènes*).“

Предъ съображенията на Иречека, столицата на България да остане въ София (Срѣдецъ), а не въ другъ градъ, всѣки българинъ трѣбва да се поклони. Допускамъ, че Дриновото и неговото авторитетно мнение по тоя въпросъ сж били отъ голѣмо значение да не се премѣсти столицата въ другъ градъ, каквото е било желанието на Стамболова и др. Съ това би се нанесълъ съкрушителенъ ударъ на националнитъ ни идеи, както изтъква много основателно Иречекъ.

Колкото до въпроса за построяване на желѣзница София—Кавала, както и за побългаряване на българското бѣломорско крайбрежие, просто човѣкъ остава очуденъ отъ истинското схващане на нѣщата и искренния съвѣтъ на Иречека.

5. „Вашето тълкувание на титлата на св. Климентъ Величъскаго като епископа Великие Морави ми се види съвсѣмъ право, тѣмъ по-вече, когато така се чете и въ ржкописа на синодика, и когато, освѣнъ това, има и географически основания за него. Велика нѣма си мѣсто въ срѣдовѣковната Македония, не се намира между названията на епархиитѣ нито 1019 нито послѣ, не се спомена нийдѣ нито като градъ, нито като предѣлъ, а рѣка Велика, както се нарича Треска и както се вика и сега горното ѣ течение (Вардаръ се нарича Великаа, ако помня добрѣ, само у Даниила, и то при устието на Треска, до Скопие) има само хидрографическо значение: долината ѣ се вика отъ старо врѣме Порѣчь“. ¹⁶

По въпроса на титлата на св. Климента Величъски и за епископията му напоследъкъ г. проф. В. Н. Златарски посвети специална студия подъ заглавие Де се е намирала епископията на св. Климента Охридски. ¹⁷ Сжщо и за името Велика, както се е наричала р Треска и горното течение на р. Вардаръ, написа особена студия г. проф. Йор. Ивановъ, Аксиосъ — Велика — Вардаръ. ¹⁸ Много е интересно, че долината на Вардаръ се е именувала въ старо врѣме Порѣчь, но въ кой паметникъ се срѣща това старо българско име, за жалъ, Иречекъ не посочва. Дали не се смѣсва тукъ областта Порѣчь е въ Кичевско съ долина на Вардаръ?

6. „Отъ книгата „Слѣженіе еврейско“ 1839 има единъ хубавъ екземпляръ въ Соф. Нар. Библиотека (43 л. и 7 л. абонати всѣ отъ Македония, и по селата) подаръкъ на старата учителка Недѣля Петкова отъ Сопотъ, която е учителствувала 1870—1875 въ Солунъ. Въ екземпляра има и бѣлѣжка за печатницата, която бѣше при църквата въ Вардарската улица; печатаръ беше „Дедо Теодосий“, ученикъ Велю Негревъ отъ Дебарски Галичникъ, а причината на изгорението бѣше грѣцкій калугеръ Хрисантъ отъ Геритъ (Крѣтъ).“

„За Пейчиновича зная още една негова бѣлѣжка отъ 1807 г. въ Иловичката крѣмчия, ржк. отъ 1262 г., сега въ Загребъ, препечатана отъ Миклошича Lex. palaeosl. р. XII (кѣмѣ. mih.). Славейковъ ми е разказвалъ единъ пжтъ, че Паисий е умрѣлъ нѣйде въ Егри-Паланка или Куманово и че това го е чулъ преди 40 години (1854) отъ македонски калугери въ Цариградъ, ученици на Кирила Пейчиновича, който, види се, е билъ сжщо отъ Паисиевия кржгъ. Всѣкакви нѣща за тия лица може би има въ старитѣ години на „Цар. Вѣстникъ“, гдѣто видѣхъ (въ екземпл. на Соф. Нар. Библиотека) нѣкои любопитни описания на македонскитѣ мѣнастири¹⁹.“

Бележката отъ учителката Недѣля Петкова на „Слѣженіе еврейско“ е изцѣло приведена отъ г. проф. Б. Цоневъ при описанието на тая книга²⁰

¹⁶ Писмо LXIX отъ 26 май 1885 г. изъ Прага.

¹⁷ „Македонски Прегледъ“ I кн. I, 1—14.

¹⁸ Ц. сп. кн. 3, 17—28.

¹⁹ Писмо LXX отъ 8 Декемврий 1889 изъ Прага.

²⁰ Описъ на ржкописитѣ и старопечатнитѣ книги на Народната библиотекa въ София. София, 1910. 502.

Освенъ изнесенитѣ легенди за родното мѣсто и смъртта на Паисий Хилендарски отъ г. проф. Йор. Ивановъ²¹ и напоследъкъ отъ г. В. Н. Кралевски²², Иречекъ ни дава и друга: споредъ дѣдо Славейковъ, „Паисий умрѣлъ нѣйдѣ въ Егри-Паланка или Куманово“.

Наистина, въ първитѣ, па и въ последнитѣ годишнини на „Цариградски Вѣстникъ“ (1848—1862) има ценни сведения по нашето минало, особено по описанията на нѣкои манастири и области отъ книжовника Йорданъ Хаджи Константиновъ Джинотъ²³.

Като изтъкнахъ горнитѣ бележки отъ писмата на Иречека, относещи се до Македония, не мога да мина мълкомъ и познатото му мнение за Веда Словена отъ Ст. И. Верковичъ, което въ нѣколко писма е споменато²⁴. Ето какво пише по тая фалшификация:

„Ако стигнете до Македония или Родопитѣ, заинтересовайте се моля, за прочутитѣ епически Веди на г. Верковича. Верковичъ не се е стеснявалъ да отбележи лицата и селата, отдето е черпилъ тѣзи „съкровища“ на древната мъдростъ. За мене тѣзи „Веди“ съставляватъ цѣла комедия. Проф. Chodzko (полякъ) отъ Парижъ пише ми писма съ по 12 страници, за да ме убеди въ истиността на Верковичовото откритие. Верковичъ, което е много интересно, не иска, въпрѣки увещанията на своитѣ приятели, никакъ да се защитава и посочва француския Дозонъ, който билъ всичко разследвалъ и прогласилъ недопустима възможността за фалшификатъ“.²⁵

... Щж Ви пратя Гейтлеровата книга за родопскитѣ Веди,²⁶ която се печати тука. Много учено ги брани; все санскритъ, литва, зендъ и древнитѣ Тракийци мѣркатъ ти се предъ очитѣ, и коси настрѣхватъ отъ глѣбока филология. Кралъ Талатинъ (recte Латининъ, въ срѣб. пѣсни) му е кралъ на древнитѣ *Tavlatinoi* въ Ипиръ или по-добре отъ Dentheletue, Юдитѣ сж Венди и пр.! И Срезнѣвскій брани Вeditѣ. Верковичъ седи въ Загребъ и ужасно ме опсова въ „Obzor“, отъ чието самолюбие „parastujem tudji trud (sic!)“, каже, въ тоя знаменитий документъ“²⁷.

Верковичъ пжтува по Русия и продава Вeditѣ, бѣше и въ Виена и искаше да дойде въ Прага, но на време се научи, че тамъ въ

²¹ Истори́я Славѣноболгарская, София, 1914.

²² Родното мѣсто и гроба на отца Паисия, сп. „Прологъ“ II (1923) кн. 17 и 18, стр. 518—527.

²³ Вж. „Царигр. Вѣстникъ“, година А, число 7 отъ 28.X. 1850, ib. № 44 отъ 24.IV. 1851, ib. № 59 отъ 3.XI. 1851, ib. № 204 отъ 18.XII. 1854, ib. № 412 отъ 1.I. 1859 и др.

²⁴ Мнението на Иречека и изобщо на мнозина учени по въпроса за Веда Словена е изложено подробно отъ проф. Ив. Д. Шишмановъ въ *Glück und Ende einer berühmten litterarischen Myustification Веда Словена*, („Archiv für slav. Philologie“ XXV, 1903) и Френската наука и „Веда Словена“ съ особень огледъ къмъ критиката на Луи Леже, („Сборникъ въ честь и паметъ на Луи Леже“, София 1925.) — Срв. у менъ, Показалецъ II. София, 1918, 31—38.

²⁵ Писмо III отъ 7.V. 1875 изъ Прага.

²⁶ Poetické tradice Thrákû i Bulharû. Praha, 1878.

²⁷ Писмо XXV отъ 4.IV. 1878 изъ Прага.

тази Прага живѣятъ зли Лестригони и Циклопи, които не вѣрватъ въ Родопския Вишна²⁸.

„Знаете-ли, че ние, азъ и Вие, сме „славянски софти и дервиши? Верковичъ подалъ въ С. Петербургъ едно прошение до Стоилова²⁹, въ което се оплаква че „славянскитѣ софти и дервиши“, както Иречеки, Дринови, Ламански,³⁰ Уварови³¹, Василчикови³² и др., съ своята злоба и пакостъ сж го лишили отъ сладкитѣ плодове на тежкитѣ му трудове. И томъ³³ на Вeditѣ се печати съ помощъ на Аксакова³⁴ и др.³⁵.

„За Верковича приехъ отъ Вацова една важна ржкописна сказка, написана отъ него въ Загребъ като народна, за да угоди на Хърватитѣ: „Предание на Белю юнакъ и за неговитѣ три мнука Рюенъ, Хърватинъ и Българинъ“ (!)³⁶.

„Источника на Верковичевий Орфей. Азъ нарочно въ статията за Чепинскитѣ пѣсни³⁷ избѣгвахъ да кажъ една думж за „Вeditѣ“. Освѣнъ това за съжалѣние имамъ тѣй малка начитанность въ тия фалсификати гдѣто не се същамъ за подробноститѣ имъ. Славейковъ впрочемъ единъ пжтъ ми разказалъ, какъ сж се фабриконали „Вeditѣ“, споредъ, наивното признание на одного отъ сътрудницитѣ имъ, когото познавамъ лично, но незнамъ дали той мисли да публикува нѣидѣ тая работа“.³⁸

А. П. Стоиловъ.

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924, мал. 8° 229. Съ една етнографическа и една политическа карта на Балканския полуостровъ

Ческиятъ ученъ и публицистъ Владимиръ Сисъ, известенъ у насъ между друго и като авторъ на бележититѣ съчинения „Критическитѣ дни на България“ (Kritické dny Bulharska, Praha, 1924) и „Македония“ (Makedonie, Praha, 1914, гол. 8° 220), миналата година издаде гореозначената нова книга, въ която накратко се излагатъ въ особено критично освѣтление най-важнитѣ моменти отъ политическата и културна

²⁸ Писмо XXXI отъ 13.XII. 1878 изъ Прага.

²⁹ Покойниятъ български държавникъ Д-ръ К. Стоиловъ.

³⁰ Вл. Ив. Ламанскій (1833—1893), професоръ по слав. езици въ Петроградъ, виденъ руски славистъ, авторъ на научни трудове, като „О славянахъ въ М. Азїи, Африкѣ и Испанїи“ (Спб., 1859), „Сербїя и южнославянскїя провинції Австрїи“ (Спб., 1864), „Новѣйшіе памятники древнечешкаго языка“ (Спб., 1879) и др.

³¹ Ал. С. Графъ Уваровъ (1824—1884), руски археологъ.

³² Князь Ал. Илар. Василичковъ (1818—1881), руски политически икономистъ, секундантъ въ дуела на поета Лермонтовъ.

³³ „Веда Словенахъ. Обрядни пѣсни отъ язическо врѣмѣ“. (Спб., 1381). I томъ излѣзълъ въ Бѣлградъ, 1884.

³⁴ Ив. С. Аксаковъ (1823—1886), апостолъ на славянството съ перо и слово, предлагано му българския престолъ.

³⁵ Писмо XXXII отъ 27/15 Априлий 1880 изъ Срѣдецъ.

³⁶ Писмо XXXV отъ 22 юний 1380 изъ София.

³⁷ Вж. ст. отъ Иречека Помашки пѣсни отъ Чепино, ПСп. VIII (1884) 76—94.

³⁸ Писмо LXVIII отъ 9 Априлий 1885 изъ Прага.

история на балканските държави: Ромъния, Сърбия, Гърция и България съ специален оглед към Македония, Тракия и Добруджа. Книгата е била замислена преди избухването на всеобщата война. Поради станалите въ края на подирната голъми политически и териториялни промѣни на Балканския полуостровъ, планътъ и съдържанието ѝ значително били преправени, каквото съ огледъ на новите събития да може да послужи на главната идея на автора — федерацията на югославянските народи. Осъществението на тая велика идея се налага, за да се спаси южното славянство отъ подредената роля, която досега е играло въ угода на неславянските си съседи. Единъ „Новъ Балканъ“ ще трѣбва да се образува, за да се преродятъ културно и политически враждуващите сега помежду си южни славяни.

Както и въ другите си съчинения касателно България и Балканския полуостровъ, авторътъ и въ този си трудъ добросъвестно и твърде умѣло е използвалъ досежната специална историческа литература, така че въ пълно познаване всички по-важни исторически фактори той е могълъ да бжде обективенъ въ заключителните си преценки.

Признавайки легитимните исторически и етнографски права на Ромъния, Сисъ изтъква и слабата ѝ страна, произлизаща отъ това, че при изключителни обстоятелства тя си присъедини етнически ней чужди области, главно български и руски. Отношенията ѝ къмъ Русия въ бждеще особено ще безпокоятъ ромънските държавници (стр. 14). Чехословакия по отношение на този въпросъ, който единъ день ще се решава между Ромъния и Русия, трѣбва да се държи на страна (27).

Бѣгло минавайки историята на Сърбия (29—64), С. не пропуска да отбележи, че Сърбия съ специално споразумѣние съ Австрия си бѣ осигурила на Берлинския договоръ нейната поддръжка при ревизията на Санстефанския договоръ та успѣ да изтрѣгне отъ Санстефанска България въ своя полза до 23,800 квадратни километра български поморавски области съ градовете Нишъ, Враня и Пиротъ. Подкрепяна отъ австрийския делегатъ графъ Андраши, Сърбия на Берлинския конгресъ бѣ поискала за себе си голъма частъ и отъ Македония и частъ отъ западна България съ граници: Дебъръ, Велесъ, Щипъ, Джумая, Кюстендилъ, Радомиръ, Драгоманъ, Кула и Видинъ. Решителното съпротивление на руската делегация тогава осуети изпълнението на плануваното заграбване и на тия български земи (46).

Правдиво се преценяватъ егоистичните побуждения на Сърбия, за да нападне България въ 1885 година и особено ролята на кралъ Милана въ тая война (49—54). Следъ всичко станало между Сърбия и България сключването на Балканския четворенъ съюзъ въ 1912 година трѣбвало да се смѣта преди всичко за успѣхъ на руската политика (57). Колкото за измѣната на Сърбия въ 1913 година, не можемъ напълно се съгласи съ автора, че тя била последствие само на австрийски и гръцки интриги, когато се знае вече поведението на сръбската дипломация презъ лѣтото на 1912 година, преди обявяването на войната, но следъ като договорътъ съ България бѣше подписанъ. Ако Сърбия още на Берлинския конгресъ е искала Дебъръ и Велесъ, по-

близу до истината ще да е, ако се каже, че по-скоро тя е изкусила гръцките дипломати на чело съ Венизелосъ, които отначало бѣха склонни да приематъ една граница съ България на двайсетина километра северно отъ Солунъ. Именно сръбската политика, въпрѣки съюзния договоръ съ България, решително е следвала старата концепция на радикалната партия на Пашича, да се стреми къмъ териториялно разширение на изтокъ и югъ (57). Сърбия, която обемаше 48,300 кв. километра, успѣ следъ голѣмата война да се уголѣми, да стане държава отъ 244,550 кв. килом. съ 13 милиона жители. И следъ това пакъ се продължава Пашичевата политика, насочена вмѣсто къмъ Адриатическото — къмъ Егейското море, вмѣсто къмъ Триестъ и Фиуме — къмъ Солунъ. (62). На тая политика се дължатъ неуспѣхитѣ ѝ на западъ, — отстъпкитѣ ѝ, направени на Италия по адриатическото крайбрѣжие. Жертвуватъ се интереситѣ на Хърватско и Словенско, за да се шири Сърбия по долината на Морава и Вардаръ. Че съ това България се ощетява и се прави неприятелъ, за сжщата сръбска политика е маловажно. И при все туй България е склонна да подаде ржка за споразумѣние, като се реши сжщевременно и македонскиятъ въпросъ по единъ, задоволителенъ и за дветѣ страни начинъ. А този е: Македония, въ рамкитѣ на Югославия, да се наслаждава, ако не съ пълна самостоятелностъ, то поне съ правата на малцинствата, гарантирани въ мирнитѣ договори. Чехословакия има най-голѣми симпатии къмъ Югославия, но тъкмо за това трѣбва твърде да съжалява поради тѣзи неприятелски отношения на подирната къмъ България. Югославия трѣбва да си поправи поведението и да поведе истинска славянска политика, да стане ржководна славянска държава на Балканитѣ (64).

Въ прегледа на политическата история на Гърция (65—87) между друго се изтъква участието на българитѣ въ гръцкото въстание, — на повече отъ 2000 българи, подъ владичество на Марко Боцарисъ (род. отъ Воденъ), Хаджи Михаилъ отъ Коприщица, Хаджи Христо отъ Пловдивъ (76). Напразно българитѣ проливали кръвта си за Гърция, защото ни капка гръцка кръвъ никога не се е пролѣла за България; гърцитѣ сж били и си оставатъ за винаги крайни неприятели на българския народъ (77).

До 1912 год. Гърция обемаше 80,000 кв. километра съ 2,600,000 жители, почти всички гърци съ изключение на нѣколко десетки хиляди албанци, турци и куцовласи. Съ Букурещския миръ 1913 год. Гърция се увеличи съ 40,000 кв. килом. земя, а жителитѣ ѝ се удвоиха. Освенъ и Епиръ и турската частъ на Тесалия въ новата гръцка държава се включва и южна Македония съ пристанищата Солунъ и Кавала и съ градоветѣ Костуръ, Леринъ, Воденъ, Енидже Вардаръ, Кукушъ, Сѣръ и Драма, и съ островитѣ Критъ, Тасосъ, Митилини, Хиосъ, Самосъ и други малки острови. Добре се разкрива дволичната роля на Гърция спрѣмо България и сетне, презъ време на всеобщата война, спрѣмо нейната съюзница Сърбия (81—82). Гърция късно се вмѣсва въ всеобщата война; въ надвечерието на българската катастрофа гърцитѣ тайно бѣха се уговорили съ германцитѣ да имъ се предадатъ. Въ Парижъ, презъ време на конференцията на мира, билъ изнесенъ тоя

фактът, ного минали мълкомъ. Съ мирния договоръ Гърция щедро бива възнаградена съ нови придобивки, и то благодарение на поддръжката на Англия, чиито интереси се посрѣщатъ съ интереситѣ на Гърция. Затова Венизелосъ лесно е повлиялъ върху Лоидъ Джоржъ, за да се ослаби естествениятъ съюзникъ на Русия, България, да се отдалечи тя отъ Бѣло море. Това становище, което Венизелосъ е застъпвалъ, е било въ съгласие съ английската политика, и затова Англия, противъ волята на Франция и на Америка, се застъпила, щото Гърция да получи и дветѣ Тракии — западна и източна — и да се настани на Босфора като стражъ на Дарданелскитѣ проливи (83). Съ Ньойския и Севърския миръ Гърция порастна до държава съ 174,000 кв. километра голѣма и съ 7,400,000 жители. Неестественото уголѣмение на Гърция се дължи на случайната мощна поддръжка, която тя намѣри въ Англия. Турцитѣ, организувани военно отъ Мустафа Кемалъ, мжчно понасяха, че Гърция следъ Севърския миръ се настани и въ Мала Азия съ голѣмия пристанищенъ градъ Смирна. Тѣ решиха да я пропждятъ отъ тамъ. Избухна сжщинска война между Турция и Гърция, въ която Англия не се реши сериозно да я подкрепи, и тя биде окончателно бита. Турцитѣ си възвърнаха загубенитѣ земи до р. Марица. Първоначалниятъ английско-грѣцки планъ, да се изгонятъ турцитѣ отъ Европа и да се обкржи България съ грѣцка ограда, а Цариградъ съ проливитѣ да се интернационализува, и то тѣй, щото всецѣло да се намира подъ влиянието на английския авангардъ, Гърция, не можа да се осжществи (84).

Не е по силитѣ на Гърция окончателно да задържи новитѣ си териториялни придобивки. Тя и културно е останала по-назадъ отъ другитѣ балкански държави. Училищното дѣло на кралството дори е по-лошо, отколкото въ бившата турска Македония, гдето грѣцкитѣ училища, чиято задача бѣ да пропагандиратъ елинизма подъ ведомството на грѣцката патриаршия, по-добре бѣха наредени. Сега македонскитѣ грѣци, откакъ се присѣдиниха къмъ Гърция, се оплакватъ, че училищата имъ сж въ голѣмъ упадѣкъ. Гърция сега се крепи главно отъ сръбско-българското съперничество. Сближението на България съ Югославия или тѣхното съединение е противъ грѣцкитѣ интереси: негова първа жертва би били пристанищата Солунъ и Кавала, а съ тѣхъ и цѣла Южна Македония наедно съ Тракия. Затова усилията на Атинската политика сж насочени главно само къмъ туй, щото Бѣлградъ всячески да се подбужда противъ България и да се осуетява всѣки опитъ за едно югославянско-българско сближение (86).

Въ сбито изложение се минаватъ главнитѣ моменти отъ историята на България и се изтъкватъ особено събитията отъ културно-историческо значение (88—146). Добре верзиранъ въ нашата история, авторътъ си служи и съ съчинения отъ най-нова дата.

Следъ като се изброяватъ въстаническитѣ опити на българитѣ да се освободятъ отъ Турция, говори се за българското просвѣтно дѣло отъ времето на възраждането до освобождението на България въ сравнение съ просвѣтата на тогавашна Сърбия. Докато България въ 1836 година имаше вече 233 училища, въ Сърбия тѣ бѣха само 72 ;

въ 1862 г. българските училища сж 809, а сръбските — 321; въ 1867 — 1063, сръбските — 382; въ 1876 бълг. училища достигатъ до 1479, а въ Сърбия — само 582. Въ числата на българските училища не влизатъ училищата въ Македония; заедно съ тѣзи подирнитъ въ 1876 год. бълг. училища сж били 1898 срещу 582 сръб. училища. Окръжитъ Търновски, Русчушки, Старозагорски, Пловдивски, Видински и Кюстендилски въ 1878 година сж имали повече училища отколкото цѣла тогавашна Сърбия. Статистическитъ сравнения сж правени възъ основа на автентични сръбски и български източници. Интересна е най-новата политическа и военна история на България до наши дни, която авторътъ основно е изучилъ та е можалъ, ако и бѣгло, да я изрисува въ най-отличителни ѝ черти. За насъ специаленъ интересъ представятъ страницитъ, относещи се до Балканската война 1912 г., която свърши съ подѣлбата на Македония (122 нат.).

Съ вещина и пълна компетентностъ се обясняватъ поводитъ да се дойде до сръбско-българското споразумѣние въ 1912 година, войната и изневѣрата на Сърбия до Букурещкия миръ. Тѣзи страници въ книгата на Сиса заслужватъ вниманието на всички, които се интересуватъ за причинитъ и послѣдствията на блканската война. Лоялността на България и нанесената ѝ неправда отъ страна на нейнитъ съюзници сж представени съ голѣма убедителностъ. И причинитъ, за да участвува България въ всеобщата война противъ своитъ вчерашни неприятели, главно Сърбия, сж добре обосновани. Колкото се отнася до настроението на българската войска презъ време на всеобщата война, авторътъ, за жалостъ, съвсемъ го е прекалилъ, като казва, че генералъ Жековъ е успѣлъ да запази дисциплината само като ужъ били застрелени до 2000 войника и като били осждени на затворъ до 80,000 души. Въ сжщностъ нито една десета отъ тия числа не е била достигната. Поради обикновено малодушие и непокорство въ ужасната и дълга война, разбира се, е имало дезертерства и неизпълнение на дългъ. Недоволството въ армията къмъ края на войната не е, както трѣбва, разяснено. Инакъ авторътъ понататъкъ вѣрно излага събитията до сключването на Ньойския миръ. Говорейки за характернитъ черти на българитъ, авторътъ привежда една интересна сръбска характеристика на българския народъ изъ официозния вестникъ „Српски Дневник“ отъ 1857 год., която струва да се цитува: „Подиръ сърбитъ, българитъ, които числено сж по-силни отколкото сръбскиятъ народъ, заематъ безъ съмнение предно мѣсто въ Турция. Българитъ, които винаги сж били храбъръ (statečny) народъ, подъ тежкото иго на турската тирания сж изгубили своя войнственъ духъ. Наистина, постоянно сж се явявали по планинитъ хайдуци, които по духъ и храбростъ въ нищо не отстъпватъ предъ хайдуцитъ отъ врѣмето на Кара-Георги, но може да се каже, че войнствениятъ духъ не преобладава у мнозинството на българския народъ въ така мѣрка, въ каквата тя се срѣща у сърбитъ. Ала българитъ затова пъкъ сж по-способни и по-похватни въ всѣка възможна работа отъ сърбитъ; у тѣхъ има по-малко отмѣстителностъ, несъгласие и раздори отколкото ги има у сърбитъ; иматъ повече смисль за порядъкъ и не се увличатъ въ нищо друго освенъ въ работа“

Когато изчезне изъ тѣхната земя турската безредица и когато българитѣ ще сж сигурни, че работятъ за себе си, а не за турцитѣ, обитаванитѣ отъ тѣхъ области поради тѣхното трудолюбие ще се преобърнатъ въ градини* (145). Още по-интересна е една друга, пакъ сръбска характеристика на българина, която авторътъ привежда изъ в. „Видовдан“ отъ 1868 год. 18 февр.: „Обиколени отъ ромъни, гърци, албанци и отъ неприятелитѣ турци, преследвани до днесъ отъ фанариотитѣ, потискани отъ турскитѣ гарнизони въ Видинъ, София, Варна, Шуменъ и Русчукъ, — българитѣ загубили предишния си войнственъ духъ, който ги е въодушевявалъ презъ първитѣ столѣтия на народната имъ свобода. Това не означава, че българската майка не е способна да отхрани юнакъ: въ България юнашка кръвъ сжщо тѣй е попръскала гроба на свободата; Боцарисъ и други българи сж се били за кръста въ гръцкото въстание; други юнаци сж воювали за свободата на Ромъния и за своитѣ сръбски братя; годинитѣ 1835, 1836, 1840, 1844 и 1866 сж изпълнени съ български въстания. Ала това сж уединени събития, българинътъ въобще е миролюбивъ и мекъ, има здрава интелигенция, жива фантазия, съ една дума той е способенъ за велики дѣла — физически и морални; за жалость нѣма възможность достатъчно да развие тѣзи свои способности, на които не може да посвети нужднитѣ грижи. Той е гостолубивъ, както всичкитѣ славяни, скромнъ, набоженъ, ала не прекалено (биготенъ), нито фанатиченъ. Надъ всичко обича своята мила, хубава, нещастна родина“. Къмъ туй Сисъ отъ своя страна прибавя: „Последнитѣ думи се отнасятъ и къмъ днешно време. Българинътъ обича своето отечество и най-много го обича, когато е нещастно. Ала любовта си къмъ него не проявява съ плачлива сентименталность, а съ твърдокоръ стремежъ да му помогне, да го види пакъ щастливо и славно. Въ тази истинска българска любовъ къмъ отечеството се таятъ предзнаменование за по-добри дни на България и сигуренъ залогъ, че политическиятъ, културенъ и стопански животъ на българския народъ пакъ ще се върнатъ въ нормалнитѣ си релси“ (146).

Въ отдѣла „Славянскитѣ загуби на Балканския полуостровъ“ авторътъ се възмущава противъ изкуственитѣ граници на създадената велика Гърция въ ущърбъ на България: тѣзи граници сж преди всичко противославянски. И уголѣмяването на Югославия не може да изкупи вредата, която се нанася на славянството съ осакатяването на България, стисната съ ромънско-гръцки клеци. И тази Югославия, каквато е сега, не е въ състояние да вдѣхне респектъ на всичкитѣ явни и тайни неприятели на славянскитѣ интереси, бидейки и тя обиколена отъ всички страни съ неприятелски държави. Само единъ съюзникъ на Балканитѣ може да има Югославия, а този е България. И тъкмо въ тѣзи български области, съ които ромънитѣ и гърцитѣ се обогатиха, се крие залогъ за стопанско процъвтване и стопанска самостоятелность не само на България, но и на всичкитѣ южни славяни, на цѣлата онази Югославия, която единъ день ще се образува (147—149).

Особено внимание отъ наша страна заслужва отдѣлтъ „Маке

дония" (150—176), гдето благодарение на основателните познания на автора по всички въпроси касателно Македония всичко по-важно и на какво е казано, колкото е необходимо за да се осветли македонският въпрос. Тази глава на книгата, както и следващите две върху Тракия и Добруджа (177—202) би тръбвало да се явят изцяло преведени на български в отделна брошура. Дават се паралелно разни статистики върху населението на Македония, от които се вижда, че числото на македонските българи достига до един милион и нещо повече, като се вземат въ оглед и помаците. Изброявайки чуждите учени, които смятат македонските славяни за българи, особено се подчертава фактът, че без изключение всичките чешки историци, етнографи и езиковедци, между които сж П. Шафарикъ, Нидерле, Иречекъ, Перволфъ, Гайтлеръ, Вондракъ и пр., съ една дума всички представители на чешката наука смятат Македония за българска земя. Против тази истина до сега ни един чешки учен нигде не се е обявил въ чешката научна литература, — не се среща противно мнение (155—56).

След кратък исторически преглед се обясняват българското духовно възраждане въ Македония и последвалите събития до след Берлинския договор. Следва изложение на македонския въпрос подиръ освобождението на България до наши дни. Сръбската завоевателна политика спрямо Македония е добре охарактеризирана. Тя си служи съ фалшиви филологически доводи, за да прикрие чисто политически и икономически свои интереси, поради които Македония биде похитена. Но съ сръбската окупация на Македония още не е свършен македонският въпрос, понеже той не е само въпросъ балкански а е въпросъ югославянски въ широкия смисъл на думата. Днешна Югославия, която ламти за Солунъ, не може да го има безъ съучастието на българите, и то противъ гърците, които отнеха на славянството 400,000 македонски българи. Сърбия тръбва да поправи своя грѣхъ и да спомогне справедливо да се разреши македонският въпросъ. Това го диктуватъ и жизнените ѝ икономически интереси. Българите признаватъ подирните, така че и Югославия тръбва да зачита националните права на българите (173). Колкото се отнася до самите македонци, тръбва да се изтъкне, че най-сетне и шефът на „Вжтрешната македонска революц. организация“, Тодоръ Александровъ, не е противъ Сърбия, стига Македония да се управлява споредъ волята на македонското население, а не по чужда ней, неприятелска воля (175). Цитува се и мнението на английския генералъ и министъръ Thomson, който въ 1923 год. посети Македония и обнародва въ лондонския „Observer“ статия върху македонския въпросъ, гдето се казва, че северна Македония се държи въ покорностъ чрезъ щикове, като се употребяватъ насилнически мѣрки за посърбяване на нейното население. Томсонъ намира, че има едно разрешение на македонската проблема, а именно да се образува отъ Македония автономна държава въ федеративна Югославия съ главенъ градъ Солунъ.

И въ изложението на тракийския и добруджанския въпросъ (177-202) се показва все същиятъ ясенъ и правдивъ погледъ на автора. Той

следи събитията през последните войни 1912—1918 и следъ това до 1924 година. Къмъ македонския въпросъ, като частъ отъ общия югославянски, се прибавя и тракийскиятъ, чието разрешение трѣбва да стане въ полза на България, което ще бжде въ интереса и на цѣлото славянство, защото и тукъ се касае до изходъ на море. Относително Добруджа добре е посочено преди всичко нейното голѣмо економическо значение за България. Решението на добруджанския въпросъ ще може да стане само съ натискъ върху Ромъния отъ вѣнъ.

Последната глава на книгата е посветена на югославянската федеративна идея, която авторътъ подробно развива (205—229). Ако тая идея се осъществи, като се образува велика югославянска държава отъ Черно до Адриатическо море, тогава ще се образува „Новъ Балканъ“ — мощна югославянска федеративна държава съ 20 милиона жители, опиращи се на три морета. Да се осъществи това — е въ ржцетъ на самитъ южни славяни. Отъ тѣхъ и само отъ тѣхъ зависи да се създаде „Славянски Балканъ“. И въ тая заключителна частъ на книгата си авторътъ е положителенъ, реаленъ, основавайки своитъ доводи на ясни логически предпоставки.

Л. Милетичъ.

Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone 1919. 8°, 278

Тая книга на бѣлградския професоръ Беличъ, излѣзла по време на сключването на договора въ Ньойи, принадлежи изцѣло къмъ сръбската полемична литература по македонския въпросъ. Нейниятъ авторъ, както се знае, бѣше се запретналъ още презъ балканската война, наредъ съ своя колега, професора по геология и география Цвиичъ, да пропагандира съ всички сили и срѣдства мнимитъ сръбски права върху Македония. Редица негови съчинения отъ пропаганденъ и полемиченъ характеръ, излѣзли отъ тогава насамъ, свидетелствуватъ за ревността и усърдието, съ които се бѣше отдалъ въ служба на сръбското завоевателно дѣло. Позната е неговата книга „Сербы и болгары въ балканскомъ союзѣ“ (С.-Петербургъ 1913, 83 стр.), излѣзла разширена и съ добавки сѣщо на сръбски: „Срби и бугари у балканском савезу и међусобном рату“ (Београд 1913, 188 стр.). Следъ това се редятъ: Взаимныя отношенія балканскихъ союзниковъ, докладъ (Петроградъ 1915; стр. 5—36, 138—145, 146—161: Сербо-болгарскій споръ за обладаніе Македоніей), Србија и јужнословенско питање (Ниш 1915, 40, 99 стр., второ, съкратено издание въ Jugoslovenska biblioteka, Ню-Йоркъ 1916), La carte linguistique de la péninsule des Balkans (въ спис. La Nature, № 2325 отъ 20.IV. 1918, стр. 246—250), Ami Boué et la question macédonienne (La Patrie Serbe II, 10 (1918), стр. 418—433), Les cartes ethnographiques et historiques au service de la propagande bulgare (La Patrie Serbe II, 11—12, 1918, стр. 505—527), L'avenir des langues dans la Péninsule Balkanique (La Patrie Serbe II, 11—12 (1918), стр. 534—539), Les revendications des Bulgares à la lumière de leurs propres actes (Paris 1919, 40, 24 стр.) и др. Цитуваното въ наслова съчинение на Белича, което на вътрешната корица носи подзаглавие „етнографически и по-

литически студии" (études ethnographiques et politiques), не се отличава съществено отъ изброенитѣ нито по съдържание, нито по характеръ. Въ нѣкои негови глави дори сж възпроизведени нѣкои отъ тѣхъ повече или по-малко точно. Очевидно предстоящото тогава разрешение на спорнитѣ въпроси между българи и сърби, подирѣ голѣмата война, сж потикнали автора да събере своитѣ сжждения по македонския въпросъ, като ги разшири съ нѣкои допълнения, ржководенъ отъ мисълта, че не е било излишно, по онова време „да се познаватъ подробноститѣ на тоя въпросъ" (стр. 6—7). Съ времето, когато излѣзе съчинението — подирѣ примирието, — се обясняватъ надменниятъ тонъ и непристоенъ езикъ: въ това отношение то превъзхожда всички други съчинения отъ сжщия авторъ. При все това, излѣзло изъ подъ перото на едничкия днесъ по-виденъ сръбски филологъ, който при това е положилъ всички усилия научно да обоснове сръбската теза, като сжщевременно дискредитира българската наука, то се срѣща цитувано нерѣдко дори и въ научни работи. Затова тъкмо не бива да остане неотбелязано въ страницитѣ на „Македонски прегледъ".

Книгата на Белича върху „Македония" е раздѣлена на четири части: „върху народното съзнание на македонцитѣ" (стр. 19—92), „върху етнографията на Македония" (стр. 91—174), „върху културата на Македония" (стр. 175—228) и „върху езика" (стр. 229—275). Той иска да докаже, че въ всѣко отношение Македония е по-близко свързана съ Сърбия, отколкото съ България. Това свое становище, различно отъ становищата, на което били застанали нѣкои други сръбски учени, както и несръбски, които по тоя въпросъ наливатъ вода въ сръбската воденица, той формулира самъ въ „Увода" (стр. 14). Въ отлика отъ „патриарха на съвременната сръбска (!) славистика, професоръ Ягичъ", който ужъ наричалъ „Македония преходна страна между сръбския и българския народъ", сетне въ отлика отъ парижкия професоръ Мейе, който намира у македонското население „общитѣ особености (les biens communs) на всички южни славяни", и отъ професоръ Цвиичъ, който вижда въ него една „преливна маса (une masse flottante), способна да се преобразува еднакво въ сърби или въ българи", той „се сили да покаже у македонцитѣ (dans le tout macédonien) онова, което се намира въ по-тѣсно родство (affinité) съ сръбския народъ, отколкото съ българския", добавяйки, че каквото отъ тия становища и да се избере „едно нѣщо остава вънъ отъ всѣко съмнение, а то е, че не може да се говори за никакво особено право (aucun droit spécifique) на българитѣ или на България върху тая областъ" (!). Заслужва да се изтъкне специално за становището, което се приписва на покойния вече Ягичъ, че то съвсемъ не е такова, каквото го представя проф. Беличъ. Въ 1908 г., говорейки за българските диалекти, къмъ които подвежда и македонскитѣ, Ягичъ казва: „Малко особено положение заематъ македонскитѣ диалекти, които, както въ звуково отношение, така и въ словаря, показватъ нѣкои съгласия съ сръбски (Anklänge an das Serbische). Чрезъ загубата на

склонението и употребата на задпоставенъ членъ (дори въ троенъ видъ) македонски стои обаче много по-близо до български, отколкото до сръбски (*schliesst sich dennoch das Mazedonische im überwiegenden Teil näher an das Bulgarische als an das Serbische an*). Направениятъ въ ново време опитъ да се постави единъ македонски диалектъ за книжовенъ езикъ за страната трѣбваше, дори ако да е мисленъ за добро, да бжде решително отхвърленъ като излишно разцепване на духовнитѣ сили. Каквато сждба и да бжде отредена на многоизпиталата земя въ най-близо бждеще, тя е свързана още сега чрезъ черква и училище съ България, тъй както Стара Сърбия, до колкото е още славянска—съ Сърбия* (вж. *Die Osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen. Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX, Berlin und Leipzig 1908, стр. 21—22*). Тоя начинъ на невѣрно и неточно цитуване и използване имената на авторитетни учени е характеренъ, както ще се покаже и по-нататъкъ, за цѣлото съчинение на Беличъ, и нѣма нищо общо съ присъщата на единъ ученъ добросъвестностъ.

Любопитно е за начина на неговата работа и за целта, която преследва, и особното освѣтление, подъ което излага той все въ „Увода“ развоя на македонския въпросъ. Той го поставя въ тѣсна връзка съ дветѣ политически течения у великитѣ сили по отношение на Турция: руското влияние и германското влияние (непосрѣдствено и посрѣдствено — чрезъ Австро-Унгария). Съ засилянето на освободената отъ нея България съ цель да добие надмощие въ източата половина на Балканския полуостровъ Русия мислила, че служи на собственитѣ си интереси, като създаде преграда на австроунгарския и германски напоръ къмъ Цариградъ и Мала-Азия. Затова, пише Беличъ, естествено е, че не само рускиятъ журнализмъ и руската политическа литература, но сжщо и тия на народитѣ, които се намираха въ приятелски връзки съ Русия, бѣха наклонни (*fussent portées*) да разглеждатъ македонския въпросъ въ полза на българитѣ, защото това отговаряше на общитѣ схващания на руската политика; но по-интересно е, че противницитѣ на Русия считаха сжщо, че България представляше най-удобното срѣдство да достигнатъ Цариградъ и да спънатъ руското влияние. И затова Германия и Австро-Унгария бѣха еднакво готови не само да подкрепятъ българскитѣ претенции върху Македония, но сжщо да подпомогнатъ, въ краенъ случай, България въ всички нейни домогвания да се освободи отъ Русия* (стр. 9). България, следователно, е имала най-добри случаи да използва и дветѣ тия течения за известно време, безъ да се „пазари“ за цената, срещу която се даваха тия облаги. Тя била щедро възнаграждавана отъ „журнализма и политическата литература, които и услужваха не само по македонския въпросъ, но и по всички други, които се отнасяли до Балканския полуостровъ“. Срещу това „Сърбия, съ своитѣ искания, съ желанието за свобода и независимостъ на народа си, безъ да ще да знае за какъвто и да било компромисъ, е останала вънъ отъ тия течения, съвсемъ изолирана, изоставена на собственитѣ си сили“ (1). Та затова, казва той нататъкъ, Сърбия била „оставена въ сѣнка, никога не оценена, не зачитана, като че всичко

това, което се беше случило на Балканския полуостровъ, не се отнасяше доней* (стр. 10). При това се считало ужъ за „маловажно“ да се знаятъ „исканията и желанията на мѣстното население.“ „Националното съзнание“ на последното, което до 1878 ужъ „намирало пълното си осъществяване въ политическата и национална общностъ съ Сърбия“, следъ освобождението на България, когато „възможноститѣ за македонското освобождение станали двойни, и македонското национално съзнание се насочило споредъ тая двойна възможностъ.“ И понеже „на Сърбия се падна да освободи Македония, тогава когато България трѣбваше да действа въ Тракия“, „това щастие натежало силно въ възпитѣ, защото, споредъ националното съзнание на мѣстното население, освободителътъ трѣбваше да спечели въ националния споръ.“ И проф. Беличъ продължава: „Мѣстното население получи своето освобождение отъ сърбитѣ, които станаха въ негови очи великитѣ герои, очаквани отъ многобройнитѣ поколения на тѣзи добри хора съ патриархални нрави. Съединението на Сърбия и Македония се извърши съвсемъ просто, почти механически“ (I) (стр. 12). Съ това се и „разрешилъ окончателно“ още тогава македонскиятъ въпросъ, въпросъ при това „доста ясенъ.“ И ако презъ великата война е направенъ опитъ да бжде подигнатъ наново тоя въпросъ, това било направено отъ българитѣ, за да го „използуватъ за своитѣ егоистични цели.“

Това твърдение, съ което Беличъ започва своята книга, се оборва отъ дадения по-горе списъкъ на негови съчинения, отъ който ясно се вижда, че тоя въпросъ и за самия него отъ 1913 г. не е преставалъ да „существова“. Па дори и до днесъ, подиръ голѣмата война, следъ като за втори пѣтъ по силата на единъ договоръ за миръ сърбитѣ владѣятъ Македония, македонскиятъ въпросъ не е престаналъ да съществува нито вънъ отъ Сърбия, нито въ самата Сърбия. Три години подиръ последния договоръ, познатиятъ френски писателъ Жакъ Бенвилъ, въ предговора на една книга отъ починалия въ 1918 год. въ Македония французинъ Е. Бушие де Бель „Македония и македонцитѣ“, издадена подиръ смъртта му (Парижъ 1922), като я препорѣчва на публиката, пише: „Македонската проблема не е нито отъ днесъ, нито отъ вчера... Македония има подире си дълго минало. Тя съвсемъ нѣма да престане да занимава Европа. Тая пълна и дълбока студия (препорѣчаното съчинение) трѣбва да служи за водачъ на тия, които ще има единъ день да решаватъ още единъ пѣтъ нейнитѣ сѣдбини“ (стр. I и IV). Това се пише въ Франция, съюзницата на Сърбия, въ предговора на една книга, премирана при това отъ Френската академия (вж. Македонски прегледъ, кн. III, стр. 143). Въ самата Югославия пѣкъ при разискванията по провѣрката на последнитѣ избори за представители въ Скупщината въ Бръгалнишкия окръгъ правителственитѣ депутати въ верификационната комисия обвинявали демократитѣ, че спечелили избора, като си послужили съ „най-безсъвестна агитация“, обещавайки „автономна Македония“ и дори нѣщо повече — „независима Македония“

(независна Македонија) и премахване границата (укинути границу) съ България (вж. бълградския в. Време, г. V, бр. 1159 отъ 11.III. 1925, стр. 4). Какво по-голъмо доказателство, че македонският въпрос с ж щ е с т в у в а също така живо и днесъ, шесть години подиръ излизането на книгата на проф. Беличъ, който отричаше неговото съществуване, като при това продължава да тревожи вътрешното спокойствие на Югославия? Очевидно е, че македонцитѣ, които въ 1920 г. гласуваха за комунисти, а сега за една опозиционна партия, която се обвинява въ подобни агитации, съвсемъ не сж проникнати отъ „национално съзнание“ за единство съ сърбитѣ, както твърди Беличъ.

„Националното съзнание на македонцитѣ“ е предметъ на цѣла една частъ — първата — отъ книгата на Белича, защото, споредъ него, „това е най-важниятъ елементъ отъ моралния животъ на всички народи“ (стр. 19). Ала вмѣсто да проследи и изложи всички факти изъ духовния животъ на народа, въ които се е проявило това съзнание поне презъ последното столѣтие та до днесъ, авторътъ, подъ предлогъ ужъ да изпъкне това съзнание „въ всичката си чистота“, се задоволява да „избере три момента изъ неговата история“: първата половина на XIX стол., като се позовава единствено на френския ученъ Ами Буге, епохата на освобождението на България, и като си служи само съ петиции на македонското население по време на Берлинския конгресъ (1878), и момента на балканскитѣ войни отъ 1912 и 1913 и времето непосредствено подиръ тѣхъ, възъ основа на впечатленията на руския социалистъ Водовозовъ, пжтувалъ въ Македония презъ времето, когато тя се намиралше подъ сръбска власть (1914). За възраждането на Македония, за писатели отъ Македония, които наричатъ своя езикъ „български“ (като Кирилъ Пейчиновичъ 1816), за борбитѣ за черковна независимостъ, за учебното дѣло, за сведенията на множество други пжтешественици, запознати съ Македония непосредствено, — нито поменъ. Това е своеобразенъ наученъ методъ на единъ ученъ, който се задоволява да си подбере само такива факти, които му трѣбватъ, за да подкрепи едно предварително съставено мнение, което нѣма нищо общо съ действителността и което е въ пълно противоречие съ цѣлия животъ на македонцитѣ презъ изтеклото столѣтие и до днесъ. Още по-печално е, че съчиненията на речения френски ученъ, пжтувалъ изъ Европейска Турция отъ 1836 до 1838 г. и запознатъ непосредствено съ Македония и нейното население, най-голъмия авторитетъ за българския характеръ на Македония, сж използвани отъ него крайно тенденциозно.

Любопитно е, че въ 1913 г., въ съчинението си „Сърбы и болгары въ балканскомъ союзѣ“, стр. 68, проф. Беличъ корѣше Ами Буге, че той въ своята етнографска карта е означилъ Македония като българска, между друго, възъ основа на „твърде повърхностни осведомления, несъмнено, отъ твърде елементаренъ характеръ“ (очень поверхностныхъ осведомлений, несомнѣнно, очень элементарнаго типа). Той действително се билъ ползувалъ и отъ описанията на пжтешественици и автори на етнографски трудове като Pouqueville,

Cousinéry и Griesebach, ала тяхната „компетентностъ въ опредѣляне етнографията на Македония не е ни най-малко повисока отъ тая на Ами Буе“ (но ихъ компетентностъ въ опредѣленіи етнографіи Македоніи нисколько не выше А. Буе). Изобщо той характеризуваше Ами Буе като единъ „повърхностенъ етнографъ“ (поверхностнаго етнографа), затова и авторъ на една „невѣрна, сумарна“ (невѣрная, сумарная) етнаграфска карта. Сега обаче, споредъ сжия Беличъ, Ами Буе е авторъ на значителни трудове върху Европейска Турция (il est inutile d'insister sur l'importance des travaux d'Ami Boué en ce qui concerne l'étude de la Turquie d'Europe). Освенъ помнатата карта на Европейска Турция и Гърция (излѣзла 1847 въ нѣмския *Physikalischer Atlas* на D-г Heinrich Berghaus), негови сж и „две важни съчинения“ (deux importants ouvrages) — „Европейска Турция“ (*La Turquie d'Europe*, Paris 1840, 4 тома) и „Сбирка пжтеводители по Европейска Турция, между 1836 и 1838 г.“ (*Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe*, Vienne 1854, 2 тома). Изобщо „Ами Буе е единъ отъ тия пжтешественици, които сж пропжтували сръбскитъ и български земи, чието значение не би могло никога да се оцени достатъчно“ (Ami Boué est un des voyageurs ayant parcouru les pays serbe et bulgare dont on ne saurait jamais assez estimer l'importance) (стр. 20, 21). По отношение на Македония и нейното население „този виденъ пжтешественикъ (се voyageur éminent) ни е доставилъ преценки, които иматъ сега особено значение“ (une signification spéciale — стр. 23).

Тая внезапна промѣна въ мнението на проф. Беличъ по отношение на трудоветъ на Ами Буе, съ което се и признава тяхното действително значение за изучаването на Балканския полуостровъ, се дължи, освенъ на обстоятелството, че Ами Буе се отзова твърде ласкаво за качествата на сръбския народъ, отгдето Беличъ (стр. 22) заключава, че споредъ Ами Буе сръбския народъ стои „на първо мѣсто между народитъ на Балканския полуостровъ“, но и на това, че възъ основа на неговитъ съчинения, въ които се споменуватъ тукъ-таме и сърби въ Македония, той можелъ да заключи едно „основно схващане“ (conception fondamentale) у Ами Буе досежно „националното съзнание на македонцитъ и отношението имъ къмъ съседнитъ народи, сърби и българи“, и то ужъ „напълно противоположно“ на идеитъ, които европейскитъ писатели му приписвали, „основавайки се единствено върху боитъ на неговата етнографическа карта, като имъ придавали съвсемъ неточно значение“ (en se basant seulement sur les couleurs ethnographiques de sa carte, et en leur donnant une valeur tout à fait inexacte — стр. 21).

Проф. Беличъ не обръща внимание, че Ами Буе, независимо отъ своята карта, е формулиралъ своето „основно схващане“ относително разпространението на българитъ и на сърбитъ на Балканския полуостровъ така, че картата му се явява просто илюстрация на това схващане. Именно, по думитъ на Ами Буе „българитъ заематъ България Долна Мизия и по-големата частъ отъ Горна Мизия, като образуватъ главната ядка на населението въ Македония (ils forment le noyau prin-

сipale de la population de la Macédoine), съ изключение на най-югозападната ѝ част задъ Костуръ и по Бистрица (Индже-Карасу). . . Намиратъ се още българи пръснати или събрани въ села въ Тракия, дори до Текирдагъ (Булгаркьой), а сжщо и въ югоизточна Сърбия* (La Turquie d'Europe II, p. 5). Говорейки подиръ това за разпространението на сърбитъ, той казва: „Сърбитъ обематъ жителитъ на Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна-гора и една частъ отъ населението на пашалъцитъ Прищина, Печъ (Ипекъ) и Призренъ*, гдето тѣ, смѣсени съ албанцитъ, най-сетне се поалбанчили (ibid., p. 5). Това толкова ясно и категорично разграничение между сърби и българи въ Македония за Белича нѣма значение.

Напротивъ, той се старее да изкара, че въ цѣлото съчинение на Ами Буе „господствува“ една „главна мисль“, а именно, че се правѣло „разлика твърде ясна (très nette) между населението на Горна Мизия (на южна Сърбия, на източна Стара Сърбия) и на Македония, отъ една страна, и населението на България отъ друга, защото, до като българитъ отъ България мечтаели единствено за руска помощ, съгласявайки се да бждатъ присъединени къмъ Русия въ замѣна на освобождението отъ турско иго, населението на Горна Мизия и на Македония, сир. на централна Турция, се стремѣло само да се присъедини къмъ Сърбия* (стр. 23). Въ подкрепа на това той цитува единъ пасажъ отъ Ами Буе, гдето се казва, че „въ своето недоволство гърцитъ обръщатъ очи къмъ кралъ Отонъ, българитъ и сърбитъ отъ централна Турция и Албания — къмъ князь Михаилъ, а българитъ отъ България сж единственитъ, които предвиждатъ възможността да станатъ руси* (La Turquie d'Europe IV, 71). Беличъ обаче пропуска да отбележи, че още на следната страница самъ Ами Буе пояснява своята мисль: „Славянитъ отъ тая империя (Турция), както всички потиснати и недоволни народи, търсятъ външна подкрепа на своитъ оплаквания; напълно естествено е, че тѣ ще се отнасятъ предпочтително къмъ тая отъ християнскитъ сили, която е най-съседна, къмъ тая, която е отъ сжщата религия и отчасти отъ сжщата раса, и най-сетне къмъ тая, която отъ дълго време е най-враждебната на турцитъ и най-благосклонна на християнскитъ поданици на последнитъ* (ibid., p. 72). Нѣма никакво съмнение, следователно, че ако „на българитъ отъ Мизия и Македония“, както казва Ами Буе, „всичкото виимание е обърнато къмъ това, което става въ Сърбия“, то това се дължи споредъ него на обстоятелството, че сж „много далечъ отъ руситъ за да могатъ да очакватъ разумно действителна помощ* (ibid. 102). Вънъ отъ това, не бива да се забравя, че по времето на пжтуването на Ами Буе споменътъ за освобождението на Сърбия бѣше още съвсемъ прѣсенъ. Въ началото на 1834 г., следъ едно внушено отъ сръбския князь Милошъ въстание въ Крушевецъ, цѣлата областъ северно отъ Нишъ се изтрѣгна отъ турска власть чрезъ присъединение къмъ Сърбия. Въ граничитъ до новата държава области на западна България бѣха зачестили въстания, не безъ потикъ и обещания отъ сръбска страна (вж. моитъ Австрийски документи по Нишкото българско въстание отъ 1841 г., въ СбНУ. XXVI, 1912, с. 8 и сл.). Самъ Ами Буе казва

за въстанието отъ 1836 „между българитъ отъ 200 села въ Пиротско и Моравско (les Bulgares des 200 villages du district de Scharkoë et parmi ceux de la vallée de la Morava), че е резултатъ на „агенти измамници (agent troupeur), които увѣрявали, че сърбитъ ще протегнатъ ржка на своитъ братя“ (ibid. 33). Колкото се отнася до думитъ на Ами Буе, че „българитъ“ отъ Мизия и Македония „мечтаятъ“ (ils rêvent) въстановяването на „голѣмата сръбска държава (le rétablissement du grand empire serbe) която да включва, освенъ Сърбия, и гореказанитъ провинции (сиречъ, както пояснява Беличъ, южна Сърбия, източна Стара Сърбия и Македония), една частъ отъ Албания, земята на черногорцитъ, стара Рашка и Новопазарския пашалѣкъ“, като възклицава, че това би било действително „една хубава държава“ (un bel empire), която би трѣбвало да добие още и Босна, или поне да я има като съюзница подъ собственъ владетель, независимъ отъ Портата“, това у Ами Буе е очевидно една литературна комбинация, за чието отгатване самъ Беличъ дава ключа, казвайки, че не бивало „да се подозира въ тия думи временно разположение, създадено отъ вниманието на сръбския князь (par l'atten du prince serbe) или по влияние на сърбитъ“ (стр. 24). Това става още по-ясно, като се има предъ видъ, че, преди да пжтува въ Македония, Ами Буе пропжтувалъ на длѣжъ и на ширъ Сърбия, удостоенъ отъ вниманието на сръбския князь, а сжщо и голѣмиятъ интересъ на Ами Буе къмъ историята на сърбитъ: въ сжщия томъ на това негово съчинение има пространни глави, въ които се излага тая история, особено най-новата, напр. „историята на Кара-Георги и на князь Милошъ“ (по Ранке и Вукъ Караджичъ, стр. 255-363), „историята на Босна и Херцеговина“ (стр. 364-388), „история на черногорцитъ“ (стр. 388-411), и дори се дава въ преводъ законника на Стефанъ Душанъ отъ 1349 г. (стр. 426-441).

Проф. Беличъ обаче дава съвсемъ друго значение на тия и още подобни изрази у Ами Буе, плодъ на политически комбинации за възможната подѣлба на европейска Турция. За него тѣ сж доказателство, че македонлитъ по „национално съзнание“ били сърби, а не българи! Отъ предприетото пѣкъ следъ поменатитъ въстания обезоружение на „българитъ въ Мизия“ въ 1837 год., както и отъ мѣрkitъ, вземани за осуetyаване подозираната отъ тѣхъ пропаганда отъ сръбска страна, особено отъ страна на „княжеското семейство“ (вж. у Ami Boué, п. с. 103), Беличъ вади заключение, че „ограниченията въ употрѣбата на сръбското име въ тия области (въ Македония и Горна Мизия) били напълно естествени, като се вземе предъ видъ, че турскитъ власти трѣбваше да гледатъ на него като на белегъ, особено важенъ за връзка съ Сърбия“, нѣщо, което сърбитъ постоянно твърдѣли, но което твърде често се оспорвало (стр. 27).

Така и той, дружно съ всички други сърби, твърди, че името сърбинъ въ Македония е излѣзло изъ употрѣба въ Македония вследствие на преследването на турцитъ подиръ сръбското въстание въ началото на XIX в., и замѣстено съ името „бугаринъ“, което ни най-малко не било национално име на македонското население (le nom bulgare,

à côté du nom serbe, était dénué de signification nationale). Това погрешно значение му били дали чуждитѣ пжтешественици, вследствие на недостатъчно познанство. Чудно е при това, че и проф. Беличъ, като езиковедецъ, излиза да твърди, че българското име въ Македония има „винаги сръбската фонетична форма: бугари“ (стр. 44), до като поне той трѣбваше да знае и да не крие, че тая форма е диалектична, специално въ северна Македония, и че покрай нея се употрѣбятъ сжщо така диалектично: бѣгари въ североизточна Македония, сетне б о л гари, богари и булгари въ южна и югозападна Македония. Но дори и да бѣше въ цѣла Македония употрѣбата само формата б у г а р и, която, споредъ него, „би могла да се роди само въ сръбски уста“, това не може да бжде доказателство, че македонското население е сръбско. Изтъквано е не единъ пжтъ, че тъкмо това име, проникнало подъ тая форма отъ Сърбия въ Македония за именуване на тамошното население, е ясно доказателство, че самитѣ жители на Сърбия сж считали и наричали македонското население българи, а не сърби.

Тръгналъ по тоя пжтъ, Беличъ отива да отрече каквото и да било значение на етнографската карта на Ами Буе (стр. 39 и сл.). Последниятъ билъ цененъ въ наблюденията и въ подробноститѣ, но не и въ „обобщенията“ (ies généralités), които заемалъ отъ други автори, негови съвременници. Така и въ обобщенията досежно разпредѣлението на главнитѣ народностни групи на Балканския полуостровъ и тѣхното изображение на картата, Ами Буе билъ „лишенъ отъ оригиналностъ и давалъ доказателство за некомпетентностъ.“ Въ това отношение той се билъ повлиялъ отъ авторитета на Шафарикъ, доказателство за което намира въ обстоятелството, че Ами Буе въ картата си (1847) билъ „възприелъ разграничителната линия (между българи и сърби), теглена отъ Шафарикъ върху неговата карта отъ 1842 год.“ (стр. 41). И това твърдение обаче се оказва невѣрно. Не само, че у Ами Буе има „сръбски оазиси въ южна Македония“ (при Битоля, Ресенъ и Охридъ), за които забелязва и самъ Беличъ, че липсватъ у Шафарика, но и самата гранична линия при Морава е прекарана у него различно отъ Шафарика. Така у него Ново-бърдо, като албански островъ, е въ българската етнична областъ, у Шафарика обаче — въ сръбска. Ако е въпросъ, кой отъ кого въ тоя случай се е ползувалъ, то нѣма съмнение, че Шафарикъ е използвалъ за своята карта, между друго, излѣзлото въ 1840 г. съчинение на Ами Буе, което му е било добре познато (срв. P. I. Šafařík, Slovanský národopis, W Praze 1842, стр. 42). Обстоятелството, че Ами Буе, който въ своитѣ „Пжтеводители“ отбелязва на нѣколко мѣста въ Македония и Моравско сърби покрай българи (Беличъ стр. 40—41 ги изброява всички), безъ да ги е нанесълъ навсжде, е лесно обяснимо, като се вземе предъ видъ, че може да се касае за малочислено градско население отъ сърби пришелци, чието присжтствие въ македонскитѣ градове е напълно естествено, но което нѣма значение за етничния характеръ на областта. Беличъ обаче вади отъ това заключение, че Ами Буе не е правилъ въ Македония разлика между българи и сърби и че е давалъ „безразлично дветѣ имена на едно и сжщо население“, което ужъ наричалъ сжщо и съ общия терминъ „южни славяни“! Сжществе-

ното и положителното, което ужъ могло да се извади отъ съчиненията на Ами Буе, е, че „националното съзнание“ на населението въ Горна Мизия и Македония по време на неговото пътуване (1836—1838) било „сръбско, а не българско“! Това за първата половина на XIX стол.

За времето на сръбско-турската и руско-турската война (1876—1878) той намира красноречиви доказателства за „толкова естественото душевното разположение на македонското население“ за присъединение къмъ Сърбия въ ония петиции, които македонското население отъ разни мѣста изпратило, „чрезъ посрѣдството на сръбския князь и на английскитѣ консули, за да изложи на членоветѣ на Берлинския конгресъ своитѣ желанія за съединение съ Сърбия“ (стр. 47). Знае се, по чий починъ бидоха прашани тия петиции: отъ планина Бабуна (10 май 1878) отъ планината Козякъ (2 юний 1878), отъ манастира Пречиста (15 юний 1878), отъ Гилянско, Скопско, Тетовско (18 юний 1878), отъ градъ Скопие (20 юний 1878 — безъ подписи), отъ Кумановско и пр. (1 юлий 1878 — лично до Бисмарка и до конгреса за произвеждане анкета за непоносимия животъ подъ турцитѣ). Самиятъ фактъ, че тѣзи петиции се отправятъ до Конгреса, когато се узна, че тия области се оставятъ пакъ подъ турска властъ, обясняватъ достатъчно тѣхнитѣ мотиви и не могатъ въ никой случай да служатъ като доказателство за сръбското „национално съзнание“ на населението: последното въ тоя моментъ е било въ положението на онзи, който, за да се избави отъ ада, билъ готовъ да се улови за опашката на дявола. Сџинското „национално съзнание“ на македонското население по това време бѣше достатъчно проявено въ борбитѣ за черковна независимостъ, въ създаването на своя национална българска черква подъ Екзархията, както и въ създаването на свои „национални“ български училища. Но това „национално съзнание“, разбира се, не бѣше сръбско.

За да докаже пъкъ сръбското „национално съзнание“ у македонското население по време на балканскитѣ войни, Беличъ излага мнението на единъ едничѣкъ писателъ, руския социалистъ Водовозовъ, когото той намира за нужно да характеризова като човѣкъ „неподкупенъ и прямъ“ (toujours intègre et droit — стр. 54), като такъвъ, който не се щади, нито щади другитѣ, когато се касае за истината (стр. 60). Тоя руски публицистъ и общественикъ пътувалъ въ Македония, презъ зимата 1914/1915 год., когато тя бѣше вече подъ сръбска властъ, за да се запознае съ „действителното състояние на нѣщата.“ Водовозовъ намѣрилъ, че националното съзнание на македонцитѣ „не е било никога нито дълбоко, нито добре установено.“ Сигнало да си отидатъ „размирнитѣ български елементи“, които, въ всѣки случай, представяли „незначителна частъ отъ населението“, за „да склонятъ останалитѣ славяни, безъ всѣко усилие, да станатъ сърби“ (стр. 62). Той възхвалява „голѣмата културна работа“, извършена въ кратко време отъ сърбитѣ въ Македония, съ което и обяснява „какъ македонското население се е присъединило толкова лесно и охотно (à plein gré) къмъ сръбския режимъ“: пълна лична сигурностъ, превъзходни училища и аграрна реформа (стр. 63 и сл.). Срещу Милюкова и всички други руси

и не руси, които мислят, че Македония е населена отъ българи, Водовозовъ излиза съ твърдение, че „много грешатъ тия, които сж защищавали аспирациитъ на България върху Македония“ (стр. 72). Нѣма съмнение, че споредъ Беличъ, той е правиятъ, а всички други грѣшатъ, защото най-сетне той се намѣрилъ измежду десетки други, следъ като пжтувалъ въ Македония при съдействието на сръбската властъ, да се „проникне“ отъ „убеждението, че македонското население най-много се доближава до сърбитъ, че е повече сръбско, отколкото каквото и да било друго“ (стр. 88).

Това сж тѣ тритѣ случая—мнимитѣ „твърдения“ на Ами Буе (1836-1838), петициитѣ до Берлинския конгресъ (1878) и „анкетата“ на Водовозова,—съ които Беличъ установява „моралното“ право на Сърбия да владѣе Македония, понеже нейното население по „национално съзнание“ било сръбско. За десеткитѣ и стотици други свидетелства и на пжтешественици, и изъ вътрешния животъ на страната, които установява тъкмо противоположното, проф. Беличъ не споменува ни дума. Въ разглеждането си на атлаза на Ризовъ, Беличъ казва, че той грѣши противъ „всички основни принципи на науката“, преди всичко затова, „защото отъ всички материали той взема само тия, които сж благоприятни за неговата теза, като премълчава тия, които би могли да я съборятъ“ (стр. 94). Тия думи на Белича не сж за никого толкова умѣстни, както за самия него въ тоя случай.

Етнографията на Македония е предметъ на втората частъ въ книгата на проф. Беличъ. Въ нея собствено се разглеждатъ само етнографскитѣ карти досежно Македония. Въ това отношение, споредъ него, била създадена такава „бъркотия“ (confusion) вслѣдствие на „некритичния“ начинъ, по който билъ представенъ македонскиятъ въпросъ, напр. въ атлаза на Ризовъ, че обикновениятъ читателъ не можелъ да се ориентира. Затова Беличъ се видѣлъ принуденъ да се ограничи тукъ като даде само „основнитѣ критерии“ и прецени „етнографската основа на работата на цѣли поколения.“ Въ сжщностъ задачата на Беличъ е да намали ефекта и значението на атлаза на Ризовъ (Българитѣ въ тѣхнитѣ исторически, етнографически и политически граници, Берлинъ 1917), който чрезъ голѣмия брой „добре възпроизведени“ карти можелъ да даде „лъжлива представа“ (une impression fausse) за вътрешната си стойностъ. За тая цель той възпроизвежда in-extenso една своя статия, посветена на тоя атлазъ, въ която се нахвърля върху атлаза и неговия авторъ съ думи и изрази, които впрочемъ се срещатъ често и на други страници въ книгата на Белича, но които повече характеризуватъ лицето, което ги пише, отколкото тия, до които се отнасятъ.

Тоя атлазъ „и по духъ, и по употреба и разпредѣлба на материалитѣ“ билъ дѣло на единъ „дипломатъ“, „нѣкогашенъ агентъ на царъ Фердинандъ въ Македония“, който „нѣмалъ навикъ да избира срѣдства, за да достигне наложената отъ политиката на българския народъ цель“, изобщо на „човѣкъ, който нѣмалъ нищо общо съ науката“, нѣщо „твърде тънко за тоя, който по-преди се занимавалъ съ комитаджийски чети (bandes de comitadjis) и тѣхнитѣ добре

известни дѣла! (стр. 93—94). Обстоятелството, че въ сжщностъ Ризовъ е авторъ само на предговора, докато останалото е изработено отъ двама университетски професори—Иширковъ (етнографската частъ) и Златарски (историческата) — не могло да спаси „антинаучния характеръ“ (la nature antiscientifique) на работата. И въ що се състои собствено тая противонаучностъ? Преди всичко въ това, че въ тоя атлазъ били подбрани само такива карти, които сж „благоприятни“ на тезата на автора. Ако потърси човѣкъ да види отъ съчинението на Беличъ, кои карти собствено сж изпуснати у Ризова, намира, че това сж отъ една страна картитѣ на Флорински и Нидерле, а отъ друга—сръбскитѣ карти на Драгашевичъ (1883) и Цвиичъ (1913). Въ първитѣ две въпрочемъ Македония е представена като българска, така че по отношение на етнографския характеръ на страната не измѣнятъ нищо въ идеята, която се добива отъ атлаза. Колкото се отнася до поменатитѣ две сръбски карти (къмъ тѣхъ би могла да бжде причислена и картата на сръбската „омладина“ отъ 1893 г., въ която е представена като сръбска и почти половината отъ България!), тѣ сж съставени съ огледъ къмъ сръбската политика въ Македония, та затова тъкмо тѣ „нѣматъ нищо общо съ науката.“ Напусто Беличъ се сили (на стр. 132) да ума. ловажи значението на възпроизведенитѣ две сръбски карти: на Давидовичъ (отъ 1848 г.) и на Дежарденъ (1853). За първата той не казва нищо друго, освенъ че се отнася къмъ 1821 г. (remontant à l'année 1821) и то затова, защото неговата „Исторія народа сръбскогъ“ (Бѣлградъ 1848 г.), къмъ която е приложена картата, издадена на срѣдства на сръбската държава и преведена на френски езикъ, е била печатана и по-рано (Виена 1821). Право се бележи въ обяснението на атлаза, че издаването на тая книга на срѣдства на сръбското правителство и превеждането ѝ на френски, за ползуване отъ чужденци, ясно показва, че отбелязанитѣ въ картата граници на сръбското племе напълно отговарятъ на тогавашнитѣ сръбски схващания. На това Беличъ нищо не възразява. И какво ли би могълъ да възрази? Втората карта пъкъ — на Дежарденъ — била „несржчна компилация“ (une lourde compilation). И толкова. „Компилация“ действително, но съставена, споредъ думитѣ на самия ѝ авторъ, „по Давидовичъ и други сръбски писатели“, което ясно показва, че разграничението на „Србія и землѣ у коима се сръбскій говори“ въ нея е съгласно съ понятията на сръбската интелигенция по негово време.

Измежду етнографскитѣ карти на чужди автори досежно Македония, излѣзли преди 1880 г. — на Шафарикъ (1842), Ами Буе (1847), Лежанъ (1861), Мирковичъ (1867), Макензи и Ирби (1867), Ербенъ (1868), Реклю (1876), Кипертъ (1876) и Карлъ Саксъ (1877), Беличъ отбира като „основни“ (fondamentales) две: на Шафарикъ и на Ами Буе. Всички други, по негово мнение, представятъ просто „леки модификации“ на тия две, чиято основна концепция ни най-малко не се промѣня. По тѣхъ били работени картитѣ на Лежанъ, на Кипертъ и на Карлъ Саксъ, до като картитѣ на Мирковичъ, на Макензи и Ирби и на Реклю, които „не струватъ нищо“ по въпроса за етничното разпредѣление, били прости копия на поменатитѣ карти (стр. 96 и сл.). Ала Лежанъ, Карлъ Саксъ,

Макензи и Ирби, па дори и известният географ Кипертъ сж все лица, които сж пжтували или живѣли въ Европейска Турция, познаватъ я следователно непосредствено, и тѣхното съгласие относително разграничението между българи и сърби съ българския характеръ на Македония е най-доброто доказателство, че всичко това отговаря на действителността. Дори единъ Ханъ, пропжтувалъ Македония, отбелязва на картата си, възпроизведена въ атлаза, но неспомената отъ Белича, поименно селищата, въ които живѣятъ българи и сърби.

За Белича обаче това единодушие се дължи на картитѣ на Шафарикъ и Ами Буе, чийто авторитетъ се налагалъ на цѣлата етнографична литература по Балканския полуостровъ до къмъ 1880 г. Тѣзи карти се оказватъ фатални по много въпроси и, понеже пледираха въ полза на единъ само балкански народъ, българитѣ, тѣзи правѣха всичко, въ продължение на последнитѣ четиридесетъ години, да възпрепятствуватъ на всѣко друго научно съчинение да придобие авторитетъ и да каратъ винаги да се прибѣгва до гледищата и до аргументитѣ, представени въ тия карти! Необходимо било, следователно, да бждатъ развѣнчани и тия две карти, авторитетътъ имъ да бжде подроненъ, и затова Беличъ излѣзе, както се изтъкна вече, съ твърдение, че картата на Ами Буе, единъ отъ най-добритѣ познавачи на етнографията на Европ. Турция и специално на Македония, не била ужъ оригинална, а изработена подъ „влиянието“ на картата на авторитетния по славянски въпроси Шафарикъ. Отъ друга страна пъкъ най-слабата страна на Шафариковата карта била, че нейниятъ авторъ не е можелъ да се „документира“ на самото мѣсто относително границата между българи и сърби. Това, което е недостатъкъ у Шафарика, Беличъ не желае да счете за достоинство у Ами Буе, единъ толкова добъръ познавачъ на Македония, на сръбскитѣ и български земи, единъ ненадминатъ приятелъ и почитателъ на сръбитѣ, който не би се повлиялъ отъ никого за да означи Македония като сръбска, ако тя действително би била населена отъ сърби. Шафарикъ поставялъ раздѣлението на балканскитѣ народи възъ основа на тѣхнитѣ езици. Най-важната особеностъ на българския езикъ обаче шт и жд (вм. t j и d j) имала значение само за сѣщинска България, за югоизточна и източна Македония — „околноститѣ на Солунъ и сетне отъ вододѣла между Вардаръ и Струма на изтокъ“, — сир., казано на съвремененъ политически езикъ, само за тия македонски земи, които по Букурешкия договоръ не влѣзоха въ Сърбия! Беличъ не отказва, че „нѣкои особености“, като загубата на склонението, употребата на члена и пр. се отнасятъ и до останалитѣ „области“, ала тѣ не били „характерни за българския езикъ като таквъ“! Тѣ се били развили въ „нѣколко езика въ източната (!) частъ на Балканския полуостровъ, като включили едновременно македонскитѣ диалекти, сжщо както и нѣколко сръбски, български, албански и ромънски диалекти“! Вънъ отъ това, „почти сигурно“ било, че произходътъ на тия особености „не е славянски“! Изобщо, той иска да докаже липса на критика (manque de critique) при разграничението на езицитѣ у Шафарика, а въ сжщото време, че Шафарикъ „обичалъ да черпи

материяли отъ изводи, действително твърде малко критични! Нѣкой си Никола отъ Магарево (при Битоля), живущъ въ Велесъ, разправялъ на Шафарикъ въ 1826 г., когато билъ въ Нови Садъ, и той си взелъ бележки (тѣ били открити въ архивата на Шафарика), че „всички жители източно отъ линията Нишъ-Прищина говорятъ български и че всички славяни отъ Македония се наричатъ българи (*se donnent le nom de Bulgares*)“. „Думитъ на тоя търговецъ — добавя Беличъ — се покриватъ напълно съ картата на Шафарика“ (стр. 106). Но картата на Шафарика се схожда напълно и съ всичко това, което пише Ами Буе и други познавачи на Балканския полуостровъ преди него, които сж му били ценни извори, та нѣма съмнение, че картата на Шафарикъ въ това отношение остава неоценимъ документъ. Опитътъ на Беличъ да намали това нейно знааение е малко съвмѣстимъ съ престижа на единъ ученъ.

Гнѣвна е критиката на Беличъ върху българскитѣ карти, обнародвани отъ Ризовъ — картата на „българската университетска компания“ (Иширковъ, Милетичъ, Цоневъ, Ивановъ и Романски) и на В. Кънчевъ. За да изтъкне невѣрността на последната, която почива върху статистиката на Кънчевъ на Македония, той изтъква, че докато Кънчевъ наброява въ цѣла Македония 700 души сърби, българинътъ д-ръ Сливенсонъ въ една брошура, обнародвана въ Сливенъ (1913), наброявалъ въ Кумановска околия 16.023 сърби и 16.358 българи, въ околията Крива-паланка 10.820 сърби и 13.412 българи и т. н. (стр. 133). Самъ Беличъ обаче знае, че въ тоя случай се касае за „сърбомани“, каквито въ близкитѣ до сръбската граница македонски кжтища се бѣха навѣдили доста подъ влияние на засилената сръбска пропаганда, но това не му прѣчи да обяви работата на Кънчевъ за „фалшификация“. Относително първата, Беличъ се сили да умаловажи нейното значение не съ факти, а съ думи и изрази като: „престѣпление“ (*crime*) на „научната компания въ България“ (стр. 132), „българската коалиция жертвува охотно науката“ (*la coalition bulgare sacrifie aisément la science* — стр. 135), „фантастични образи“ въ „картата на българската научна коалиция“ (*la coalition scientifique bulgare*), „лъжи“ (*mensonges*), които българскитѣ учени искали да прокаратъ за „чисти истини“ и пр. и пр. Когато чете човѣкъ тия редове, действително недоумява, дали чете съчинението на единъ ученъ, или на единъ махленски бѣлградски вестникъ.

По-внимателенъ въ изразитѣ си спрямо Нидерле, когато разглежда неговата карта (стр. 150—157), той отрича значението на последната за етнографията на Македония, защото и той, като Шафарикъ, не е ималъ възможностъ да изучи въпроса на самото мѣсто (*sur place*), а е билъ принуденъ да се довърява на литетатурата. Нищо обаче не спира Беличъ да заяви, че видниятъ днесъ чески етнографъ „не е специалистъ“ (*M. Niederle n'est pas spécialiste*) по всичко, по което пише, та затова предпочита единъ еkleктизъмъ (*un électionisme particulier*). Преди това, той се нахвърля яростно върху Флорински (стр. 142—150), отрича качествата му на ученъ, търси да изтъкне противоречия въ това, което е писалъ, за да завърши, че етнографската му карта нѣма значение,

понеже, въ противоречие съ първото издание (1907), гдето означилъ частъ отъ източна Сърбия (Моравско) съ български цвѣтъ, въ второто (отъ 1911г.) покрива вече цѣла източна Сърбия съ цвѣта на сърбитѣ, а сжщо и частъ отъ северна Македония, означава обаче срѣдна и южна Македония като българска (срв. и стр. 240).

Известно е че и сръбскиятъ ученъ Цвиичъ бѣше изпадналъ въ подобенъ грѣхъ. Въ 1912 г., при започването на войната съ Турция, той бѣше начѣрталъ границата между българи и сърби въ Македония точно споредъ съюзния сръбско-български договоръ, признавайки, че областта на югъ отъ нея въ етнографското отношение е безспорна българска област, а въ 1913 г. промѣни това си мнение и начерта карта, споредъ която южна и източна Македония се отличава съ особена боя за особена народност — „македонски славяни“. Тая промѣна, естествено, не се и споменува отъ Белича, който излага надълго (стр. 158—174) Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония и на Балк. полуостровъ изобщо възъ основа на съчинението му „La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine“ (Paris 1918). Той е, споредъ него, единъ отъ „най-призванитѣ“ (les plus qualifiés) да се произнесатъ по тия въпроси, и неговата теория, отначало срещана съ недовѣрие, била ужъ, „благодарение на вътрешната си стойностъ, спечелила въ странство повече последователи, отколкото тия на Нидерле и Флорински“(1). Въ това свое съчинение Цвиичъ раздѣля южнитѣ славяни по отношение на „психични“ особености и „антропологически“ характеръ на два дѣла. Гранична линия е р. Искъръ и вододѣлътъ между тая рѣка и р. Марица. Населението, което живѣе източно отъ тая линия, не притежава „психичнитѣ“ особености на населението западно отъ нея (не познава обичая „Слава“, „задругата“, нѣма „исторически традиции“, тѣй живо спазвани у последното), а при това у него преобладава „монголоидниятъ“ типъ, особено колкото се отива по-източно къмъ Черно море! Това раздѣление се прави възъ основа на белези отъ съвсемъ ефимеренъ характеръ. Политическата тенденция обаче прозира ясно, като се вземе предъ видъ, че тая граница се признава отъ самия Цвиичъ за „не твърде опредѣлена“ (maquée), тѣй като къмъ нея сръбското и българско население се било прониквало едно въ друго — „въ областта между Тимокъ и Искъръ (шопитѣ) и въ сжщинска Македония южно отъ Велесъ“. И понеже тия области се намирили въ „тѣсни отношения“ съ съседнитѣ страни, Цвиичъ дава, все възъ основа на „психическитѣ качества“ на населението, друга класификация на южнитѣ славяни въ четири голѣми групи или типове: динарски (източна и централна Сърбия, Босна, Херцеговина, Черна Гора и Приморието съ Истрия), централенъ (Стара Сърбия, западна и срѣдна Македония, източна Сърбия и западна България), източнобалкански (останала България, „Румелия“, Тракия и източна Македония) и панонски (Банатъ, Бачка, северно хърватско съ Славония и Словенско). Спирайки се подробно върху „централния“ типъ, който се простира отъ Косово до Ихтиманъ, обемайки областитѣ на северъ и на югъ, въ самия центъръ на Балк. полуостровъ, и въ които се различаватъ нѣколко „вариации“, но чието население се характеризувало общо съ „липса на индивидуал-

ностъ, и на „добре развито национално съзнание“, съ „архаизъмъ въ нравитѣ“ и „тенденция къмъ реализъмъ“, сир. съ съвсемъ мжно доловими признаци, Беличъ обобщава мислитѣ на Цвиича, заключавайки, че „западна Македония съ областта северно отъ Демиръ капия, сетне Стара Сърбия, източна Сърбия до линията, която съединява Кула, Трънъ, Брѣзникъ и други мѣста въ тая посока, представя оная частъ отъ централния типъ, която принадлежи на сръбския народъ; жителитѣ на южна Македония, македонскитѣ славяни, се намиратъ въ преки отношения съ първата група и заедно образуватъ една група по психичнитѣ си качества. Отъ тамъ не е мжно да се заключи, че тѣ могатъ да образуватъ една национална общностъ (*une communauté unique nationale*), защото македонскитѣ славяни нѣматъ опредѣлено национално съзнание, но притежаватъ въ сжщото време пълно психично сродство съ другитѣ вариации на централния типъ“ (стр. 167—168).

Особено любопитно е, че проф. Беличъ намира, какво съ това разграничение на „централния типъ“ и съ неговитѣ подраздѣления се съгласяватъ сжщо даннитѣ на езика. На петтѣ „психични вариации“ на Цвиича въ тоя типъ отговаряли въ общи черти петъ „диалектични групи“, които Беличъ различава въ тая областъ (с. 170). Изобщо „общитѣ черти на централния типъ сж придружени сжщо отъ общи езикови черти“. „Могло би — продължава той — да се каже сжщо, безъ да има опасностъ да се каже нѣщо невѣрно, че централниятъ психиченъ типъ, *grosso modo*, въ посоченитѣ отъ г. Цвиичъ граници, има сжщо свои характерни езикови особености“ (172—173). Дори, споредъ Белича, нѣщо повече — той се характеризувалъ съ своитѣ езикови особености много по-добре, отколкото другитѣ „психични типове“ на Цвиича. Областта на тоя централенъ типъ отъ лингвистично гледище представляла „зона“, въ която сръбскиятъ езикъ е изгубилъ своя „цвѣтистъ акцентъ“, замѣненъ съ просто ударение (*ictus accentologique*); инфинитивътъ сжщо се изгубилъ, като се замѣнилъ съ други конструкции; въ говора на тая „зона“ се развива по-голѣма опредѣлителностъ, въ резултатъ на която се развила членната форма въ нѣколко диалекта; най-сетне покрай именнитѣ окончания за изразъ на падежни отношения „се настанява все повече и повече употребата на предлозитѣ“ (с. 173). Това сж, разбира се, най-характернитѣ особености на българския езикъ изцѣло и, следователно, най-доброто доказателство, че тия диалекти сж български. Споредъ Белича обаче, това не е тѣй, защото „тия особености сж чужди не само на сръбския езикъ, но и на старобългарския“. Тѣ всички били внесени въ тая „зона“ подъ влиянието на „други лингвистични и етнографични срѣди“, които предхождали „хронологически“. При това, както се изказва той на друго мѣсто (с. 101), тѣ не били „характерни за българския езикъ като такъвъ“, защото сж се били развили и въ други езици въ „източната частъ“ (!) на Балканския полуостровъ, включително съ „македонскитѣ диалекти, сжщо както и въ нѣкои сръбски диалекти“, сетне албански и ромънски. За него било „почти положително“, че по произходъ тѣ не

сж „славянски“. Не могат при това да се вземат за доказателство, че диалектът, който ги притежава, е български, защото тѣ сж нови, развити въ „историческо време“, както и въ български, и че „по-старият български езикъ не ги познавалъ“. Тая теория на Белича за тѣхния произходъ е отдавна позната. Тя обаче е лишена отъ всѣкакъвъ здравъ смисълъ, въпрѣки че паралелизмътъ на българския езикъ въ това отношение съ другитѣ балкански езици, преди всичко съ ромънски и албански, да учудва мнозина. За изчезването на склонението въ български, следъ излизането на изследването на Карлъ Майеръ по тоя въпросъ и последвалитѣ критики отъ Ягичъ, Милетичъ и др., стана вече съвсемъ ясно, че се дължи на вътрешно развитие на българския езикъ. Сжщо въпросътъ за развоя на задпоставения членъ за всѣки непредубеденъ славистъ е ясенъ само по себе си, като се вземе предъ видъ, че подобно явление сжществува диалектично и въ великоруски, а сжщо че отъ праславянско време сложнитѣ форми при прилагателнитѣ имена, които намиратъ подобие на литовскитѣ съответни форми, сж въ сжщностъ форми съ задпоставенъ членъ. Но дори и да биха били всички тия особености развити въ българския езикъ подъ чуждо влияние, самото обстоятелство, че тѣ сж общо достойние на македонскитѣ диалекти, както и на останалитѣ български диалекти, говори за сжществуваще отъ попереди езиково единство между тѣхъ, отколкото на които и да било отъ тѣхъ съ сръбски. Старината въ тоя случай нѣма значение, защото, въ края на краищата, всѣки езиковъ белегъ, характеренъ за единъ езикъ наспроти други, не е изконенъ, а развитъ съ течение на времето.

Съгласуването на идеитѣ на Беличъ по отношение на македонскитѣ диалекти съ теорията за „психичнитѣ“ групи на Цвиича говори за едно планомерно поставяне сръбската наука въ услуга на сръбската политика. Достатъчно е само да се изтъкне, че въ отдѣла за „езика на македонцитѣ“ Беличъ иска да различи още отъ преди кирилometодиевската епоха единъ западномакедонски диалектъ и другъ старобългарски (*vieux slave* — въ югоизточна Македония), при което отношенията на последния съ български „съответствуватъ напълно на отношенията на „западномакедонски съ сръбски“, и че границата на тоя „западномакедонски“ диалектъ съвпада приблизително съ днешната сръбскогръцка граница на югъ и сръбскобългарската (по вододѣла между Вардаръ и Струма) на изтокъ, както може да се види и на картата (стр. 237), за да стане това още по-ясно.

Не би имало край, ако бихме искали да изнесемъ поне най-важнитѣ невѣрни твърдения и преднамѣрени обобщения, които се намиратъ и въ тоя отдѣлъ за езика, както и въ предходния, гдето се говори за „културата на македонцитѣ“, която е представена, разбира се, като сръбска. Достатъчно е да споменемъ, че дори вметнатата тука глава за „старитѣ сръбски паметници въ Македония“ отъ Петковичъ, гдето се изброяватъ подновенитѣ и съградени черкви презъ времето на сръбското владичество (XIV в.), — а напр. за българския царъ Самуилъ, чието библейско име било показвало „повече арменски, отколкото славянски произходъ“, се казва само, че билъ градилъ черкви.

въ „чистъ византийски стилъ“ и близко до областъта, гдето действувалъ Св. Климентъ, билъ съградилъ „демонстративно“ черква на името на Св. Ахилъ, патрона на гръцкия градъ Лариса, докато сръбскитъ царе действували съвсемъ другояче, като „реставрирали“ черквата Св. Наумъ, на Охридското езеро (въ XIV в.), и под., — сжщо така напълно пригодена за целитъ на сръбската политика, за да се види, че това е у сърбитъ национална болестъ.

Когато човѣкъ прелиства тая книга на професоръ Беличъ, действително недоумява, какъ е възможно такова падение у единъ ученъ, че за угода на политически домогвания да обяви война на истината и на всички нейни авторитетни защитници. Действително у сърбитъ, както се вижда, разлика между наука и политика не се прави. Географията, етнографията, филологията, историята, археологията, па ако щете и геологията и предисторията сж приложни науки на политиката. Ала всѣко нѣщо трѣбва да има граница.

Ст. Романски.

Naša Južna Srbija. „Нова Европа“, кнѣга X, број 11. Zagreb, 11. октобра 1924.

Скоро следъ свършъка на войната е захванало да се издава въ Загребъ списание подъ заглавие „Нова Европа“, което излиза три пжти въ месеца, а именно на 1., 11. и 21. отъ всѣки месецъ, и дава статии съ кирилица и латиница. Посочениятъ брой отъ 11. октомврий 1924. година е посветенъ изцѣло на „наша Южна Сърбия“, т. е. на Македония подъ сръбска власть, и съдържа на 40 страници 8 статийки съ следнитъ заглавия: Јужна Србија и Југословенство отъ Веселин Вукићевић, судија у Кавадару (6 страници); Geografski položaj i komunikacije Južne Srbije отъ Dr. Petar Jovanović, docent Univerziteta u Skoplju (4 страници); Чије је словенско становништво Јужне Србије? отъ Ђорђевић, професоръ универзитета у Београду (5 страници); Etnički položaj srba Stare Srbije i Macedonije medju južnim slovenima отъ Dr. Jovan Erdeljanović, profesor Univerziteta u Beogradu (8 страници); Преглед најглавнијих особина дијалеката у Јужној Србији отъ Dr. B. Зебрић, професор Универзитета у Скопљу (4 страници); Pravni poredek u Južnoj Srbiji отъ Vladimír Zakić, sudski pripravnik u Skoplju (1 страница); Струмица и Струмичка Област отъ Сл. Татић, адвокат у Струмици (5½ страници) и Iz naše narodne muzike u Južnoj Srbiji отъ Vladimír Gjorgjević (3 страници).

Както се вижда отъ това съдържание, разглеждана е Македония подъ сръбска власть откъмъ разни страни, като грижливо се редятъ статийкитъ съ латиница и кирилица, за да не се скърши хатърътъ ва хърватитъ, въ чийто главенъ градъ излиза и списанието, макаръ разправитъ да сж очевидно все отъ чисти сърби, както се вижда не само отъ крайно шовинистичния духъ, въ който тѣ сж написани, ами и отъ злобата, която диша въ тѣхъ спрѣмо всичко българско. Явно е, че тоя духъ на злоба, която помрачава всѣко чувство на мѣрка и на благоприличие, е засегналъ и най-културнитъ слоеве на сръб-

ството. И такава неприязнь, толкова явно пренебрегване на най-елементарна правда лъха отъ тия статийки, щото човѣкъ не знае, какво да изтъкне, за да посочи това настроение на авторитѣ.

Вече въ първата статийка авторътъ, сѣдия въ Кавадарци, разказва, какъ на 5. априлъ 1867. година въ Букурещъ било подписано отъ единъ български съборъ, свиканъ по починъ отъ сръбския дипломатически представителъ тамъ и отъ руския, Офенбергъ, и на който участвували най-виднитѣ тогавашни българи отъ по-главнитѣ български градове въ Турция, Румѣния и Русия, споразумение между българитѣ и Сърбия, съ което се възприела идеята за едно Югославянско царство отъ сърби и българи, гдето и двата езика щѣли да бждатъ еднакво служебни. Ала веднага българитѣ проявяватъ своето вѣроломство: въ сѣщата година се образували два комитета, румѣнски и български, въ Букурещъ, които пъкъ сключватъ договоръ съ участието на румѣнското правителство за общо действуване между двата народа съ цель, да се образува влашко-българска държава. И съвсемъ естествено е, че сръбското правителство, виждайки неискреността на българитѣ, захванало да се сближава тогава (?) съ турцитѣ, да изпжжда българитѣ изъ своитѣ училища въ Бѣлградъ, на които преди това било широко отворило вратитѣ, и разпуснало българскитѣ легионери. Разбира се, че Русия, смѣтайки всичко това извършено по влияние отъ Виена, станала недовѣрчива спрѣмо Сърбия и се обърнала къмъ българитѣ, които веднага (вече на 28. февруарий 1868 ?!) подъ нейнъ натискъ получили отъ Портата фермана за образуването на екзархията. Така и въ най-ново време се пише въ „Нова Европа“ история въ Сърбия! И авторътъ тъй забърква въпроса съ екзархията, щото за сръбския четецъ излиза, като че ли тоя ферманъ отъ 1868. (!) година опредѣля на българитѣ 25 епархии, на сърбитѣ само 4, а останалитѣ 8 останали „мешовите“, отъ което трѣбва да се получи впечатление, като че тия 8 „мешовите“ епархии сж сръбски и български. Една отъ последицитѣ все на тоя ферманъ е, че Сърбия захваща да плува въ австрийскитѣ води, а друга, че съ това се туря основата на санъ-стефанска България! И трѣгва авторътъ да пише история, както нему уйдисва, безъ да се вира въ действителността. Както не знае и не хае, кога е издаденъ ферманътъ за екзархията, така си подбира по своя фантазия и по-нататѣшнитѣ събития. И толкова всичко е своеволно скроено, щото мжно може да се изтъкватъ всички очевидно умишлени грѣшки. Голѣма роля въ фантазиитѣ на автора играятъ „македонствујушчи“, които му сж много пригодни, за да си реди той българската история следъ освобождението. А екзархията и екзархиститѣ, като първоначалното зло на всичко, нѣма да бждатъ у него, естествено, на почетъ. Тѣ сж „лоповски патриоти“ (сир. вагабондски патриоти) и „волови, магарци и свинѣска стока“; екзархията е причината, че се разкжсватъ природнитѣ врѣзки между вардарската и моравската долина, тя поддържа неприроднитѣ врѣзки между София и Македония; всичко това естествено става съ помощта на турската власть, която е противъ сръбството. Все старата пѣсень!

Българският престолъ, види се още князъ Александъръ, приема съ отворени обятия ония, които идатъ отъ Македония и сѣ минали презъ тамошнитъ екзархийски школи, и имъ дава „сва чиновничка звања“. Тѣ тука образуватъ веднага силна организация и ставатъ държава въ държава. Тая организация чрезъ своя членъ Паница посѣга на Стамболова въ 1891. година (види се по внушение на престола!), но убива Бѣлчева! Ала Кобургъ, още не успѣлъ да попълни „гарнизона“ съ „македонствујушчи“, излиза победенъ, и Паница е застрелянъ. Обаче каквото не сполучва Паница, извършва нѣ колко месеца следъ неговото застрелване Наумъ Тюфекчиевъ, който по „највишем наређењу“ убива Стамболова!

Въ време на своето владичество Фердинандъ Кобургъ е примилъ отъ Македония до 150,000 души и съ помощта на тѣхния организуванъ тероръ и „пандурског лакејства“ е успѣлъ да стане самодържецъ български. А пъкъ „македонствујушчи“ ставатъ неотгворни силни фактори въ България, лѣятъ кръвъ по Македония, гдето въвеждатъ тероръ и предизвикватъ сърби и гърци за отбрана, поставятъ своята майка екзархия въ своя служба, нареждатъ коварното (мучки) нападение на Овчо поле въ 1913. година и така предизвикватъ войната между българи и сърби, въ 1915. г. хвърлятъ България въ войната на страната на централнитъ сили, избиватъ презъ тая война до 30,000 сърби и „масакриратъ“ сръбскитъ войници по болницитъ, опитватъ се да организуватъ следъ войната тероръ въ „Южна Сърбия“, убиватъ въ 1923. година Стамболийски и до 18,000 български селяни и отнематъ властта отъ ржцетъ на българската демокрация, заповѣдвайки въ сжщата година поголовно избиване (покољ) на българскитъ трудещи се маси, извършвайки всичко това било по заповѣдь, било по закрила на чужденеца на престола, очевидно и на царъ Бориса!

Докато Сърбия презъ цѣлия деветнайсети вѣкъ била заета съ своето вжтрешно устрояване, та да стане способна да бжде Пиемонтъ на всички южни славяни, и тепърва следъ като се оформила въ организувана национална държава, взела да хвърля погледъ преко границитъ си, — България не е могла въ краткото време отъ четвъртъ вѣкъ да създаде национална душа и общо съзнание, а се е занимавала да утвърди на престола една чужда династия, но не да образува широка демокрация. По внушение на владѣтеля и водени отъ мегаломанство, българскитъ държавници гледали винаги оттаткъ държавнитъ граници и съ това приспивали широкитъ народни маси спрѣмо вжтрешнитъ работи.

Едва въ 1918. година българскитъ народни маси се запитали, кой ги води на клане, и тогава тръгнали, водени отъ Даскалова, къмъ София и взели за пръвъ пжтъ властта въ свои ржце. Така въ дванайсетия часъ българскитъ държавни мжже отвърнали погледъ отъ съседнитъ граници и захванали да образуватъ „хомогенна“ народна душа. Но пакъ въ една нощъ изпъкватъ тия пусти „македонствујушчи“, които се явяватъ винаги като нѣкой *deus ex machina*, и колейки българския народъ утвърдяватъ наново „Кобурга“ и самодържавието. Така постоянно се разиграва въ България кървавата кама на „македонству-

ващитѣ* разочарувани емигранти, които единъ видъ я наказватъ за това, че тя прибързано и необмислено ги е прибрала у себе си, безъ да се запита, дали е дорасла за това.

Сърбия напротивъ гледа първенеъ да се организува съ всичката си енергия, и тепърва следъ цѣло столѣтие отъ такава усиленна работа сърбитѣ, организувани и въодушевени, сж полетѣли въ 1912. година преко Куманово къмъ „Южна Сърбия“, „своята люлка“. И тамъ тия „сурови и храбри горштаки“ сж заварили своитѣ братя: „людѣ съ златни зѣби, съ отлично разбиране на търговия и борса, съ знаене на нѣколко езика“. И съединени следъ толкова вѣка, тѣ се братски (?) прегърнали и почувствували, че се взаимно допълнятъ.

Но докато шумадийскиятъ селянинъ намѣрилъ тамъ свой братъ, сръбскитѣ политически вождове сж виждали въ населението само „македонствујушчи“ и сж го държали седемъ години подъ извънконституционенъ режимъ. Едва въ 1919. година Бѣлградъ видѣлъ, че между „македонстващитѣ“ въ София и народа въ „Южна Сърбия“ нѣма нищо общо, и че всички „врѣзки“ били само последица отъ кърваво насилие. И щомъ тамошниятъ народъ получилъ конституционната си свобода, скжсалъ съ комитетитѣ и съ плебисцитѣ (вѣроятно въ време на тѣй свободнитѣ избори!) доказалъ, че нѣма нищо общо съ „македонстващитѣ“ и съ тѣхния върховенъ покровителъ въ София. Днесъ вече народътъ въ „Южна Сърбия“ проявява като „свободан граѓанинъ“ (!) своята лоялностъ спрѣмо държавата и своя несъмненъ „югословенски (!) характеръ“ и „Южна Сърбия“ вече не е дойна крава на „горски началници“. Ето защо изгладнѣлитѣ „плѣхове“ (парцови) се взаимно колятъ въ мишеловката, въ която сж попаднали, подмамени отъ голѣмото изобилие.

Преди образуването на българската държава и идването на „Кобурга“ българскитѣ революционери като Ботева, Каравелова, Раковски сж се жертвували за югославянската държава; само „македонстващитѣ“ не сж могли да се издигнатъ надъ племенния шовинизъмъ. Интересно е, че тука се допускатъ нѣкакви племенни чувства на „македонстващитѣ“, когато македонцитѣ трѣбваше да бждатъ прави сърби! Двайсетъ години тѣ сж живѣли отъ тероръ, присламчени около българския престолъ, който днесъ е разклатенъ, та се крепи отъ „македонстващитѣ“, които никога нѣма да приематъ югославянската идея. Само българската селска демокрация е напуснала мегаломанството и е съзнала, че интереситѣ на българския народъ сж тъждествени съ интереситѣ на „трудовата и земледѣлска демокрация“, на която сърбитѣ не само трѣбва да симпатизуватъ, ами дори да ѝ дойдатъ на помощъ, ако потрѣбва.

Мисля, че нѣма какво да се изтъква плиткостъта на тая статия, въ която тѣй явно личи съзнателното и безсъзнателно изкривяване на най-обикновени исторически фактове и дори дати, за да отговарятъ тѣ на идеитѣ, чувствата и желанията на сждията авторъ, комуто би трѣбвало правдата да бжде преди всичко близка до сърцето. Но какво може да се очаква отъ единъ простъ сждия сръбски, когато, както ще видимъ по-нататѣкъ, дори и сръбски университетски професори из-

падатъ до тамъ, щото да изопачаватъ и най-очевидни и общопознати истини.

Въ втората статия на доцента на скопския университетъ Петъръ Ивановичъ „Географическото положение и съобщенията на Южна Сърбия“ авторътъ намира, че източната граница на „Южна Сърбия“ спрѣмо България била най-естествената граница, каквато може да се мисли, както билъ казалъ и Цвиичъ, че „съ изключение на Алпитъ и Пиренеитъ нѣмало такава крепка граница и по-голѣми прегради за съобщение, както сж тия масиви между България и Македония“.

„Южна Сърбия“ антропогеографски представлява преходна областъ, защото тука се чувствува влиянието на всички околни земи, а особено онова, що иде отъ северъ и отъ югъ (но не толкова и отъ изтокъ!). Ала тя сама нѣма голѣмо единство, вече заради това, че е раздѣлена на сравнително уединени котловини, свързани наистина много или малко съ вардарско-моравската долина. Но понеже тая долина проявява влиянието си по цѣлия Балкански полуостровъ, затова тя въ сжщностъ съставя не толкова географска колкото политическа цѣлостъ.

Обаче ако и да е преходна областъ, „Южна Сърбия“ има особено значение за сръбската държава: тя завзема централно положение въ южния ѝ дѣлъ. Тя съставя ядката на Балканския полуостровъ и неговия ключъ, защото който държи тая областъ, той заповѣдва на най-голѣмия дѣлъ на полуострова. За Сърбия пъкъ тая земя има още това значение, че я приближава здраво къмъ сръдиземноморската областъ и ѝ дава възможностъ за най-близки връзки съ нея. Тази вардарско-моравска долина е била единъ отъ главнитѣ пжтища за съобщение и въ Византийската империя. Презъ него сж ставали всички (!) голѣми движения и прониквания, било военни било културни или заселнишки, които сж бивали насочвани презъ Балканския полуостровъ въ сръдиземноморска посока. Поради това голѣмо значение на тия пжтища именно и всички балкански народи отъ най-старо време до днесъ сж се стремѣли да ги иматъ въ своя властъ.

Отъ съобщенията къмъ западъ важни сж пжтътъ призренско-шкодренски, който свързва „Южна Сърбия“ и центра на Балканския полуостровъ съ Медовския заливъ, една отъ най-достъпнитѣ точки на Адриатическо море, и драчкиятъ пжтъ, старата Via Egnatia, която свързва „Южна Сърбия“ и центра на Балканския полуостровъ съ южната частъ на Адриатическо море. И както съ отстъпването на Фиуме на Италия югославянската държава въ северния си дѣлъ се лиши отъ най-добрия излазъ на морето, така съобщенията на „Южна Сърбия“ сж лишени отъ своитѣ крайни точки, Солунския и Медовския заливъ.

Ужъ най-зле била свързана „Южна Сърбия“ съ България, къмъ която водятъ два пжтя, на северъ отъ Куманово и Скопье презъ Крива паланка и Кюстендилъ за Дупница и София и на югъ отъ Овчо поле преко Радовишъ и Струмица за Струмската долина.

Но ако въ тая статия на сръбския университетски преподавателъ въ Скопье има сравнително по-малко изопачаване на истината, каквото впрочемъ стои въ връзка и съ самия предметъ на статията, другитѣ

двама професори отъ Българския университетъ не се стѣсняватъ вече никакъ да си служатъ съ явно и значитилно изкривяване и фалшифициране на фактоветъ, само и само да представятъ предъ своитѣ читатели македонското славянско население за чисто сръбско, плувайки при това въ водитѣ на Цвиичовата аргументация. Интересно е при това, както ще изтъкнемъ по-нататкъ, че двамата професори явно си противуречатъ по единъ основенъ въпросъ за произхода на македонскитѣ славяни.

Първата отъ тия статии е отъ професоръ Тих. Ђорђевића и разглежда въпроса: Чие е славянското население на Южна Сърбия?

„Южна Сърбия“ въ течение на времето е била арена на борби на разни народи, които сж я завоювали, оставяйки следи отъ своята властъ всрѣдъ народа. Само отъ единъ народъ, който е сполучилъ за нѣко е време да подчини тая страна подъ себе си, не сж останали никакви забележителни следи, — именно отъ българитѣ! И все пакъ въпрѣки очевидността и яснотата на работитѣ, въ науката била хвърлена една измама, че населението на „Южна Сърбия“, което е наследило въ срѣднитѣ вѣкове Византия и нейната култура въ тая страна, гдето сж се разиграли най-важнитѣ събития отъ сръбската история, не било сръбско, ами българско. И тая измама е била тѣй изкусно поддържана въпрѣки своята фалшивостъ, щото авторътъ на драго сърце се е отзовалъ на поканата на редакцията на „Нова Европа“, да обясни, какви сж жителитѣ на „Южна Сърбия“. Чудно е, когато работата е тѣй ясна и проста, защо тя трѣбва още да се обяснява на сръбскитѣ читатели, щомъ у тѣхъ не може да има съмнение за това. Напротивъ, отъ това поставяне на въпроса е вече явно, че тука се намираме именно предъ единъ за самитѣ сърби съвсемъ не простъ въпросъ, та става нужда отъ специално разглеждане, за да му се даде единъ за сърбитѣ удобенъ и приемливъ отговоръ. Нали отъ българитѣ и отъ тѣхното кратковременно (?) владичество не сж останали никакви следи въ Македония (въ истинскитѣ ѝ граници, не въ ония, които ѝ даватъ сръбскитѣ автори), какъ тогава сполучватъ тѣ въ последно време въ кжсъ срокъ да въведатъ цѣлъ свѣтъ, пѣкъ и тамошното „славянско“ население, въ заблуждение, че то не е сръбско, а българско?

Славянскитѣ жители въ Южна Сърбия сж клонъ отъ ония „славяни“, които нѣкога сж обитавали въ срѣдна Европа между Карпатитѣ и Алпитѣ и ярезъ шестия и първата половина на седмия вѣкъ сж минали въ голѣми маси Сава и Дунава и се поселили на Балканския полуостровъ до Морея на югъ, до Адриатическо море на западъ и до Бѣло и Черно море на изтокъ (и югъ). Въ онова време всички тия южни славяни сж били единъ народъ и се наричали съ общото име „словени“, съ което ги назовавали всички народи, съ които тѣ сж влизали въ допиране; това име имъ е останало, докато се развили „областнитѣ“ имена сърби, хървати, словенци, българи. Всички тѣ сж говорили единъ езикъ, който се наричалъ словенски езикъ, и сж имали сжща вѣра и култура, сжщи обичаи и занятия, та не сж се никакъ различавали единъ отъ другъ, както и днесъ не се различаватъ много. И при все това авторътъ твърди, че македонското славянско население

днесъ е чисто сръбско и нѣма нищо българско, ни една църква, ни единъ манастиръ, ни единъ градъ, ни една книга, ни единъ споменъ за народно предание и пѣне!

Интересно е, че колегата на г. Ђорђевића, проф. Ердељановић въ следната статия изказва другъ възгледъ по тоя въпросъ. Той твърди, че наистина южнитѣ славяни, когато сж дошли на югъ, сж съставляли една славянска маса, но вече раздѣлена на племена, доста сродни и преходещи едно въ друго. Ала вече въ старата обща родина на южнитѣ славяни отъ ждъ Карпатитѣ сърбитѣ и хърватитѣ сж съставляли здрава цѣлостъ, още тамъ отдѣлно, сгруппирана докато другитѣ южни славяни сж образували само по-малки или по-голѣми групи съ общото име „словени“.

И действително, споредъ най-точнитѣ дани на славянската историческа етнография южнитѣ славяни още преди времето на заселването имъ сж разпадали въ два клона, които очевидно сж се отличавали вече и езиковно, притежавайки още тогава характернитѣ отлики на своя езикъ. Заради това и тия характерни белези се намиратъ още въ най-старо време въ познатитѣ отъ тогава имена. Тия два главни клона сж сърбо-хърватитѣ, които сж тръгнали отъ общата прародина на славянитѣ, североизточно отъ Карпатитѣ, къмъ срѣдния Дунавъ и отъ тамъ се заселили въ северозападния дѣлъ на Балканския полуостровъ; другиятъ пъкъ клонъ, словенитѣ, тръгнали край Прутъ къмъ долния Дунавъ въ днешна Румѣния и отъ тамъ минали Дунавъ, заемайки България, Тракия и Македония, и стигнали дори до Адриатическо море презъ Албания и навлѣзли въ Гърция до Пелопонезъ. Границата между тия два клона югославяни, както е явно отъ езиковни форми на мѣстни имена между дветѣ голѣми области, е вървѣла горе-долу отъ Дунава по Морава и отъ тамъ на северъ отъ Шаръ къмъ Шкодра до Адриатическо море. Ще приведемъ върху туй едно-две мнения на учени, запознати добре съ тоя въпросъ и ползуващи се съ обща известностъ и безпристрастие. Така чешкиятъ ученъ Niederle твърди, какво „племената, заселени въ областитѣ отъ Охридъ и Дебъръ, Българска Морава и Тимокъ на изтокъ сж били въ тѣсно родство откъмъ езиковна и етнографска страна“ (Slovanské starožitnosti, дп II, 1906. Стр. 401).

Иречекъ въ своята „История на сърбитѣ“ посочва така мѣстноститѣ, които завзели сърбитѣ въ самото начало: „Отъ славянскитѣ племена, които сж слѣзли на Балканския полуостровъ, сжщинскитѣ сърби най-напредъ се заселили въ вътрешността на страната; тѣ сж живѣли по-навжтре отъ Дунава и отъ морето въ долинитѣ на рекитѣ Лимъ, Ибъръ и западна Морава“ (Geschichte der Serben, I, 9, 10). Рускиятъ историкъ Т. Флоринскій, членъ на сръбската академия, опредѣля така мѣстото, което завзели сърбитѣ: „Около X. вѣкъ сърбитѣ се явяватъ като вече напълно заселено племе и завзиматъ почти сжщитѣ предѣли, които заиматъ и днесъ. . . Отъ тукъ (отъ Адриатическо море) къмъ юго-изтокъ надлъжъ по Шкодренското езеро и по планинитѣ къмъ Призренъ и къмъ изворитѣ на Морава. На изтокъ мжчно може да се посочи границата на разпространението на

сръбския елементъ: той се е сливалъ съ българския, но въ-
роятно не е минавалъ оттаткъ Морава" (Южные Славяне
и Византия во второй четверти XIV вѣка. Выпускъ второй. Образова-
ніе Сербскаго царства.) Leskien въ своитѣ лекции върху „Ethnographie
und älteste Geschichte der slavischen Stämme" отъ 1877. година опре-
дѣля (днешната) граница на българското племе: Дунавъ до устието на
Тимокъ, Тимокъ, Нишъ, южния връхъ на Охридското езеро, Преспан-
ското езеро, Костурско езеро, устие на Вардаръ (стр. 24). Сърбитѣ по-
ставя той до Стара Сърбия (Новопазарски санджакъ). И Ягичъ въ раз-
правата „Die slavischen Sprachen" въ „Kultur der Gegenwart, 1908. брой
македонскитѣ наречия въ групата „Български езикъ", а границитѣ на
сръбския езикъ опредѣля както следва: „Щокавскиятъ диалектъ (значи
сжщинскиятъ сръбски езикъ) обгръща Сърбия до кжде Стара Сърбия,
Босна, Херцеговина, Далмация, Черна гора, югоизточнитѣ части на Хър-
ватско, цѣла Славония и части отъ южна Унгария" (стр. 25). Повече е
излишно да се простираме по тоя въпросъ.

Споредъ г. Ђорђевића обаче българи сж собствено само обита-
телитѣ на дунавска България, гдето южнитѣ славяни се смѣсили и слѣли
съ монголския народъ на прабългаритѣ и сж получили „сасвимъ друге
народне одлике". Всички други южни славяни „од Сочѣ до Солуна, и
од Јадранскогъ мора до планине Балкана" сж прѣки потомци на словенитѣ.
Монголската кръвъ и монголскиятъ характеръ сж образували отъ
славянитѣ между Дунава и Балкана друго племе (другъ „светъ"), раз-
лично отъ югославянското. Тия българи иматъ другъ тѣлесенъ изгледъ,
други морални качества, „суровост и грубост", които често премина-
ватъ въ звѣрство; и тия качества сж основни признаци на българския
характеръ, както ги показва цѣлата българска история, и последната
война. Сжщото твърди и г. Ердељановић, който намира произхода на
тия качества въ старото тракийско-романско население и въ византий-
скитѣ гърци, които пѣкъ сж възприели тая свирепостъ и кървожад-
ностъ отъ предно-азиатскитѣ и егейски племена. Впрочемъ за обясне-
нието на тия особени признаци на българската народна душа трѣбвало
да се чакатъ по-основни изследвания.

Това обвинение въ свирепостъ, жестокостъ и кървожадностъ,
които се изкарватъ като черти на българския характеръ, получени въ
наследство отъ туранскитѣ българи, се подмѣта напоследъкъ често отъ
сръбска страна, за да се очерни българскиятъ националенъ характеръ
предъ чуждия свѣтъ. Въ подкрепа на това сърбитѣ посочватъ и нѣ-
какви изстѣпления, които сж били извършени отъ българи въ време
на свѣтовната война. На такива долни подмѣтания и клевети мжно
е да се отговори, особено когато тѣ тѣй настойчиво се поддържатъ
отъ сръбска страна. На това ние бѣгло ще отговоримъ съ нѣкои фак-
тове отъ сръбската история. Сръбски владѣтели, които сж чисти сла-
вяни, сж се отличавали съ голѣма жестокостъ. Така кралъ Милутинъ
е билъ единъ отъ безпощаднитѣ характери въ цѣлата история. Той е
лишилъ отъ зрениѣ своя синъ Стефанъ,¹ подирния Стефанъ Урошъ III. И
Вѣлкашинъ е билъ единъ отъ най-жестокитѣ хора въ историята; той
издайнически убива царя Уроша, сина на Душана.

Въ най-ново време сърбитѣ избиха пакъ по най-звѣрски начинъ своя кралски домъ, като въ това избиване зеха участие върховетѣ на сръбското общество.

Ами убиването на учителя Лютвиевъ въ Прилепъ, ами жестокото избиване на българи въ началото на сръбско-българската война презъ 1913. г., както и въ Скопье въ началото на войната презъ 1915. година? Ами безскрупулното избиване на голѣми маси албанци? Ами звѣрското отнасяне къмъ македонскитѣ българи въ съвсемъ мирно време безъ особенъ поводъ, върхътъ на което представлява безмилостното избиване на селянитѣ въ Гарванъ? Не надминаватъ ли всички тия случаи снова, което сърбитѣ наводжатъ, за да подкрепятъ своето обвинение въ жестокостъ противъ българитѣ?

Следъ като, продължава авторътъ, „монголскитѣ“ българи се смѣсили съ южнитѣ славяни между Дунава и Балкана и се образувалъ новиятъ български народъ, вече не е имало никакво съприкосновение и смѣсване между тѣхъ и южнитѣ славяни въ „Южна Сърбия“, та да може да се извади заключение, че и тамъ сж се образували българи. Наистина тѣ, ползувайки се отъ „обща размирица“ и безъ всѣкакви мжчнотии сж сполучвали, както и въ последната свѣтовна война, да завладѣятъ за кратко време и „Южна Сърбия“, сжщо както сж завладѣвали и други сръбски земи, но тѣ не сж могли да побългарятъ тамошното население, а сж му оставали чужди, живѣейки само по градове и гарнизони. Народътъ тамъ, противъ който българитѣ сж се отнасяли все свирепо и жестоко, като сжщи тирани, винаги имъ давалъ отпоръ и често е вѣставалъ противъ българската властъ или се е изселвалъ. Е какъ тогава, пита авторътъ, е могълъ той да ги обича и да се смѣсва съ тѣхъ?

Но не само тия славяни нѣмало защо да се побългарятъ, ами българитѣ не сж оставили никаква следа отъ себе си тамъ. Отъ тѣхъ не е останала, както се каза вече, никаква църква, никакъвъ манастиръ, никакъвъ градъ, никаква книга, никакъвъ споменъ въ преданията и пѣснитѣ. Напротивъ, всичко тамъ е сръбско! И църкви и манастири и надписи. И народната традиции знае само сръбскитѣ исторически събития, сръбски исторически мѣста и личности. Такива личности сж Стефанъ Неманъ, Свети Сава, Стефанъ Дечански, царъ Лазаръ, Милошъ Обиличъ, Миланъ Топлица, Иванъ Косанчичъ, Милошъ Обреновичъ, вѣроятно всички известни въ всѣко македонско село; сетне Момчилъ войвода, хайдукъ Велко и пр. Къмъ историческитѣ мѣста принадлежатъ покрай Крушевацъ, Будимъ, Темешваръ, Варадинъ и Прилепъ, Скопье, Битоля, Охридъ, Кратово, па дори и Костуръ.

А наопаки традицията въ „Южна Сърбия“ не знае нищо за България и нейната история, дори и въ сборницитѣ, съставени отъ българи. Въ подкрепа на това се посочва и нѣкакъвъ пасажъ отъ нѣкаква не-назована книга съ народни пѣсни отъ българина П. Драгановъ.

И проф. Ердељановић въ своята статийка крои историята по своя воля и твърди, че сърбитѣ отъ самото начало, като дѣлъ отъ групата на хърватитѣ и сърбитѣ, сж изпълнили цѣлия северозападенъ край на полуострова, па „заедно съ другитѣ южни славяни“ (кои сж тѣ?)

се настанили по течението на Вардара и Струма, „а можеби понѣкѣде и по-далечъ на изтокъ“, па и далечъ на югъ по Гърция дори до Пелопонезъ.

Сродството между българи и сърби било тъй голѣмо, че не можело да се тегли точна граница между тѣхъ и трѣбвало да се приеме единъ преходенъ поясъ, който, трѣгвайки отъ Дунава, върви между долините на Тимокъ и Искъръ, обгрѣщайки и София и дветѣ страни на струмската долина до Бѣло море между заливитѣ Солунски и Орфански. Източнитѣ краища на тоя поясъ сж близки до българитѣ, западнитѣ близки до сърбитѣ. „По лингвистичнитѣ изследвания се знае, че у мнозинството на тоя преходенъ поясъ народниятъ езикъ има сръбска основа, а така сжщо и отъ етнологически изследвания е явно, че и обичаитѣ и социалниятъ животъ носятъ сръбски характеръ“ !

Авторътъ сетне говори на приумица за монголски расови особености у южнитѣ славяни, сир. у българитѣ, на изтокъ отъ преходния поясъ, срещу които стоятъ свойства на динарска раса на западъ и въ Македония. Сетне съ общи думи, нагласени за повърхностни сръбски четци, засѣга езика, пригаждайки тия белѣжки къмъ своето становище, че въ Македония живѣятъ прави сърби. Сърбитѣ (!) въ „южна Стара Сърбия и Македония“ (и ония останали подъ грѣцка властъ) говорятъ на наречия, които спадатъ въ групата на югоизточнитѣ сръбски говори. Наистина езикътъ на тая югоизточна група има нѣкои езиковни свойщини, които измежду славянитѣ иматъ само още българитѣ (членъ, липса на инфинитивъ и на склонение, особено бждеще време), обаче това не сж свойщини отъ славянски произходъ, аи тия югоизточни сърби сж ги възприели сжщо както и българитѣ отъ езика на балканскитѣ старозаселенци, вѣроятно отъ старитѣ траки.

Разбира се, че на помощъ за тезата се вика и „славата“, която не билъ ималъ никой другъ славянски, дори никой другъ европейски народъ.

Макаръ авторътъ и да твърди, че у македонскитѣ сърби въ предишни времена сръбското национално съзнание е било твърде разпространено, отъ друга страна обаче казва, че „у мнозинството македонски сърби националното съзнание е въобще слабо“. Македонскитѣ сърби поради географскитѣ, политически и етнически връзки съ севернитѣ сърби били винаги въ тѣсно сближение съ последнитѣ, отъ което е произлѣзло тѣхното единение съ сърбитѣ отъ старата сръбска държава на Неманичитѣ, особено пъкъ поради това, че тѣ били непрекъснато 130 (?) години подъ властта на Неманичитѣ. Всичко това е имало рѣшително значение за тѣхното национално и етническо бждеще.

Така се е затвърдило у тѣхъ сръбското национално съзнание, което ги е карало да взиматъ живо участие въ нещастията и величието на сръбското племе и да свързватъ своето богато народно пѣсничество и народнитѣ си традиции съ сръбското име и сръбскитѣ херои, на чело на които стои „чувени српски јунак и краљ Марко Краљевић“.

А защо после е ослабнало това силно национално съзнание у „македонскитѣ сърби“? И на това сърбитѣ — естествено и г. Ерделя-

новиѝ — си иматъ готовъ отговоръ. Тѣ сж най-отдалечени отъ сърцето на сръбското племе, най-напредъ сж били откъснати отъ него и попаднали подъ тежкото турско иго и подъ сжщо тѣй тежката гръцка духовна властъ. А когато отъ края на 16. вѣкъ сърбитѣ въ Стара Сърбия зели да се бунтуватъ противъ турцитѣ, името сърбинѣ е станало тѣй омразно, щото македонскитѣ сърби, силно потиснати, не сж смѣли да се наричатъ вече сърби — въпрѣки тѣхното силно национално съзнание! — и захванали да се назоваватъ християни, негде славяни (?), а въ най-южнитѣ(?) краища „булгари“, „бугари“, което „безсъмнено е произлѣзло отъ първичното „vulgari“ (малко било вѣроятно, щото у гърцитѣ да се е запазило това име като споменъ отъ нѣкогашното българско владичество подъ тия „сърби“, съ която дума ги наричали гърцитѣ и турцитѣ, за да ги означатъ като простъ, примитивенъ народъ!).

И българитѣ владѣли надъ „македонскитѣ сърби“ въ X. и XI. вѣкъ, малко повече отъ 100 години, а после още два-три пѣтя въ XIII. вѣкъ но само нѣколко години. Ала отъ това владичество не сж останали никакви следи и спомени, никакво предание. Тепърва въ XIX. вѣкъ, когато българитѣ се пробудили национално, сѣтили се за нѣкогашната властъ на тѣхнитѣ царе въ Македония и „Стара Сърбия“ и захванали тамъ жива пропаганда, и понеже тя е била водена противъ гърцитѣ отъ славянски народъ и съ руска помощъ, естествено е, защо голѣмъ брой „сърби“ отъ Македония и южна „Стара Сърбия“ въ първо време се присѣдинили къмъ българитѣ. Но когато българитѣ взели да ги побългаряватъ съ помощта на училищата и църквитѣ, населението въ голѣмъ брой взело да се опира и да преминава къмъ сръбската църква, когато тя се основала тамъ. Така „по най-точни сведения“ се знае, че въ началото на XX. вѣкъ въ бившитѣ вилаети косовски, битолски и солунски имапо надъ 730,000 (?) славяни патриаршисти, а само (?) 560,000 екзархисти. А това се обяснява съвсемъ естествено: народната маса на „македонскитѣ сърби“ е чувствувала българитѣ като нѣщо чуждо и не ги е разбирала, пѣкъ не е имала съ тѣхъ и никакви географски и етнически врѣзки и сношения, нито задружни исторически спомени и традиции отъ миналото.

Нека най-сетне споменемъ, че що се отнася до численността на сърби и българи, тя се крои както всичко друго; така сърбо-хървати има 10,200,000, а българи само 3,300,000 отъ които „приличенъ брой“ въ Македония подъ гръцка властъ, вѣроятно въ крайна източна Македония, защото подъ гърцитѣ има и 250,000 до 300,000 сърби.

Както се вижда, за сръбскитѣ професори и сръбската наука малко взжатъ мненията на най-добритѣ познавачи на македонското население и на неговия езикъ, както и на историческитѣ факти отъ миналото и на историята на възраждането на българитѣ, въ което немалкъ дѣлъ иматъ македонскитѣ българи, които въ много отношения изнапредватъ българитѣ отъ другитѣ земи.

Тѣ не искатъ да знаятъ за мнението на единъ Ягичъ, който е тѣхенъ и който, видѣхме по-горе, се произнася за принадлежността на македонскитѣ наречия, като ги поставя въ групата на

българския езикъ. За тѣхъ малко важи мнението на тѣхния академикъ, руския езиковедецъ Т. Флоринскій, който и въ своитѣ „Лекціи по славянскому языкознанію, томъ I. Киевъ 1895“ казва: „... необходимо признать что въ Сан-Стефанскомъ договорѣ 1878 г. въ общемъ вѣрно отиѣчены предѣлы этнографической Болгаріи“ (стр. 58), и още: „... площадь сербо-хорватскаго языка... идетъ по западному берегу Скадарскаго озера, въ сѣверной части его сворачиваетъ на В и ЮВ и долиной р. Зеты, черезъ города Гусинье, Дьяково доходитъ до Призрена, затѣмъ поворачиваетъ на СВ. и С. горами, расположенными на лѣво отъ Болгарской Моравы, направляется къ Нишу, черезъ Нишевцы къ Тимоку, и Тимокомъ достигаетъ Дуная выше Видина“¹. (Стр. 217). Две години следъ излизането на това съчинение Флорински биде избранъ за членъ на сръбската академия.

Малко важи за бѣлградскитѣ професори и мнението на видния познавачъ на историята и етнографията на Балканския полуостровъ К. Иречекъ, когото тѣ въ последнитѣ години на живота му искаха да привлѣкатъ въ бѣлградския университетъ. А той писа между друго още въ 1909. година въ статията си „Die Balkanvölker und ihre kulturellen und politischen Bestrebungen“: „Западнобългарското наречие, говорено между София и Охридъ“ (Urania, II. Jahrgang, № 13, 27, März 1909, стр. 195), а за завладяванията на Стефанъ Душана, които очевидно се отнасятъ на първо мѣсто и за Македония, забелѣзва: „Ала както голѣми придобивки на земи, така и царството бѣха само ефемерни“ (страница 226).

Малко ги е грижа сръбскитѣ учени за онова, каквото за езика и народността на македонското славянско население казватъ най-виднитѣ представители на славянската наука като чехитѣ Шафарикъ и Нидерле, руситѣ Григоровичъ, Гилферднингъ, Соболевски, Милуковъ и Кондаковъ, словенецътъ Облакъ и немцитѣ Мазингъ, Лескинъ, французинътъ Луи Леже, полякътъ Брюкнеръ и пжтешественици, които основно сж се запознали съ населението на самото мѣсто, между които напоследъкъ и немскитѣ учени Вайгандъ и Гелцеръ.

Както се вижда отъ посоченитѣ пасажи, сръбскитѣ професори твърдятъ, че отъ българското „владичество“ въ Македония не е останало никакъвъ остатъкъ, докато сърбитѣ сж оставили дълбоки следи въ страната и въ народното съзнание. А ако царството на Самуила, който е билъ именно мѣстенъ македонски царъ, се нарича отъ всички свестни историци западнобългарско царство, макаръ то да не се е появило следъ завоюване отъ дунавскигъ българи, а се образувало на македонска почва; ако покорителътъ на това царство императоръ Василий се нарича българоубиецъ, това за сръбската наука не е никакъвъ исторически фактъ.

Сжщо и въ 1040 г. внукътъ на Самуила се прогласява въ Нишъ и Скопье, „главенъ градъ на България“, както казва византийскитъ историкъ Скилица, отъ въстаницитѣ за български царъ. А и

¹ Споредъ него дори и въ Зайчаръ, Гърляни и Велики Изворъ се говори на българско наречие.

норвежкият войвода Харалдъ, който е помагалъ за потушаването на въстанието въ Македония, въ народнитѣ норвежки пѣсни се нарича „опожарителъ на бѣлгаритѣ“ (Bolgara brennir). Или можеби и тогава тази дума е означавала „vulgar“, значи прости, простаци и „земя на простацитъ“! Все затова, види се, и Стефанъ Душанъ, който отъ българскитѣ земи владѣе именно Македония, се нарича царъ на българитѣ, сир. царъ на простацитъ. И следъ като се разпада Душановото царство, владѣтелитѣ, които владѣятъ надъ македонски области, често се наричатъ, макаръ и да сж родени сърби, български кралъе и князе и се казва за тѣхъ, че царуватъ надъ българска земя. Така пише и сръбскиятъ писателъ Михаилъ отъ Островица презъ 15. вѣкъ въ своята хроника за Вълкашина и за неговия братъ Углеша, които именно владѣятъ въ „южна Сърбия“, така говори за Вълкашина албанецътъ Музаки въ 1510 година; така последниятъ нарича и Крали Марко *gè di Bulgaria*, както го назовавава и царигражданинътъ Спандуни Кантакузинъ въ 16 вѣкъ (*seigneur de Bulgarie*).

А и първитѣ турски писатели, които само два вѣка следъ покоряването на Балканския полуостровъ пжтuvatъ между друго и по Македония, за която тѣ естествено знаятъ, че е страна, която турцитѣ завладѣватъ отъ сръбски владѣтели, пишатъ винаги за населението, че то е българско. Тѣй историкътъ и географътъ Хаджи Калфа, говорейки за жителитѣ на Костуръ, Билища, Населища, Битоля, Охридъ и пр., нарича ги българи. Сжщо и Евлия Челеби около срѣдата на сжщия вѣкъ, споменавайки между друго селата Нагоричани (северозточно отъ Скопье), Изворъ (Велешко), нарича ги български села. И това правятъ турски писатели, които исторически непосредно познаватъ тѣзи мѣста като сръбски владѣния, защото последнитѣ имъ владѣтели сж сръбски князе. И тѣ ли мислятъ съ това название „прости хора, простаци“? И тогава ли вече това население се бои да се нарича прѣдъ турцитѣ сърби? Чудно е само, защо и призренското, новопазарското население малко по на северъ не се бои да се нарича сръбско (каквото то си е), ами туй прави само онова население, което по всички данни на славянската наука, па и по своето собствено национално съзнание си е било винаги българско. Такова го знаятъ и всички по-нататъшни пжтешественици, които пжтuvatъ по или презъ македонски краища, между тѣхъ дори и сърби. Тѣй представителътъ на католишката пропаганда епископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ (къмъ срѣдата на XVII. вѣкъ), тѣй единъ руски пленникъ въ Турция (въ втората половина на XVII. вѣкъ), както и сръбскиятъ писателъ Йеротей Рачанинъ (въ началото на XVIII. вѣкъ), сръбинътъ отъ Дубровникъ Маринъ Кабога (въ сжщото време), печкиятъ сръбски патриархъ Мойсей (въ сжщото време), френскитѣ консули Пукевилъ, Божуръ, Кузинери (въ началото на XIX. вѣкъ), френскитѣ учени Викенель и Ами Буе (въ първата половина на сжщия вѣкъ), нѣмскиятъ ученъ пжтешественикъ Гризебахъ (презъ сжщото време), рускиятъ монахъ Партений и рускитѣ слависти Григоровичъ и Гилфердингъ (около средата на XIX вѣкъ), босненскиятъ сръбинъ Стефанъ Верковичъ, французинътъ Лежанъ, немцитѣ Ф. Ханъ и Бартъ, англичанитѣ Макензи и Ирби, англичанитѣ

Тозъръ и Ивансъ (все въ началото на втората половина на XIX. вѣкъ) и др. Най-сетне и родоначалникътъ на сръбската история Йованъ Раичъ въ края на XVIII вѣкъ казва, че Косово поле граничи съ българската земя.

Що се отнася до обяснението на думата „бугаринъ“, съ която се наричатъ македонските българи, отъ латинското *vulgaris*, което опорито се поддържа отъ сръбските учени, и което застъпва и г. Ердељановић, като се свързва то още и съ аргументи, че македонскиятъ „сърби“ не сж смѣли да се наричатъ „сърби“ заради това, защото това име е било станало омразно на турците заради постоянните въстания, — това обяснение е тъй просто и зле стѣкмено, щото следъ онуй, което се е вече казало по това, е подъ всѣко достойнство на единъ сериозенъ човѣкъ да се спира още на него и да го оборва. То не заслужава повече отъ едно презрително съжаление.

Не ще се спирамъ специално върху следните статии. Ще изтъкна накратко, че г. В. Ђерић, професоръ въ Скопье, въ своята статийка „Прегледъ на най-главните особености на диалектите въ Южна Сърбия“ посочва само на фонетичната страна на тия наречия и на ударението, като гледа да сближи фонетиката имъ къмъ сръбския езикъ и да дойде най-сетне до заключението: „... споредъ това тия наречия можемъ да наречемъ сръбски, както въ редицата отъ миналите вѣкове толкова хора, родени въ тия краища, сж наричали себе си, своята земя и своя езикъ. Нѣкои хора сж казали за тѣхъ погрѣшни мнения, понеже не сж ги добре познавали, други, защото сж гледали на думите, а не на езика, а на нѣкои въобще не имъ е било за истината“. Това заключение не заслужава особено разглеждане следъ всичко казано по-горе.

И другите статийки сж проникнати отъ сжщия духъ и прошарени съ сжщо такива „истини“. А надеждата на сърбите издава г. Татић, адвокатъ въ Струмица, въ своята статийка за Струмица и Струмишко въ следните думи: „Когато еднажъ се изкорени комитетското зло... тогава вече второто и трето поколение ще даде на нашата държава въодушевени борци и труженици за държавата и обществото... и съзнателни и добри югославяни (речи: сърби) и граждани на тая държава“. Тия думи сж ясни, особено като въ тѣхъ се признава, че днешните жители на страната не сж съзнателни „югославяни“ (сир. сърби). Тогава за какво сж всичките умувания и извъртания въ другите статии?

Проф. д-ръ Ив. Георговъ.

Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les Éléments extérieurs de la Nationalité. Paris 1922. Payot et Cie, 228 стр.

Авторътъ е единъ отъ известните социолози и фолклористи на Европа. Отъ неговото перо ние имаме нѣколко ценни изследвания върху обредите, култа и митите на разни страни и епохи, всички основани на сравнителната етнографска метода и всички проникнати отъ критическия духъ, който владѣе въ съвременната наука за бита и

творчеството на народа. Заслужват да бждат отбелязани изследванията му върху Табу — запрещенията съ религиозно-магическа основа („Tabou et le Totémisme à Madagascar“), върху тотемизма — почитането на единъ символически представител на племето („L'Etat actuel du Problème totémique“), върху етнографията на Алжиръ („Etudes d'Ethnographie algérienne“), върху цѣлокупния животъ на областта Савоя въ Франция („En Savoie“, 4 т.), върху обредитѣ при разни посвещения („les Rites de Passage“), върху разни проблеми на религиозната и поетическата старина (петѣтъ тома „Religions, Moeurs et Légendes“), и т. н. Като последна работа въ тази дълга серия изучавания, трѣбва да изтъкнемъ широко земисления трудъ върху характера и значението на народноститѣ, отъ който сега имаме излизълъ първия томъ, посветенъ на „външнитѣ елементи на народността“.

Авторътъ съзнава всичкото реално значение на народността; защото и безъ последната европейска война, водена, между друго, въ името на потъпканитѣ народности права, за всички сериозни политици е била ясна ролята, която се пада на националното самочувствие въ конфликтитѣ и домогванията на разнитѣ държавни групировки. Представяйки отъ себе си единъ феноменъ повече емоционаленъ, народностната идея не е могла да бжде убита или отстранена отъ никакви груби интереси; и всѣки, който иска да схване историческия процесъ като нѣщо сложно, гдето наредъ съ чисто икономически и политически фактори влизатъ и явления изъ обсега на тъмната колективна психика, трѣбва да държи смѣтка за народностния принципъ, изненадваелъ тъй често политичитѣ отъ старата школа, съ всичко непредвидено и мощно въ него. Европейската война, установила едно привидно равновесие, означава едновременно и тържество и поражение на принципа: и въпросъ е, дали бждещитѣ конфликти нѣма да възникнатъ тъкмо върху почвата на тѣзи масови афекти, на тая незадоволена жажда за проява на народността, — на народността, ограничена, гнетена и дълбоко обидена отъ натрапеното владичество на друга народност, дори когато въ материално отношение игото е по-изгодно отъ свободата и самостоятелността.

За да се заеме съ решението на една такава задача, каквато е изследването на понятието „народност“, авторътъ се е опиралъ не само на огромния публикуванъ материалъ, но и на личнитѣ си проучвания въ Европа, особено въ Полша и въ северна Африка. Така той е могълъ да допълни чуждитѣ наблюдения съ свои, да разбере съ собственъ погледъ нѣщата, които мнозина не съглеждатъ, и главно — да изучи на самото мѣсто динамиката на народностната идея при сблъскването на нѣколко етнически елемента съ най-противоположни тенденции. Нѣма съмнение, за автора би било крайно поучително, ако той можеше да надзърне въ отношенията на Балканитѣ, гдето нѣколко коренно различни по скрити тенденции племенни групи, въпрѣки толкова голѣма културна и историческа общностъ, водятъ отчаяна борба помежду си. Но и безъ това той изглежда доста информиранъ отъ богатата литература — не всѣкога благонадежна — върху сръб-

ско-българският и гръцко-българският взаимни отношения, поради което мненията му представят особен интерес за нас, българите. Както и трябва да се предполага, македонският въпрос — като въпрос, който лежи на съвестта на европейската дипломация, и като голъма опасност за мира на близкия Изток — занимава неведнаж и този учен. И ние ще изтъкнем неговото становище, като разглеждаме основните идеи и плана на цѣлата книга.

Глава I. е озаглавена „Опредѣления на народността“ (*Les définitions de la Nationalité*). Както навредѣ, гдето имаме работа съ широко разпространени социални явления, познати въ безброй вариации, и тукъ едно точно и общеприето опредѣление не е още дадено. Какво трябва да разбираме подъ религия, раса, тотемизъм, християнство и т. н. — не е тъй лесно да се каже. Практически тия нѣща сж сѣкашъ ясни; теоретически тѣ предизвикватъ редица недоумения, и на край — науката се колебае да изтъкне малкото конститутивни черти. Така и при понятието „народност“ теоритическата рефлексия стои безпомощна да реши сама въпроса. Давани сж много дефиниции, и нѣкои отъ тѣхъ разглежда авторътъ, но ни една не задоволява напълно. Auerbach, въ книгата си „*Races et Nationalités d'Autriche-Hongrie*“ (Парижъ 1917) казва: „Народността е нѣщо, което стои надъ различните елементи, които могат да се анализуватъ. Тя има коренъ и оправдание въ съзнанието и волята на хората, които се групиратъ подъ нейната егида, ако тѣзи хора, безъ огледъ къмъ потекло, езикъ и религия, сж претърпѣли сжщитъ сждбини въ течение на една дълга фаза, живѣятъ сжщия животъ, иматъ сжщитъ учреждения, почитатъ сжщитъ предания, стремятъ се къмъ сжщия идеалъ...“

Това е тъй — съ огледъ напр. къмъ старата австрийска идея у нѣкои подданици на старата Австро-Унгария; но то не е тъй съ огледъ къмъ антагонизма, който дѣлѣше чеси или поляци отъ нѣмци, унгарци отъ хървати и т. н. и който избухна съ такава сила при обявяване на европейската война. Това е тъй — за известенъ периодъ отъ историята на Балканския полуостровъ, когато мнозина българи се гърчехъ и признаватъ патриарха; но то не е тъй за Паисия по-рано и за епохата на черковната борба по-късно, когато, въпрѣки толкова общи културни особености, наследство отъ Византия, българи и гърци повеждатъ отчаяна борба за надмощие. За кое народностно съзнание говоримъ собствено ние? Кой исторически периодъ, кои обществени кржгове и какви елементи на подсъзнателния и съзнателния духовенъ животъ имаме предъ видъ? Нѣщата се нуждаятъ отъ много и много оговорки, за да стоимъ върху почвата на действителните факти.

René Johannet, въ книгата си „*Le principe des Nationalités*“ (Парижъ 1918) довежда народността въ свръзка съ държавата и дава опредѣлението: „Народностъ е идеята за една колективна личностъ, промѣнчива по вдъхновение, съзнание, сила и величина, която стои въ свръзка съ държавата, било че тя представя една цѣлостна държава изчезнала, било че съвпада съ една цѣлостна държава настояща, било че се стреми или се подава за образуване на една цѣлостна

държава въ бждеще, и която търси въ характернитѣ черти на потеклото си оправдание за своето тържество и за своитѣ претенции*. Но тази дефиниция има недостатъка да обвързва твърде много народностната идея за една друга, близка често ней, не обаче и хомогенна. И правъ е английският историкъ Green, когато — съкашъ като критика на изтъкнатото мнение — пише: „Държавата е нѣщо случайно; тя може да се основава и разтуря и не е за мене нѣщо реално; но народността е твърде реална; нея вие не можете нито да основете, нито да разтурите.“

Авторътъ навежда, редомъ съ тѣзи общи дефиниции, нѣкои мнѣния на учени, които се явяватъ „защитници на даденъ народъ въ борбата му съ други народи“. Така той спира внимание на книгата на нашия ученъ Йорданъ Ивановъ, „*Le Bulgares devant le Congrès de la paix*“ (Бернъ 1919) и цитува отъ нея следнитѣ редове: „Народността е сборъ отъ хора, които иматъ обща физическа и духовна индивидуалност, общи предания и домогвания. Елементитѣ, които образуватъ и подържатъ народността, сж: единство на расата, географически граници, политическо единство, история и предания, литература, начинъ на живѣене и общи културни прояви; колкото повече тѣзи елементи сж на лице у дадена народност, толкова повече нейнитѣ членове сж яко свързани, и толкова повече народностното чувство, което ги въодушевява, е горещо и силно.“ Тази дефиниция Gennep намира за „по-научна отъ предходнитѣ, понеже е морфологична“, но той я обявява за „незадоволителна, тъй като съпоставката на изброенитѣ елементи не опредѣля още една народност; потрѣбна е поне тѣхната комбинация; и свръхъ това, съгласно съ цитуваната забележка на Ауербаха, липсува още нѣщо, което е отъ психически разредъ. Къмъ това Ивановъ забравя да ни каже, дали всички елементи сж еднакво необходими и какво настѣпва, когато липсува единъ отъ тѣхъ.“ — Но г. Ивановъ би могълъ да възрази, мисля азъ, отъ своето становище: зависи, кои елементи липсватъ, и дали сж въ сила поне толкова, за да може да съществува племенното сцепление; защото покрай неизбежнитѣ черти има и вторични; и защото вмѣсто силно развитото народностно съзнание (при пълнота на елементитѣ) може да настѣпи едно по-слабо, съ разхлабена връзка на членоветѣ.

Ако г. Ивановъ държи премного на известни черти, смятрани като неизбѣженъ патримониумъ на народността, Israël Zangwill (*The Principle of Nationalities*, Ню-Йоркъ 1917) отива въ противоположната крайност да отрича почти всѣко историческо съдържание въ нея. „Нито тѣждеството на расата, нито това на езика, или на религията, или на територията, или на интереситѣ, или на цивилизацията, или на душата не е необходимо за една народност... И все пакъ народността не е нѣкаква илюзия или нѣкаква случайностъ. Въ течение на последната балканска война човѣкъ можеше да наблюдава кейоветѣ на Ню-Йоркъ да гъмжатъ отъ балканци, които се борѣха, за да се качатъ на параходитѣ за Европа, готови да напуснатъ приятелитѣ си, американското си благосъстояние, и да положатъ живота си за

отечеството... Това е единъ психологически феноменъ, който има своитѣ правилни закони на потекло, развой и израждане.* Но и Zangwill не успѣва да опредѣли точно тия закони, да ни накаратъ да доловимъ по-ясно тази „форма на чувството“, този „духъ на групиране“, който се възпламенявалъ и добивалъ пълно съзнание само „въ моменти на опасностъ.“

Достигналъ така до единъ отрицателенъ резултатъ при разбора на разнитѣ дефиниции на народността, A. van Gennep подчертава, че трудността за това лежи както въ самата природа на социалнитѣ факти, така и въ обстоятелството, гдето думата народност не се употребява въ еднакъвъ смисълъ презъ разни периоди. Въ глава II. на труда си, „Народностъ и човѣчество“, той показва, какъ вариира по епохи понятието и какъ то е много по-старо, отколкото означението му („nationalité“). Въ XVIII. вѣкъ „народностъ“ и „отечество“ сж синоми, и национализъмъ и патриотизъмъ сжщо. Много по-рано, у Данте, чувството за една обединена и свободна Италия е сжщо тъй народно-стно. Но редомъ съ това монархическата багра на понятието, която води къмъ роялизъмъ, се мѣни бързо въ революционерска и републиканска, която се комбинира съ лозунги за братство и равенство, върху почвата на класово или икономическо освобождение. . .

Изглежда, като че ли van Gennep не прави разлика между преходни настроения и трайни вътрешни разположения; и, загриженъ да намѣри една дефиниция на народността, която би подходжала за всички народи, той опразня понятието отъ неговия живъ, реаленъ смисълъ, обявява го едва ли не за нѣщо проблематично. Въ действителностъ той би трѣбвало да слѣзе малко по-близо до истинската, исторически дадената народностъ, за да схване всичкото дълбоко значение на колективния националенъ духъ, да я почувствува не като нѣщо колебливо, неустановено за социолога, а като мощна психическа величина, готова да отстоява характера, влиянието, самобитността си най-решително. Има единъ начинъ на философско абстрахиране, който ни отдалечава отъ правдата на живота; и van Gennep често не е далечъ отъ него, когато се сили да обобщава, безъ да навлиза въ по-обстойни анализи.

Глава III. се занимава съ „символитѣ на диференциацията“. Всѣка организирана група, за да се различава отъ всички други и за да се утвърдява, има нужда отъ еднакви видими знаци. Първобитната форма на тѣзи отличителни черти сж татуирането, багренето на тѣлото, дупченето на кожата и пр., които изведнажъ се хвърлятъ въ очи. Костюмътъ е най-предпочитаниятъ символъ за народностни или областни отличия, и неговото значение, практическо и теоритическо, е отдавна познато. Но не трѣбва да се забравя, че той, въ формата на разни провинциални носии, характеризира не само народността, но и класата; и че той странствува и се шири или стѣснява въ зависимостъ отъ политически влияния, моди, икономически условия, и т. н. Изобщо, въ Европа привързанността къмъ този старъ колективенъ белегъ отпада видимо бързо, и само въ срѣди, недокоснати отъ новия

животът, той се крепи още тукъ-таме. На негово място, вече отъ порано, се явява знамето, съ опредѣлени багри, нанесени на платъ. Отправна точка тукъ е военниятъ прѣпорецъ, който обединява въ една воля, въ едно колективно чувство всички войници. И интересно е, какъ въ последната война признаването на известни новосформирувани държави отъ страна на Съглашението стана чрезъ вржване на „национално“ знаме, както бѣ случаятъ съ знамето, предадено съ съответния церемониалъ на доброволцитѣ поляци и чеси. Доколкото този символъ има актуална стойностъ, показватъ факти на запрещението, му въ други случаи, както напр. въ Унгария, гдето полицията разкъсва всички женски дрехи на ромънкитѣ, въ които се съчетаватъ тритѣ ромънски бои: синьо, жълто и червено.

Известно съмнение — като народностенъ белегъ — будятъ жилищата¹ и обичаитѣ. Често тѣ се притеглятъ като доказъ въ полза на тази или онази страна при спорове между съседи, безъ съ това да е сторено нѣщо сериозно въ защита на дѣлото. Който е проследявалъ история и миграция на народнитѣ празници, обреди и всевъзможни обичаи, той знае, какъ въ сжщностъ тукъ рѣдко има нѣщо напълно почвено и какъ въ повечето случаи се касае за широко разпространени ила засти фолклорни явления. А. van Gennep се спира на знаменитата слава, която нѣкои броятъ за нѣщо специфично сръбско, за да оправдаватъ владичеството на Сърбия върху всички мѣста, гдето тя се среща. „Този обичай, казва авторътъ, сжществува въ нѣкои области на Македония, но не въ всички. Сърбитѣ претендиратъ, че той е типиченъ за тѣхната народностъ, и изтъкватъ разпространението му въ западнитѣ Балкани; тѣ твърдятъ, че българитѣ не го познавали и се основаватъ на този фактъ, за да искатъ анексията къмъ Сърбия на македонскитѣ области, гдето се чествува обичаятъ слава. На което българитѣ отговарятъ, че слава-та сжществува и въ чисто български земи, макаръ и подъ формата на по-други подробности отколкото тия въ Сърбия; тѣ добавятъ, че сжщиятъ обичай се среща и въ други славянски земи, подъ разни форми, каквото въ Украина, Велико-Русия, и пр. Прочее, този аргументъ не е благоприятенъ само за сърбитѣ, и той доказва, че сърби, българи, руси и пр. спадатъ и въ тази точка къмъ една опредѣлена група народности, което се знаеше и безъ това“. И Gennep отправя за сръбската теза къмъ книгата на Т. Р. Джорджевичъ, *Macedonia* (London 1918), а за българската — къмъ книгата на Н. С. Державинъ, *Les Rapports bulgaro-serbes* (Lausanne 1918). Той заключава, че слава-та, собствено, нѣма стойностъ на наученъ аргументъ за никого, тъй като при нея се касае за една универсална позната форма на култа на героитѣ и светцитѣ, — заедно съ

¹ Като отхвърля, съ огледъ къмъ мнението на атропологеографитѣ, значението на жилищния покривъ, авторътъ има предъ видъ между друго и сърбина Ив. Цвиичъ. За картитѣ въ книгата на последния (*La Peninsule Balkanique*. Paris 1918), гдето е дадено разпредѣлението на типовеѣ къщи, той белжи: „най-малкото, което може да се каже за тѣхъ, то е, че тѣ нѣматъ никаква научна стойностъ“.

съответните възпоминателни обреди, — която се среща толкова у сръбневековият европейски народи и у мусулманите на Индия и на северна Африка, колкото и у малокултурните племена. „Дори подробностите на обичая нямат стойност на етнически или народностен критерий, понеже те се заемат от едно място на друго“. И същото важи за коледните или лятните обичаи, както и за обичаите при раждане, женитба и смърт. За някои от годишните обичаи на Балканския полуостров доказителствата са дадени, струва ми се, в моите „Студии върху българските обреди и легенди“, ч. I—IV.

Глава IV. е посветена на езиковия символ („le symbole linguistique“). Няма съмнение, това е „най-очевидният и най-упоритият“ белег за диференциация и колективно сепление, и не напразно изследователите в миналото имат тъкмо говора пред вид, и после обичаите, и после костюмите и най-сетне расата или социалния живот, кога искат да определят принадлежността на дадена народност. Обаче до края на XVIII. век правителствата не са смятали народния език като важен елемент при завоевания или мирни анексии, и никоя власт не е запрещавала употребата на известен диалект, дори кога няма нищо общо с държавен език. Едва в течение на XIX. век, поради събуденото народно съзнание, засилването на печата, тържеството на демократическите идеи и проникването на принципа за обучение на родния говор, езикът се превръща в светиня и в оръжие за борба на народите; и не един поместен говор има динамическата тенденция да се издигне до литературен език, щом зад него стои една народностна група с повишено самосъзнание. В страни като Швейцария, где се спосрещат няколко идиома, борбата за подържане родния говор означава стремение да се подчертае численното надмощие на този или онзи народностен елемент. И същото се наблюдавало, според А. von Gennep, в Македония, где местните групи, които говорили различни диалекти, били дотолкова преплетени, че се явявало „невъзможно“ да се свърже страната с една от трите големи съседни държави. И авторът се позовава за тая погрешна мисъл на един тъмен сръбски авторитет (V. Djeric, „Ethnographie des Slaves de Macédoine“), който, разбира се, има интерес да умаловажава доминиращата етническа и езикова група, като я представя равна на останалите и при това разпожсана от чужди елементи. Но който познава по-отблизу етнографската карта на Македония, той забелязва, как вторичните говори — гръцки и албански (да не говорим за сръбски, който захваща едва отвъд северна Македония, а в самата Македония е застъпен по-рано от отдалени пришелци, днес от официалната власт, доколкото тя иде от Сърбия), — не са тъй кръстосани, имат точно очертани области в периферията на запад и на юг, и само турският се връзва като ивица или като оазиси, и то пак доста изолирано. В всеки случай между Македония и Швейцария има дотолкова една съществена разлика, доколкото в Швейцария има свобода на народностите и мирно състезание на говорите, когато в Македония днес народностното съ-

знание на болшинството е официално отречено и езиковото му чувство грубо потъпквано чрезъ пропагандата на чуждия сръбски езикъ... По-щастливъ е А. van Gennep, когато цитува наблюдението на руския пътешественикъ отъ 1845 г., Викторъ Григоровичъ. Споредъ тогава, ученъ славистъ и обективенъ съдия, българитъ въ Македония често си служили вънъ отъ къщи съ гръцки и турски (Григоровичъ дори не спомена сръбски!), или съ нѣкаква смѣсъ отъ български, гръцки и турки думи; но дома, въ интименъ кръгъ, тѣ говорили само български. Този случай крие нѣщо мистично въ себе си, той може да се обобщи въ принципъ: родниятъ говоръ служи за семейно общуване, той върви успоредно съ чувството за прѣки връзки, когато общественитѣ отношения са нуждатъ отъ езика само като отъ техническо сръдство и на този езикъ не се придава друга стойностъ. „Именно чрезъ прехвърляне върху групи все по-широки и по-широки (село, област, държава, отечество въ най-широкъ смисълъ, и народъ или народностъ) на това чувство, първоначално само семейно, се получава съвременниятъ езиковъ символизъмъ“.

Глава V. е посветена на „езиковитѣ статистики“. Класирането на народитѣ споредъ езика или диалекта имъ може да бжде само приблизително, тъй като то не съвпада нито съ териториалното разпределение на групитѣ, нито съ колективнитѣ имъ потребности или икономическитѣ имъ интереси. И все пакъ, понеже езикътъ е единъ отъ основнитѣ факти на обществения животъ и най-очебиенъ белегъ на диференцирането, то изглежда да бжде най-сгодното. Единъ езикъ става траенъ елементъ на историята отъ момента, когато бжде зачисленъ въ речникъ и се превърне въ органъ на литературата. Но това фиксиране не настъпва за всички езици едновременно. Въ всѣки случай, въ Европа то е почти привършено къмъ времето, когато белгийскиятъ ученъ Quetelet основава въ XIX. вѣкъ научната статистика. Езиковитѣ статистики, обаче, се натъкватъ на многобройни затруднения, и малко отъ тѣхъ вдъхватъ пълно довѣрие. Откъмъ положителностъ и сигурностъ първо мѣсто държи тая на белгийското правителство. Много се злоупотребява съ понятията „майчинъ“ езикъ и „употребителенъ“ езикъ (*Umgangssprache*). Въ Австрия, въ Унгария въ Ромъния и т. н. тѣзи понятия даватъ поводи за недоразумѣния, които преиначаватъ основно картината на езиковитѣ и народностни групи, съ числото на тѣхнитѣ членове. Пристрастието на административнитѣ власти, колебанието на самитѣ жители, когато тѣ сж отъ смѣсени бракове или говорятъ нѣколко езика, внасятъ тукъ голѣма неразбория. Единъ полски ученъ опредѣля съ 10 процента фалшификацията на официалната германска статистика за смѣтка на поляцитѣ. „Гърцитѣ броятъ въ Македония за свои всички ония, които били изпитали влиянието на елинската култура, така че известенъ видъ прическа, обуца, панталони стига, за да се зачисли като гръкъ единъ индивидъ, който не знае нито дума гръцки и се обявява енергично за българинъ или сърбинъ. Българитѣ и сърбитѣ, на свой редъ, водятъ споръ по диалектологичния въпросъ и класуватъ едновременно споредъ майчиния

и употребителния езикъ, както имъ прилежне*. Но би трѣбвало да се забележи на автора, че има българи и българи, и че ако нѣкои дилетанти у насъ не пробиратъ много критериитѣ си и изпадатъ въ крайноститѣ на сръбскитѣ шовинсти, въ замѣна почти всички български учени, истинскитѣ учени, школуванитѣ филолози и етнографи, знаятъ иѣрка въ спора съ сърбитѣ, и мненията имъ досежно македонскитѣ българи се взиматъ като самата истина отъ компетентнитѣ учени въ чужбина. Бихъ рекълъ дори, че българи и сърби се отличаватъ и въ областта на научното издирване така принципиално, както се отличаватъ тѣ по редъ други черти на племенната си психология. И, като абстрахираме тукъ и тамъ отъ известни изключения, могло би да се твърди: докато българската наука се стреми да служи добросъвестно на истината и да държи смѣтка за народностнитѣ домогвания само доколкото тѣ стоятъ въ рамкитѣ на подпълно оправданитѣ претенции, сръбската наука се поставя изцѣло въ услугитѣ на политиката и не се бои отъ явно пристрастие и груба тенденция, въ зависимостъ отъ временитѣ държавни интереси или отъ други нѣкакви съображения, които нѣматъ нищо общо съ чистото знание. Името на геолога-антропологъ Цвиичъ е синонимъ на този родъ сръбска наука, способна на безброй превращения и скарана по правило съ истината, щомъ трѣбва да се оцетяватъ бълъаритѣ. Самъ Генпер смѣта, въ една забележка (стр. 114), че сръбски и български „се разпознавали лесно“ единъ отъ другъ: „първиятъ има склонения съ много падежи (както въ руски и пр.), а вториятъ знае само два или три падежа, споредъ диалектитѣ; първиятъ нѣма опредѣлителенъ членъ, вториятъ го има, и то като запоставенъ на съществителното (както въ ромънски и шведски). Тѣзи черти иматъ съвсемъ по-друго значение отколкото сходства или разлики на речника“. И това показва въ случая правилна ориентация на автора въ нашитѣ домашни разпри.

Глава VI. е посветена на „другитѣ методи за класиране,* именно на школскитѣ, изборнитѣ и вѣроизповѣднитѣ статистики.

Преци всичко Генпер изтъква, колко недостатъчни и объркани сж статистикитѣ, основани едновременно на нѣколко принципа. За „типиченъ примѣръ“ той взима пакъ Македония. Българи, сърби и гърци, чиято главна маса е организирана въ държави, не могатъ да се споразумѣятъ върху демаркационната си линия. Българскитѣ статистики на Македония се основавали, споредъ Генпер, на „народностното съзнание,* т. е. а) езика, (безъ разлика на майчинъ и употребителенъ) б) религията (признаване екзархията) и в) заявената народностъ при преброяване (тенденция къмъ плебесцитѣ). Сръбскитѣ изчисления били правени възъ основа на а) диалектоложкитѣ факти, б) сходство на обичаитѣ, в) религията, г) говорниятъ езикъ; „но това сж. както се вижда, подвижни основи, които, въ всѣки случай даватъ поводъ за безконечни спорове между специалисти отъ различна компетенция. Гърцитѣ, най-сетне, отстраняватъ всѣкакви подобни елементи, взимайки за свои всички граждани и селяни на страната, които сж изпитали влиянието на елинската култура.“ Като символи на елинизма тѣ смѣтатъ не само

народните пѣсни и приказки, гдето могат да се срещнат класически реминисценции, но и употребата на технически думи от гръцко потекло (дори на думата философия!), заемка на моди и носии от Атина, и пр. Но „този метъръ е тъй еластиченъ“ споредъ Gennep, щото приложенъ къмъ Европа би довелъ да това, да причисляваме къмъ Франция двороветъ на Елисавета или на Ваймаръ, или къмъ Германия — Петроградъ и Стокхолмъ... Ясно е отъ тѣзи съпоставки на гръцки, сръбски и български методи у Gennep, че на по-голѣма обективностъ — въ очитѣ на читателя — могатъ да претендиратъ само последните, взели за изходна точка най-ярки признаци на дълбокото племенно чувство.

И при тая глава отъ труда на van Gennep личи старанието му, да се покаже, че стои надъ партийни и национални спорове и да представя работитѣ така, като че всички заинтересувани страни иматъ известно право. Тази квази-обективностъ нѣма нищо научно въ себе си, тя характеризира по-скоро стремежа да се угоди на всички и страха отъ взимане решително становище въ полза на неудобната за нѣкои истина. Голѣми учени и добри познавачи на Македония, като Нидерле, Милюковъ и др. не се побояха да кажатъ откровенно цѣлата истина върху българскитѣ права и българската неволя, безъ да правятъ реверанси на сърби и гърци.

Като говори за статистикитѣ по училища, Gennep отбелязва тѣхната относителна стойностъ като мѣрило за народноститѣ. Гърцитѣ напримеръ иматъ (по-право, сж имали) въ Бруса 2500 ученици, срещу 5000 турски, и все пакъ те не образуватъ половина отъ населението, а едва една десета. А тъкмо върху своитѣ школки статистики гърцитѣ градятъ въ Мала-Азия, Македония и Тракия своитѣ чрезмѣрни претенции, блѣнувайки за една Велика Гърция.

Изборнитѣ статистики по народностъ биха били по-надежни, ако да нѣмаше голѣма разлика между теория и практика на изборитѣ и ако свободата на гласуването не бѣше въ много страни илюзорна, а съществуването на известна народностъ поставено въ зависимостъ отъ шовинизма на господстващото племе. Това вѣжи и за вѣроизповѣднитѣ статистики. „Помацитѣ“ на Балканския п-овъ биватъ вреждани отъ мусулманитѣ между турцитѣ, „патриаршиститѣ“ между гърцитѣ. „Само въ групата екзархисти, бележи авторътъ, религията съвпада малко или много съ българската народностъ“ (184), както признава това анкетатата на Карнегиевата комисия. Гърцитѣ броятъ всички, които признаватъ цариградския патриархъ, за елини, тѣ говорятъ за „елини отъ циганско потекло“, за „българогласни елини“, и пр. Статистиката на Калкиопуло за Македония презъ 1912—1913 г. почива тъкмо на този несъстоятеленъ принципъ, и Gennep е правъ, като я отхвърля решително (135). Все тъй скептически се отнася той къмъ пруски, полски, унгарски, австрийски и други статистики, гдето има преднамѣрено смѣсване на понятията и желание да се увеличи на книга броятъ на известна народностъ.

Въ края на тази глава авторътъ разглежда територията, родната земя като символъ на народността, за да ѝ признае голѣмо значение

въ образуването на онова чувство, което въ по-ново време наричаме патриотизъмъ. Това чувство е старо, има го изказано литературно още въ XII. вѣкъ напр. въ французкия героически епосъ *Chanson de Roland*, гдето „la douce France“ се призовава като най-любимъ предметъ. Политиката трѣбва да зачита много този символъ и това чувство, тъй като заради тѣхъ могатъ да бждатъ жертвувани дори насъщи икономически интереси, както е случай съ французитѣ отъ севернитѣ провинции, завърнали се дома следъ страшното опустошение на страната, предпочитайки бедната колиба дома предъ сигурния покривъ въ чужбина. Не би ли могло да се каже това и за много българи? И не се ли дължи голѣмата македонска и тракийска емиграция въ предѣлитѣ на българското царство между друго и на това, че тѣзи македонци и тракийци сж насилствено прогонени отъ роднитѣ си огнища или пъкъ въ невъзможностъ да живѣятъ спокойно съ своето българско чувство при една тираническа администрация дома?

Глава VII. и VIII. разглеждатъ сложната „проблема на границитѣ.“ Тя е разучвана особено отъ английски специалисти, и то поради голѣмото разнообразие на границитѣ въ предѣлитѣ на грамадната британска империя. Теоретичитѣ тукъ спадатъ къмъ две главни групи: едни подчиняватъ всички относни елементи на единъ единственъ елементъ, стратегическия; други смѣтатъ границата не факторъ на раздѣлата, а факторъ на сближението. Еднитѣ и другитѣ сж съгласни помежду си дотолкова, доколкото отричатъ всѣка научна стойностъ на старата теория за естественитѣ граници. По-голѣмото число географи сподѣлятъ мнението на Fawcett (*Frontiers, a political study*, 1918), че идеална граница би била оная, която свежда до минимумъ рисковетѣ на конфликти и войни между съседни държави, бидейки същевременно способна да отговаря на необходимоститѣ за защита, безъ да спъва обаче приятелскитѣ съобщения.* Особено важни въ народностно отношение се явяватъ лингвистичнитѣ граници, тъй независими отъ естествени, политически и административни граници. Лингвистичнитѣ граници сж иѣщо ново, като научно понятие, и то въ зависимостъ отъ материала, събиранъ за тая целъ едва въ XIX. вѣкъ. Пръвъ единъ французинъ, Tourtoulon, прави опитъ за теглене на една подобна граница, като изучи на самото мѣсто, къмъ срѣдата на миналия вѣкъ, дѣлителната линия на двата главни диалекта въ Франция, *langue d'oïl* и *langue d'oc*. Лингвистичнитѣ граници, като изключимъ случаитѣ на насилствено денационализиране и емиграция, не подлежатъ изобщо на голѣми колебания. Границата между валонски и фламандски въ Белгия напр. не варира отъ VI. вѣкъ насамъ; тая между нѣмци и французи въ Швейцария, въпрѣки нѣкои преливания, запазва отъ незапомнени времена равновесието на двата елемента; границата между литовски и руски почти не се мѣни отъ XIII. вѣкъ насамъ; и т. н.

Несъмнено, тѣзи лингвистични граници на географитѣ иматъ твърде относителна стойностъ, тъй като научната диалектология не знае точни граници, или пъкъ признава само граници на всѣки отдѣленъ езиковъ фактъ. За диалектъ науката говори само тогава, когато нѣколко подобни факти съвпадатъ по граници и обуславятъ едно колек-

тивно чувство у населението. А това трѣбва да ни накара да бждемъ предпазливи. Толкова по-вече, че не сж езиковитѣ данни, които решаватъ въпроса за границитѣ на държавитѣ, тъй като икономически и стратегически доводи биватъ поставени — отъ силнитѣ — на прѣвъ планъ, както бѣше случай при конференцията за миръ следъ последната война. На езиковитѣ граници, спрегнати съ едно народностно самочувствие, ще държатъ обаче — и съ право — всички потиснати народи, жадни за държавно самоопредѣление, тъй като това е едничкото тѣхно духовно достойние, което не може да се оспорва.

Глава IX. (последна) е посветена на „другитѣ символи“ на народността, извънъ посоченитѣ. Единъ такъвъ символъ е народностната или държавната карта. Всѣки разбира гордостта на англичанина, когато той види червената багра на земитѣ отъ британската империя, или тая на пангерманиста, който отбелязва почти навредъ по картата на Европа малки или голѣми петна отъ нѣмски агломерации. Картата, подобно на цифритѣ въ статистиката, иде да задоволи интереса ни за точностъ — но въ сжщото време и незаконния интересъ да заблудимъ другитѣ за смѣтка на своята географска площ. Картата на „Велика Ромѣния“ у D. Mitrany напр. е нѣщо „наистина ужасно“, съ тенденцията си да подчертава ромѣнския елементъ въ смѣсенитѣ мѣста; тя е и „научно невѣрна“. Картата на Цвиичъ, както установява това карнегиевата анкета, тегли граници, които варииратъ споредъ политическия моментъ: въ 1909 г. тѣ сж едни, въ 1911 други; а на проф. Беличъ, нахвърляна въ навечерието на втората балканска война, при спечелена сръбска побѣда, задоволява, съ своитѣ диалектоложки граници, най-неумѣренитѣ сръбски блѣнове. И Gennep отправя по този въпросъ (.03) къмъ „доброто изложение за картографията на Македония“ въ цит. книга на Йорданъ Ивановъ, което е отново доказъ за довѣрието, което храни къмъ научното обоснование на българската теза отъ българскитѣ учени, въ противоположностъ на заблудитѣ, сѣяни отъ сръбска страна. На последната той прави едничката концесия, да приеме, възъ основа на В. Джеричъ, че Македония не е нито държавенъ нито народностенъ, а чисто географски терминъ, тъй като въ нея обитавали „българи, сърби, гърци, евреи и малки групи турци и аромѣни“. (213). И фактътъ, че Gennep поставя българитѣ на първо мѣсто, показва най-добре, доколко той е скептикъ по отношение на великосръбската идея за нѣкаква „Стара Сърбия“.

Съ тѣзи наблюдения и мнения ние зачекнахме, по сжщество, доста отъ съдържанието на книгата. Наведохме нѣкои идеи на автора за да поличи неговото старание за безпристрастие; отбелѣзахме и всичко, което се докосва до Македония, която не веднажъ служи като илюстрация къмъ това или онова теоритическо схващане. Gennep иде тамъ да подкрепи косвено правата кауза на македонското население, петимно да намѣри поне между представителитѣ на чистата наука малко симпатия за своитѣ страдания въ името на народностния си идеалъ. Нека се надяваме, че и въ останалитѣ томове на своя трудъ авторътъ не ще престане да следи положението на нѣщата въ Македония, за да си спечели благодарността на онеправданитѣ. Въ най-

близкия томъ той обещава да говори върху „вжтрешнитѣ елементи и факторитѣ на народността“: тема необикновено важна, съ огледъ къмъ голѣмитѣ национални въпроси, които занимаватъ държавници и обществено мнение на Европа въ настоящия моментъ.

Проф. М. Арнаудовъ

Slovanský přehled. 1914-1924. K šedesátým narozeninám Adolfa Černého. Uspořádal A. Frinta a A. Tichý. Praha 1925. 8°, 408.

Това е сборникъ, издаденъ въ честъ на чешкия писателъ Адолфъ Черни за шестдесетгодишнината отъ рождението му, по модата, която съществува днесъ, важни дати изъ живота или книжовната дейностъ на учени и писатели да бждатъ увѣковѣчавани съ сборки отъ статии отъ тѣхни ученици, приятели и почитатели. Освенъ като поетъ (съ псевдонимъ Янъ Рокита), Адолфъ Черни се слави особено като най-добъръ познавачъ и изследвачъ на лужицкитѣ сърби (близкъ на чехитѣ славянски народъ въ Германия), като ратникъ за националното имъ закрепване и дори освобождение. По цѣлия славянски свѣтъ обаче той е известенъ най-вече съ своята дейностъ за взаимно упознаване и сближение между славянскитѣ народи, като основателъ и редакторъ на списанието „Славянски прегледъ“ — „сборникъ“ отъ статии, кореспонденции и вести върху културния, книжовенъ, стопански, общественъ и политически животъ на славянскитѣ народи. Това списание, основано въ 1898 г. въ Прага, бѣше заело веднага първо мѣсто измежду всички други отъ тоя родъ у славянитѣ като огледало на духовния животъ на цѣлото славянство. Въ началото на общоевропейската война, до когато бѣха излѣзли отъ него шестнадесетъ тома, то биде спрѣно.

Редакторитѣ на отбелязания юбилеенъ сборникъ, ученици на Адолфъ Черни, сж имали щастливата идея да възкресятъ съ него не само името на списанието „Славянски прегледъ“, но и характерътъ на съдържанието му, още повече, понеже съ тоя юбилей съвпада двойниятъ юбилей на самото списание, единъ веселъ — двадесетъ и петъ години отъ основаването му, а другъ скърбенъ — десетъ години отъ спирането му. Така, съ съдействието на старитѣ сътрудници на „Славянски прегледъ“, както и на нѣкои нови, биде съставенъ тоя юбилеенъ „сборникъ“ отъ статии, дописки и вести изъ славянския животъ, въ който се излага разволя въ живота на славянитѣ презъ последнитѣ десетъ години, ознаменувани най-вече съ създаването нови славянски държави.

Подиръ редица статии, посветени на живота и дѣлото на юбиляра (с. 5—58), идатъ други, посветени на „славянитѣ и славянството“ изобщо (с. 59—232), а следъ тѣхъ — на „отдѣлнитѣ славянски народи“ (с. 233—289). Голѣмо мѣсто въ втория дѣлъ обематъ статии върху състоянието на славянскитѣ изучвания и създаденитѣ славянски институти извънъ славянскитѣ страни — Франция, Германия, Англия и Америка, — гдето интересътъ къмъ славянството подиръ голѣмата война се е засилилъ твърде много; въ други статии на сжия дѣлъ сж

описани, отъ различни автори, повече или по-малко подробно, различните славянски дружества за сближение между отдѣлните славянски народи (Ческо-лужицко дружество „Адолфъ Черни“ въ Прага, Ческо-полски клубъ въ Прага, Ческо-руко единство, Ческо-югославянска лига и пр.), между които и за дружеството „Чехословашко-българска взаимностъ“ (отъ Вл. Сисъ). Тукъ се чете сжщо едно описание „Рилска нощъ“ отъ Карелъ Дрожъ, изъ необнародвания още неговъ пжтеписъ „Трето пжтуване въ Рилската планина“.

Прави впечатление, че въ третия дѣлъ, може би случайно, отдѣлните славянски народи не сж застъпени равномерно. Така въ групата „Южни славяни“ до българитѣ се отнася само статията на Б. Пеневъ върху „Днешната българска литература“, а на Югославия сж посветени петъ статии върху различни страни изъ културния животъ, на новата държава, на първо мѣсто измежду които стои статията на Х. Рипка: „Възникването на кралството на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ.“

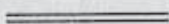
Авторътъ на тая статия, голѣмъ сръбски приятелъ, разправя съ пламенно слово за сръбскитѣ борби презъ великата война, чийто край докара създаването на днешна Югославия. При това той си позволява по отношение на българитѣ изрази, които стоятъ въ пъленъ дисонансъ съ тона на цѣлия сборникъ и съ дейността на юбиляра като ратникъ за славянско сближение. „Презъ есента 1915 г. — пише той, — вследствие на коварната засада (po úkladném zasažení) на България сръбската войска била принудена да отстъпи безнадеждно изъ собствената си земя“ (с. 328). Мисля, че сега, десетъ години подиръ започването на войната, е вече крайно време не да се квалифициватъ, а да се обясняватъ събитията изъ живота на славянитѣ, особено въ общославянски органи, какъвто е „Славянски прегледъ“. Следъ разкритията, които се направиха върху събитията, които предхождаха намѣсата на България, е ясно за всѣки непредубеденъ човѣкъ, че заставането на България на страната на Централнитѣ сили, а не на Съглашението, е естествено послѣствие отъ категоричния отказъ на Сърбия да отстъпи Македония, тоя кжтъ българска земя, за който единствено тя води две години по-рано войната съ Турция. При това България се намѣси въ войната тогава, когато Сърбия щѣше да бжде прегазена отъ войскитѣ на Централнитѣ сили и безъ съдействието на България, която желаше по тоя начинъ да си запази Македония, за да не падне въ чужди ржце.

Отъ думитѣ на сжщия авторъ, че въ Балканската война 1912—1913 били „освободени и последнитѣ сърби отъ турско иго“ (с. 324), би могло да се заключи, че споредъ него Македония е населена съ сърби. Това обаче стои въ противоречие съ други мѣста на сжщия сборникъ, гдето не се признава такова нѣщо. Именно на стр. 323, гдето се даватъ статистически сведения за Югославия, се съобщава, че въ нея живѣятъ 8,964,673 „сърбохървати (включително съ македонци).“ Македонци като народностъ, разбира се, не сжществуватъ, но това наименование е единъ удобенъ терминъ за тия, които отъ политичностъ къмъ сърбитѣ не смѣятъ да нарекатъ жителитѣ на

Македония съ сжщинското имъ народностно име българи. Тъкмо като такива сж означени тѣ въ приложената къмъ сжщия сборникъ етнографска карта на славянството, изработена по картата на Нидерлелта нѣмаше нужда да се прикрива тѣхната етнична принадлежностъ въ статиитѣ на самия сборникъ.

Ческата наука по славянски етнографски въпроси, отъ Шафарика до Нидерле, е била винаги пряма и независима, въ служба само на истината. Не е за вѣрване, че сега би изневѣрила на създадената традиция.

Ст. Романски.

Les articles de la Revue en résumé.

L'expansion serbe en Macédoine pendant le Moyen Age, par le professeur P. Moutaftchieff, p. p. 1—26.

Les slaves qui, jusqu'au milieu du VIIe s. s'étaient fixés dans la Péninsule des Balkans, appartenaient à deux groupements ethniques : le groupement de l'Est, qui occupa la partie orientale et la partie méridionale de la péninsule et le groupement de l'ouest qui s'installa dans le recoin nord-ouest de la péninsule et dans les territoires constituant la Croatie d'aujourd'hui.

Toute la population slave se trouvant dans la partie sud-est des Balkans était unie en Etat dès la première moitié du IXe s. par les Bulgares, et reçut leur nom national. Les territoires de la Macédoine firent partie de l'Etat bulgare durant tout le règne de Boris, de Siméon, de Pierre et de Samouïl, c. a. d. pendant une période de 180 années (838—1018). Ces provinces furent de nouveau rattachées à la Bulgarie sous le règne de Kaloyan, de Strèse et d'Ivan-Assène, pendant le second royaume bulgare, pour une période de 30 années (1201—1214 ; 1230—1246).

Le groupement d'ouest des Slaves qui vinrent s'installer dans les Balkans occupa les territoires qui constituent aujourd'hui le Monténégro, le sud-ouest de la Serbie, la Bosnie, la Hertzégovine et la Dalmatie. La province Serbe se trouvant située le plus loin dans la direction du sud-ouest, était la province des véritables serbes qui s'étendaient de la rivière Raška, près de la ville de Novi-Pazar. Vers le IXe siècle, lorsque les Slaves de la Macédoine avaient déjà fini par constituer un tout uni avec le peuple bulgare, le peuplade des Serbes s'éleva au dessus des autres peuplades et son nom fut adopté par elles comme nom national.

Jusqu'au milieu du XII. s. les peuplades serbes réussirent plus d'une fois à refaire leur nullité nationale et politique, mais leurs frontières n'ont jamais dépassé les limites de leur expansion ethnique. Pendant cette période de l'histoire, les Serbes n'ont jamais cherché à étendre leurs territoires du côté des terres Macédoniennes, malgré les cas et conditions favorables qui se présentèrent plus d'une fois. Les Slaves de Macédoine avaient alors la conscience bulgare et soulignaient eux-mêmes, tel par exemple le cas de 1073, leur différenciation ethnique avec les serbes. Tous les mouvements des Slaves de Macédoine pendant le XI. s. et leurs luttes contre l'autorité de Byzance portaient un caractère national bulgare.

Pendant la seconde moitié du XII. s., la Hongrie devint un Etat fort et c'est justement ce fait qui donna une nouvelle orientation aux aspirations politiques serbes. Jusque là, dans leurs tendances à parfaire l'unification politique de tous les Slaves serbes, les souverains Serbes portaient toute leur attention vers le nord et le nord-ouest, vers les terres habitées par des Serbes. Or ces territoires venaient d'être en partie occupés par les hongrois et le reste faisait l'objet de leurs compétitions. Seules les directions vers le sud et vers le sud-est restaient donc accessibles à un agrandissement de l'Etat serbe. C'est ainsi que se produisit alors vers la fin du XII. s. ce qui devait depuis se répéter dans l'époque la plus récente de l'histoire — dans le dernier quart du XIX. s. La Bulgarie occidentale et la Macédoine attirèrent l'attention des serbes et ceux-ci prodiguèrent tous leurs efforts en vue de leur conquête. Cependant les efforts des rois serbes d'étendre leur domination sur la Macédoine restèrent malgré tout stériles jusqu'en 1282 et les frontières sud de l'Etat serbe se trouvaient bien loin au nord de la montagne Char (derrière Prizrène et Lipliane). Le grand affaiblissement de la Bulgarie survenu par suite des guerres civiles et des invasions tartares, ainsi que la dislocation rapide de Byzance, après la mort du premier des Paléologues pendant les dernières décades du XIII. s. permirent aux serbes de s'emparer dans l'espace de 65 ans (1282—1345) des terres de la Macédoine. Dans cette période d'expansion, on peut clairement distinguer quatre étapes successives: 1. La période de 1282 à 1284 lorsque, mettant à profit la situation internationale difficile de Byzance, immédiatement après la mort de Michel Paléologue, les Serbes s'emparent de la Macédoine du nord — la contrée riveraine de Brégalnitzza avec Kitchevo et Debr, Skopié, Ovtché Pole et la région se trouvant dans le cours supérieur et moyen de la Brégalnitzza. 2. La période de la première guerre civile en Byzance (1317—1318), qui leur valut une partie de la Macédoine Centrale avec Prosek, Chtipe et Vélès. 3. La trahison de Sirghian au moyen de laquelle ils étendirent, vers l'année 1335, leur domination sur Stroumitza et Prilèpe. 4. Les années de 1342 à 1345, lorsque la guerre civile en Byzance leur permit d'occuper presque sans efforts le reste des territoires Macédoniens, se trouvant au sud et au sud-est.

La domination rapide de la Macédoine par les Serbes s'effectua sans que ceux-ci eussent essuyé une résistance quelconque de la part des byzantins, sans même qu'ils aient eu à soutenir un combat sérieux. La blockade de longue durée, les difficultés de transport de vivres, et là où ces conditions n'étaient pas suffisamment efficaces, — la trahison, tels étaient les moyens généralement utilisés par les Serbes pour arriver à mettre la main sur les villes et places fortes macédoniennes, abandonnées à leurs propres ressources et destins. La fatigue de la population locale des guerres sans fin qui furent soutenues dans les divers recoins de la Macédoine pendant le XIII. s., les luttes de partis et les haines de classes, et, enfin, la vénalité et la corruption des chefs byzantins — s'étaient là les meilleurs alliés de la politique impérialiste serbe.

La conquête entière de la Macédoine par les Serbes fut achevée sous le règne de Douchan. La décadence du royaume de Douchan com-

mença vers 1366 et le signal de cette décadence fut donné par une pénétration de la conscience politique des territoires Macédoniens exercée par ceux d'entre eux qui avaient conservé intact leur caractère macédonien. Vers l'année 1466, Valkachine, Ouglech et les Délyans s'étaient déjà proclamés seigneurs indépendants des provinces Macédoniennes de Prespa et Drine, aux Rhodopes et au Mont Rilo. En 1371, après la bataille de Tchirmène, les turcs s'emparèrent de la Macédoine Orientale. Le reste de la Macédoine passa sous leur domination en 1394.

La domination serbe de la Macédoine, du nord de Char à Babouna et Brégalnitza n'a donc pas duré plus de 85 ans (1282—1366), cependant que la Macédoine du Sud, de Serrès à Kostour et Ochrida ne fut serbe que 25 ans, durant toute la période moyenâgeuse (1342—1366). Même si on adopte comme date marquant la fin de la domination serbe dans ces provinces l'année 1394, la durée respective de la domination serbe n'a pas été plus longue de 110 ans pour le nord de la Macédoine et de 50 ans — pour le sud de la Macédoine.

Malgré la courte durée de la domination serbe en Macédoine, les monuments qui y furent laissés par les Serbes et qui sont conservés aujourd'hui encore dans cette province, sont plus nombreux que ceux provenant de la période nationale bulgare de l'histoire de la Macédoine. Ce fait qui paraîtrait étrange à premier abord, s'explique néanmoins d'une manière fort simple. La rareté relative des monuments bulgares en Macédoine est due aux années troubles qui succédèrent dans cette province l'époque bulgare. Ce que les rois bulgares avaient créé en Macédoine (838—1018) fut effacé pendant les troubles qui suivirent la chute du premier royaume Bulgare, tandis que la période de la réintégration de la Macédoine dans les frontières de l'Etat bulgare (1201—1214, 1230—1241) fut trop courte et trop inquiète pour y laisser des traces d'une activité créatrice de paix. Les églises et les monastères, construits par les Serbes en Macédoine y furent en outre les derniers monuments de l'histoire du christianisme dans cette province et il n'est point étonnant que ces monuments soient aujourd'hui encore conservés en meilleur état.

La domination serbe de la Macédoine n'eut pour cette dernière aucune conséquence ethnographique. Lorsqu'ils s'y furent installés, les Serbes eurent la qualité de fonctionnaires de l'autorité centrale ou de souverains qui reçurent les terres des anciens gros propriétaires byzantins. Jusqu'à l'époque de la conquête turque, la population macédonienne vivait avec la conscience parfaite de son origine bulgare, et après la chute de l'Etat de Douchan, les souverains des territoires Macédoniens, tels que Valkachine, Marko et Constantin étaient considérés comme souverains bulgares par les Serbes eux-mêmes.

D'autre part, durant toute l'époque de la domination serbe, non seulement la population Macédonienne considérait les Serbes comme des étrangers, dont elle cherchait à écarter l'autorité sur elle, mais les rois serbes eux-mêmes considéraient la Macédoine comme un pays conquis.

Lien géographique de la Macédoine avec la Bulgarie. Par le professeur A. Ichirkoff, p.p. 27-35.

Repondant aux déclarations du professeur de Belgrade J. Cvijić que la Bulgarie est séparée de la vallée du Vardar par une haute chaîne de montagnes, qu'elle ne présente point avec la Macédoine une unité géographique et que ces deux contrées ne pourraient, constituer qu'un Etat uni sans durée (Questions balkaniques Paris—Neuchatel, I, p. 40), le professeur A. Ichirkoff prouve une foule de conditions géographiques à l'appui, que cette affirmation est erronée. Le mont Ossogovo qui s'étend entre le cours moyen de la Strouma, en Bulgarie, et la Brégalnitz, affluent du vardar, en Macédoine, par sa structure orohydrographique non seulement ne separe, mais bien au contraire relie la population établie des deux côtés de sa crête. La route à travers la vallée d'Ouzem constituant le prolongement de la route de Bosnie reliait et relie toujours à travers Skoplé la Mer Adriatique à la Bulgarie et à Constantinople. De même la Vallée de la Tcherná Skala (Rocher Noir, 919 m.) sur le mont Ossogovo présente les meilleures conditions pour relier la vallée de la Strouma, dans la région de Kustendil, à celle de la Brégalnitz, aux environs de Tzarevo-selo. La liaison qui existe entre la Bulgarie Occidentale et la Macédoine Orientale sur la vallée de la Strouma, et que le prof. Cvijić ommet à dessein de signaler, est de son côté particulièrement remarquable. Plus loin vers l'est, la continuité de liaison ne manque pas non plus entre la vallée de la Maritza et de la Mesta à travers les Rhodopes. Une ligne de chemin de fer déceauville est déjà en voie de construction à travers le défilé d'Eli-Déré et elle rattachera la plaine de la Maritza près de Sarambey à Razlogue et Nevrocope sur Mesta. Par sa structure géographique la Bulgarie non seulement ne s'écarte nullement de la vallée de la Moravie et du Vardar, mais tout au contraire, une grande partie de son territoire a toujours constitué la colonne vertébrale de toute la terre Bulgare qui englobe la Bulgarie et la Moravie Bulgare. Les Bulgares qui étaient séparés dans le passé par les montagnes, réussirent à parfaire à travers les siècles leur unité ethnographique, intellectuelle et politique. Or ce qui les sépare aujourd'hui en Bulgarie et en Macédoine, ce n'est pas les montagnes et leurs hauteurs impraticables, mais les frontières politiques tracées par les puissances victorieuses, sans nul souci des liens ethnographiques et économiques qui rattachent les deux contrées.

La frontière ethnique bulgaro-albanaise, par le professeur J. Ivanoff, p.p. 36-48.

Dans la première partie de son article, l'auteur parle des colons slaves établis en Albanie au moyen âge et de leur sort pendant la domination turque. L'étendue et l'importance de cette colonisation se reconnaît surtout à l'abondance de la toponymie slave et aux emprunts lexiques albanais faits au slave. Quant à l'appartenance linguistique de ces colons au groupe bulgare, principalement en Albanie centrale et méridionale, elle est nettement affirmée par les anciens noms de lieux mentionnés dans les documents médiévaux. Tels par exemple: Βεαλάραδα (Бѣларадѣ, aujourd'hui Bérat), Δεάβολι (Дѣволѣ), Χτεάτοβον (Хѣтѣво, auj.

Tétovo), *Ποιζδοιάνα* (Призрѣнѣ), *Δρεάνοβον* (Дрѣново), *Δρεανοβισσόζ* (Дрѣновскѣ), *Τριστεάνισον* (Тръстѣникѣ), Sventogorani (Свѣтогорани), Радокѣжда (auj. Radojda), etc.

La toponymie actuelle de l'Albanie offre une multitude de cas attestant le traitement bulgare des *ѣ* *к*, *ѣ*, *ж*, *ѣ*, *ш*, *жа*, comme par exemple: Débré (Дѣрѣ), Débrova, Boulgarets, Boulghérite, Rāmbets (Рѣмѣцѣ), Langavitsa (Лѣгѣвица), Kapinovo (Кѣпиново), Gradets (Градѣцѣ), Pogradets, Borovets, Zvernets, Tārnava, Bārzehta, Vāltchan, Vārbiani, Tchernik, Grajdan, Radojda, Pechtian, etc.

Dès le IX-e siècle, une grande partie de l'Albanie tomba sous le pouvoir des Bulgares. Les agglomérations slaves en Albanie, grâce à leur rattachement linguistique au groupe des Slaves de l'Etat bulgare, commencèrent à se sentir, comme ces derniers, Bulgares de nationalité. Sous les rois Boris, Siméon, Pierre, Samuel, Radomir, Jean Vladislav, Kaloïan, Assen II, etc., l'Albanie faisait partie de l'Etat bulgare. Vers la fin du X-e s., le centre politique et spirituel bulgare fut transféré à Okhrida, sur les confins bulgaro-albanais. Les diocèses d'Albanie restèrent plusieurs siècles sous l'autorité religieuse de l'Archevêché autonome bulgare d'Okhrida, ce qui contribua à l'affermissement du sentiment national bulgare dans le pays.

La conquête turque et l'introduction de l'islam parmi le plus grand nombre des Albanais eurent une répercussion néfaste sur l'élément bulgare. Les colonies bulgares furent pillées et la population poursuivie ou massacrée. L'élément bulgare résista plus longtemps dans les régions du Dévol et de la Chkoumbie supérieure. La province Opara, sur le Dévol, était encore peuplée de Bulgares au commencement du XVI-e s. Les guerres austro-turques et l'anarchie en Turquie, qui au XVIII-e et au début du XIX-e s. était arrivée à son comble, facilitèrent la poussée albanaise vers l'est: des oasis albanaises dans la Macédoine de l'ouest et en Vieille Serbie apparurent et imprimèrent un nouveau cachet ethnique à ces régions.

Dans la deuxième partie de son article, M. Ivanoff établit le tracé actuel qui sépare les deux groupes ethniques, le bulgare et l'albanais:

1. R é g i o n d u C h a r. La crête du Char est considérée généralement comme ligne frontière de l'élément bulgare, au nord-ouest de laquelle sont placées des agglomérations serbes et albanaises. Les investigations de M. Ivanoff permettent de faire une correction sensible à cette ligne: une partie du versant nord du Char proprement dit est peuplée également de Bulgares, notamment le bassin de Gora, enfermé entre le Char, la Roudoka et le Koritnik, avec une vingtaine de villages parlant le bulgare et cinq à six villages bilingues (bulgare et albanais). Les habitants de Gora, nommés Goranis ou Torbèches, confessent l'islam qu'ils embrassèrent il y a deux cents ans. Leur parler partage toutes les particularités du dialecte de la Karchi-Yaka et de la plaine de Skopié et diffère sensiblement de la langue serbe: c'est un parler analytique, sans déclinaison, se servant d'articles définis, ne connaissant pas la quantité des voyelles, etc., tout à fait donc comme en bulgare. Au nord-ouest

du Char, la ligne de démarcation ethnique suit la crête de la Roudoka jusqu'à Mavrovo où commence la région de Dèbre.

2. Région de Dèbre. L'élément bulgare est groupé en cinq localités, à savoir : Mala-Réka, Polé, Joupa, Drime-Kol, Golo-Bardo, sises à l'est et à l'ouest de la rivière Drine, avec la ville de Dèbre comme centre. Le groupe le plus considérable de la population bulgare porte le nom de Miaks; les autres groupes sont connus sous les noms de Polians, Ketskars, Obialis. Le groupe des Bulgares mahométans, appelés Torbèches et Kourkis, occupe l'ouest de la région de Dèbre; ils ont embrassé l'islam successivement pendant les deux derniers siècles, comme il appert du Typicon du monastère St Jean Bigore. M. Ivanoff, basé sur ce précieux document, donne des détails très intéressants sur la propagation de l'islam dans la région et sur l'albanisation de bon nombre de villages bulgares chrétiens. Actuellement, la frontière qui sépare les deux éléments passe comme suit : partant des bords de Mavrovo, côte 1550, la ligne descend au sud en suivant la crête de la montagne, puis, de la côte 1500, elle se dirige à l'ouest, passe la vallée de la Radika, en laissant du côté bulgare le village torbèche de Jernonitsa, traverse la crête du Déchate pour atteindre par la colline Kénok la rivière de Drine; de là, la ligne longe la rivière qu'elle traverse à l'ouest de Dèbre, monte sur la colline Gruka-Madé, côtes 124, 1190, suit la crête de Gol-Bardo, côtes 232, 2282, au-dessus du village Yablanitsa, se dirige vers le sud, suit la crête de la montagne de Yablanitsa, en laissant à l'est la localité Drime-Kol dont tous les villages sont bulgares.

3. Région d'Okhrida. Cette région comprend les villes et les villages du bassin du lac d'Okhrida, y compris la plaine de Strouga et la localité Débertsa. Excepté les côtes sud-ouest du lac, tout le bassin est habité par des Bulgares. La ligne ethnique suit la crête de la Yablanska-Planina, côtes 2282, 2210, 1981, traverse le défilé de Kiafa-Tané, côte 1051, et descend au village de Line, au bord du lac d'Okhrida. Le seul village bulgaro-mahométan — Raïtsa, sis à l'ouest de cette ligne, est sur le point de s'albaniser : sa population est bilingue. De Line, dont la population en 1851 était toute bulgare, maintenant presque totalement albanisée, la ligne suit le bord du lac jusqu'au monastère de St Naoum, où recommence l'élément bulgare.

4. Région de Kortcha, ou Koritsa (anc. Goritsa). Elle comprend les localités sises au sud des lacs d'Okhrida et de Prespa, notamment les districts de Kortcha et de Bilichta, dans le bassin supérieur du Dévol. Excepté les grands villages de Bobochtitsa et de Drénovo, dont le parler bulgare archaïque est connu aux slavistes, tout le reste du district de Kortcha est habité par des Albanais. Il y a quelques dizaines d'années, l'élément bulgare se tenait encore dans certains villages; en 1889, le bulgare était parlé dans deux quartiers de la ville même de Kortcha, et une école bulgare avec 40 élèves y fonctionnait. Le district de Bilichta, par contre, est peuplé dans sa plus grande majorité de Bulgares, quoique un certain nombre des villages bulgares est bilingue. En quittant le monastère de St Naoum, la frontière ethnique se dirige vers

e sud, traverse la Souha-Gora (c'est-à-dire la partie sud de la Galitchitsa), et par le mont Ivan, côte 1734, et le défilé de Zvezda, longe en amont du Dévol, se dirige vers Bilichta, puis tourne au sud, en suivant la ligne de partage des eaux du Dévol et de la Bistritsa.

5. Région de Castoria. Cette région, comprenant les subdivisions locales de Popolé, Korechta, Kosténaria et Nestram, est bien connue à la science par sa population bulgare et par son parler bulgare archaïque. La frontière entre l'élément albanais et l'élément bulgare suit la ligne suivante : de Bilichta elle se dirige vers le sud, en laissant du côté bulgare les villages : Labanitsa, Kossinets, Kartchichta, Novo-Sélo, Papratsko, Trastika, Garliani, Kalévichta, Slimnitsa, Yanovéni, Omotsko, Gorni et Dolni-Nestram, Zabardéni, Skonsko, Ezérets ; de là, elle quitte les agglomérations albanaises et se dirige vers l'est, ayant à sa gauche l'élément bulgare et à sa droite l'élément grec.

Nouvelles données sur le caractère bulgare de la Macédoine

Par I. v. Snégaroff, p. p. 49—58.

Faisant des fouilles et poursuivant une étude sur place, l'auteur a découvert en 1918 à Ochrida des nouvelles données fort intéressantes sur l'élément bulgare en Macédoine vers la fin du XIX. siècle. Ces données sont d'origine locale et étrangère. Parmi les premiers qui sont une expression sans équivoque de la conscience bulgare des slaves de Macédoine, il convient de citer en premier lieu, par suite de leur importance, les citations que l'auteur fait d'une autobiographie manuscrite datant de l'année 1865 et due à la plume du célèbre folkloriste Kouzma Chapkareff, né à Ochrida. On y trouve la reproduction de passages de lettres de Chapkareff, ainsi que d'une lettre adressée aux habitants d'Ochrida par les plénipotentiaires nationaux de Macédoine à Constantinople.

Les témoignages étrangers sont des extraits de lettres des patriotes macédoniens, appartenant à une autre nationalité que la nationalité bulgare et d'ouvrages de géographie grecs, dans lesquels, parmi les diverses nationalités qui peuplent la Macédoine, il n'est pas question de serbes, mais de bulgares. Dans le nombre de ces témoignages, une édition inconnue jusqu'ici du célèbre ouvrage de Danaïl, de Moscopolis — Manuel de Conversation en quatre langues, imprimé à Venise et datant de 1794 (*Εἰσαγωγικὴ Διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετραγλωσσὸν* etc.) présente un intérêt historique et littéraire tout particulier. Une lettre adressée par ce même Danaïl au prêtre bulgare d'Ochrida Stefane et datée du 13 avril 1793, que M. Snegaroff a eu en mains à Ochrida, présente une valeur encore plus considérable. Dans cette lettre, l'auteur du *Διδασκαλία* dit qu'il envoie son manuscrit contenant „un dictionnaire de mots grecs“, pour qu'il soient traduits par le prêtre Stefane en bulgare, et prie ce dernier d'observer avec soin la prononciation de sa mère, pour que toute faute soit évitée. Cette partie nous montre clairement à qui est due la partie bulgare du „dictionnaire“ de Danaïl.

Le prêtre Stefane appartient à la famille des Stéfaniéff qui existe aujourd'hui encore à Ochrida.

Une autre lettre grecque adressée par les membres du Conseil de fabrique, des églises d'Ochrida à l'évêque Jossiff (1843), d'Ochrida, est également d'un grand intérêt. Cette lettre annonce à l'évêque que les habitants d'Ochrida sont contents du protosinguel Néophite, envoyé par lui, car il connaît la langue bulgare du pays (*... ὅς κατοχόν τοῦ ἐγγωρίου διαλέκτου τῆς Σλαβοβουλγαρικῆς τῆς ὁποίας οἱ τα χωρία. . .*)

Sont aussi intéressants à noter les extraits d'une Géographie grecque de l'Europe, datant de 1838, dans laquelle il est dit notamment que Ochrida possède 7.000 habitants en majeure partie des Bulgares et des Musulmans, qu'il existe dans la région de la ville de Ressène 25 villages habités par des Bulgares. Dans un autre ouvrage de géographie, encore grec, datant de 1834, son auteur, professeur en médecine, l'archimandrite Dionyse Pirou de Thessallie, dit que diverses langues sont en usage en Turquie d'Europe et notamment: le grec, le turc, le bulgare, le grécolatin, l'albanais, le juif et l'arménien; la langue serbe n'est pas mentionnée.

Dans l'ouvrage *Σχολαστική Γεωγραφία*, traduit en grec par Kiriak Kapétanaki (édité à Vienne en 1808), il est dit que les habitants de la Macédoine sont des „Turcs, des Bulgares et des Valaques“.

Dans un ouvrage grec „*Νέον μαρτυρολόγιον*“ (Athènes, 1856, II. édition) il est question de martyres bulgares, nés en Macédoine, et notamment d'„Anastase le Bulgare“ né dans les frontières bulgares du diocèse de Stroumitza, du village de Radovitch, ayant été soumis à des tortures à Salonique le 19 août 1794, et de la martyre Zlata, en grec *Χρυσά*, torturée pendant le mois d'octobre 1795, née dans le village de Slatina, dans un diocèse „de Bulgarie nommé Maglène“. Sa gloire est chantée en „l'honneur de la Bulgarie“ (*... Χρυσῇ τε ἡ παρθένος τὸ Βουλγαρίας ἐγκαλῶπισμα*).

Musulmans orthodoxes et musulmans sectaires en Macédoine, par D. Gadjanoff, maître de conférences du turc à l'Université de Sofia, pp. 56-66.

L'auteur a parcouru en 1916 la Macédoine pour étudier la population musulmane au point de vue de la langue, de la culture et de l'ethnographie. Son attention a été entre autre particulièrement absorbée par l'étude des rapports culturels chez les musulmans, dont il fait un bref compte-rendu dans son article. A la suite d'un avant-propos succinct dans lequel il est question des diverses péripéties de l'histoire du schisme religieux chez les musulmans, schisme qui les sépare en des groupements culturels distincts: orthodoxes ou vrais disciples de Mahomet, et sectaires, on y trouve l'énumération des douze principales sectes dont certaines ont des adeptes parmi les musulmans de Macédoine. Parmi ces sectes, celle qui se trouve être la plus importante en Macédoine c'est la secte des Bektachi et sa sous-secte — celle des Kazalbaches qui considèrent comme vrai prophète non pas Mahomet, mais son gendre Ali.

Le centre intellectuel des belktachi, c'est la ville de Tétovo. On y trouve en outre d'autres sectaires: les Kadri, les Rouffaï, les Sni,ani

les Halvétî et les Nakchi. On trouve à Tétovo cinq sanctuaires (tékés) de sectaires. Avant la guerre mondiale, à Skopié aussi on trouvait des Bektachi; ils ont quitté le pays au moment de la première occupation de la Macédoine par les troupes serbes 1913—1915. On y trouve encore des sectaires: Rouffaï, Mavlevî, Kadri, Sinani, Halvétî. Chacune de ces sectes possède à Skopié un sanctuaire. On trouve les mêmes sectes dans la région de Bitolia, Chtipe et Vellès. Dans les deux derniers départements les Kazalbaches ont la prédominance. Dans le département de Chtipe les centres des Kazalbaches sont notamment les villages de Dor-foulii, de Karamanli, de Tatarli, de Djoumali et de Gaber; dans celui de Vellès, — le village d'Ivanli. Un peu plus au sud, les Bektachi ont des centres plus importants dans le département de Prilèpe, surtout dans le village de Kanaplar où se trouve leur sanctuaire.

En Macédoine Occidentale, au sud de Tétovo, notamment dans la région de Gostivar, de Kitchevo, de Debr et d'Ochrida, la sous-secte des „Hayati“, subdivision de la secte des Halvétî, est la plus répandue. Le fondateur de cette sous-secte en Roumélie est le Cheik Mehmed Baba originaire de Konia et mort à Ochrida. Son sanctuaire construit à Kitchevo date d'il y a 226 ans et celui construit à Ochrida est de date plus récente. Des „hayati“ seuls existent à Gostivar et dans la région de Kitchevo. A Debr, outre des Hayati on trouve aussi des Kadri et des Nakchi. A Strouga on trouve en outre des Bektachi. La principale secte de la région d'Ochrida est celle des Hayati.

Ainsi donc, les Kazalbaches prédominent dans la Macédoine Orientale, les Bektachi dans la partie nord-ouest, depuis Tétovo et vers le nord dans la région de Prichtina et Prizrène, ainsi que dans celle d'Elbassan, tandis que dans le sud-ouest de la Macédoine la secte la plus influente est celle des Hayati.

Dans sa conclusion, l'auteur examine les rapports entre les sectaires et les mahométans orthodoxes et il parle de leurs luttes acharnées. Malgré les persécutions dont ont été l'objet les sectaires en Turquie, certaines sectes ont réussi à se répandre beaucoup et à gagner de l'influence même à la Cour du Sultan et dans son Harem. Les Bektachi ont joué un rôle historique important dans les destinées de la Turquie. Le fondateur de la secte, Hadji Bektache était aussi considéré comme le patron des janissaires. L'influence de cette secte diminua beaucoup après la suppression du corps des Janissaires. Mais en revanche, la haine réciproque entre sectaires et mahométans orthodoxes n'a fait que s'accroître, et elle existe aujourd'hui encore.

Essais littéraires sur le dialecte d'Ochrida, en caractères grecs,
par Ivan Snégaroff, p. p. 67—84.

Pendant la période de la renaissance bulgare, la langue littéraire bulgare commune n'était pas encore formée en Macédoine et chaque écrivain se servait du dialecte régional et même d'une orthographe propre. Surtout les écrivains bulgares qui avaient fait leurs études dans des écoles grecques ne pouvaient se libérer de l'influence de leur dialecte

maternel. Tels sont par exemple les folkloristes bien connus les frères Miladinoff, l'évêque Parténi de Polénine (Doiran), Cousma Chapkareff, Grigore Parlitcheff, etc. En outre, un grand nombre des anciens élèves d'écoles grecques écrivaient en bulgare en faisant usage des caractères grecs, et cela non seulement dans leur correspondance privée et leurs notes particulières, mais aussi dans leurs ouvrages. L'un de ces écrivains régionaux bulgares c'était justement l'ontché P. Snégaroff, père de l'auteur Iv. Snégaroff. Né en 1811 à Ochride, l'ontché Snégaroff a étudié à l'école grecque et à la fin de ses études a il s'est adonné à la profession de pélicier et d'épicier. Portant un vif intérêt aux questions religieuses, il s'enfermait chez lui les jours de fête et traduisait du grec dans son dialecte d'Ochrida, en employant les caractères grecs, divers ouvrages du culte, surtout du recueil *Θεσσαυρός Δαμασκήνου*. On a pu conserver trois recueils manuscrits contenant des traductions de ce genre. M. Iv. Snégaroff nous rapporte 8 extraits transcrits en caractères cyrilliques tout en observant néanmoins toutes les particularités de la langue et de l'orthographe de l'original. Trois fac-similés sont joints à l'article et reproduisent le texte de l'original lui-même, et notamment la notice autographe de l'auteur (voir ci-dessus page 69), portant: „Ceci a été écrit par moi l'ontché P. Snégar, d'Ochrida, en 1870, le 25 avril. Traduit du grec en bulgare et extrait de *Θεσσαυρός Δαμασκήνου*“. Les deux autres fac-similés joints à l'article sont des reproductions de deux pages de l'original (p. p. 16 et 41).

Comme traducteur, l'ontché Snégaroff fait preuve d'une connaissance profonde du grec littéraire. N'ayant aucune notion du bulgare littéraire, il traduit dans son propre dialecte, tout en composant souvent des mots compliqués, pour mieux interpréter le sens de l'original, surtout quant à ce qui concerne les psalmodies et les prières. Il fait généralement preuve d'une rare compréhension de la langue et d'une riche puissance créatrice dans le domaine du langage. Dès l'année 1870, une école bulgare existait déjà à Ochrida, mais l'ontché Snégaroff était à cette époque déjà âgé de 27—28 ans et il n'a pu suivre les cours de cette école pour étudier le bulgare.

Les extraits reproduits et provenant du manuscrit de l'ontché Snégaroff (page 70 et suivantes) ont, outre leur importance littéraire et historique, aussi une importance remarquable du fait qu'ils constituent une contribution appréciable dans le domaine de l'étude des dialectes de la Macédoine du sud-ouest. Un des grands avantages que présente au point de vue scientifique ce manuscrit, c'est qu'il marque aussi l'accent national pur dans la prononciation des mots. Cherchant les expressions les plus suggestives, l'auteur se sert souvent de mots turcs, alors en usage dans le langage populaire des habitants d'Ochrida.

Chansons populaires de Moriovo. Recueillies par Kr. Boneff. Communiquées par le professeur G. Katzaroff, p. p. 85—93.

La région montagneuse de Moriovo, en Macédoine, est peuplée d'une population bulgare qui, vivant assez isolée du reste de la population de Macédoine, a pu conserver des particularités caractéristiques dans

le langage et la poésie populaire. Le regretté Kr. Boneff né dans le village de Vitolichté, dans la même région, et ancien instituteur à l'école de son village natal, a recueilli, dans son dialecte maternel, des chansons, légendes et traditions populaires de Moriovo. Il fut tué en 1918. Lorsque, pendant le mois d'août de la même année le professeur G. Katzaroff était en voyage dans la région de Moriovo, il découvrit dans la maison du regretté Boneff un autographe contenant, outre une description du village de Vitoliché, des notes sur le folklore prises par lui : chansons et légendes populaires. Le professeur Katzaroff extrait de ce recueil manuscrit les chansons populaires qu'il publie maintenant et qui suscitent un double intérêt scientifique ; au point de vue du folklore, car, à l'exclusion de trois, elles sont des chansons rituelles chantées à Pâques et à la St. Jean (I, II), et reproduisent d'autre part le dialecte régional sur lequel très peu des études ont été jusqu'à présent publiées.

Chansons populaires de la région de Kostour. Communiqué Kaltcho Délianoff, p.p. 93-94.

Huit chants lyriques rédigés dans le dialecte de Kostour sont publiés. Ils sont tous extraits du recueil manuscrit de K. Délianoff, qui a également servi pour la publication des chants populaires de la région de Kostour dans la Revue de Macédoine, fascicule II p. p. 74-84, fascicule III, p. 110.

Comptes-rendus.

A. M. Selichtcheff, Essais d'une dialectologie macédonienne Tome I. Kazane, 1918, 8°, 284. — Compte-rendu par L. Milétitch.

Comme étudiant à l'université de Kazane, le professeur Selichtcheff s'était déjà vivement intéressé aux dialectes populaires bulgares et spécialement à ceux de Macédoine. Pendant l'été de 1914, il entreprit un voyage d'études et visita la Bulgarie et la Macédoine, et notamment la région de Tétovo (Dolni Pologue), où il a étudié les dialectes régionaux en contact immédiat avec le peuple. Il fait communication de ses études dialectiques dans son ouvrage „Отчетъ о занятіяхъ за границу въ лѣтнее ваканціонное время 1914“ (Казань, 1915, 8° 105). Ici on trouve en premier lieu la caractéristique des parlers du département de Tétovo. Plus tard, en 1918, Selichtcheff publia son ouvrage ci-dessus, „Очерки по Македонской диалектологии“, dans lequel, prenant pour base le dialecte de Bitolia et d'Ochrida tel qu'il figure sur l'édition de Danail: *Εισαγωγική Διδασκαλία*, édition datant de 1802, il fait un tableau comparatif des parlers populaires de Macédoine, en les comparant aux autres parlers bulgares. Selichtcheff apparaît très versé dans le domaine de l'étude des dialectes populaires bulgares et son ouvrage constitue un essai sérieux en vue de la création d'une dialectologie systématique de la Bulgarie de l'Ouest sur une base plus vaste. Ayant réussi à se pénétrer du caractère, des liens fondamentaux qui rattachent entre

eux tous les dialectes bulgares, Selichtcheff n'a pu s'empêcher de se convaincre sur le caractère bulgare des dialectes macédoniens, fait qu'il souligne expressément. Le développement historique du bulgare ancien suivi, dans les provinces les plus occidentales de la Macédoine, la même voie qu'en Bulgarie orientale. Ici et là, et pour les mêmes raisons fondamentales, presque les mêmes conditions historiques ont modifié tant les sons que les formes, qui ont produit le caractère nouveau bulgare de la langue. Le critique s'arrête à quelques explications historiques de Selichtcheff relativement à quelques particularités phonétiques des dialectes macédoniens, entre autre des consonnes k', g' que l'on trouve parfois à la place des anciennes consonnes bulgares *шт* (cht) et *жд* (gd). Quant à la classification des dialectes macédoniens que fait Selichtcheff, en les répartissant en deux groupes principaux — dialectes de l'ouest et dialectes du sud-est — le critique estime que comme trait caractéristique du premier groupe on doit considérer les trois articles et l'intonation sur la troisième syllabe.

En conséquence, on doit faire des corrections dans les détails de la classification, mais à la suite d'une étude plus complète et plus approfondie des dialectes macédoniens. Selichtcheff s'est surtout basé, dans l'élaboration de son ouvrage, sur les ouvrages dialectologiques déjà publiés, qui pourtant sont assez incomplets relativement à des groupes entiers de dialectes, voici pourquoi, sa discription n'embrasse que les caractéristiques les plus saillantes. La phonétique est plus minutieusement et plus complètement exposée. Le critique espère que Selichtcheff, qui se montre comme un connaisseur très approfondi de la langue bulgare, pourra continuer les études bulgares, si heureusement commencées dans ce tome I.

Ivan Snégaroff, Histoire de l'archevêché d'Ochrida depuis sa fondation jusqu'à la conquête de la Peninsule des Balkans par les turcs. Tome I, Sofia, 1924, 8°, 348. Compte-rendu par K. Stoyanoff-Valkanoff.

Après la liste des archevêques d'Ochrida, depuis Ducange (XVII, 1), on voit paraître plus tard, dans la seconde moitié du siècle passé, l'ouvrage de Zachariae von Lingenthal „Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche“ (1864), consacré à l'église autocéphale d'Ochrida. Comme second ouvrage par ordre d'importance, il convient de noter celui de H. Gelzer „Der Patriarchat von Achrida“ (1902). Mais ces ouvrages n'avaient fait que poser les fondements d'une histoire détaillée et critique du glorieux patriarchat bulgare d'Ochrida, qui, malgré l'inconstance du sort politique de la Macédoine, exista sans interruption depuis 1018 jusqu'en 1767. Un Macédonien né à Ochrida, M. Iv. Snegaroff, nous présente le premier tome de son oeuvre conçue avec maîtrise „Histoire de l'archevêché d'Ochrida“, qui, selon les mots du critique, dépasse de beaucoup, par ses qualités, toutes les productions scientifiques parues jusqu'ici sur la même question. Dans son avant propos, l'auteur se demande à quoi est dû le fait que, malgré ses souffrances séculaires, la

Macédoine trouve, aujourd'hui encore, en elle-même des forces suffisantes pour lutter pour son indépendance, et répond : « cela est dû à son passé plusieurs fois séculaire durant lequel la Macédoine a été une puissance indépendante au point de vue culturel et historique. »

Sous le règne du roi bulgare Samouïl, l'archevêché d'Ochrida constituait un patriarcat avec environ 23 diocèses. Il réussit à conserver son indépendance durant des moments bien critiques, jouissant de l'appui bienveillant des empereurs byzantins. Un saint suaire qui lui fut donné par le fils de Michel Paléologue, Andronic le Vieux, objet très intéressant et portant l'inscription : *Μέμνησο ποιμὴν Βουλγάρων, ἐν θυσίαις ἀνακτος Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου* (« souviens-toi pasteur des bulgares, au moment de la célébration du service saint, du duc Andronik Paléologue). L'archevêque Théophylacte, quoique grec, se comportait avec beaucoup de respect à l'égard du passé historique bulgare de l'archevêché. Pour lui, les Saints Cyrille et Méthode étaient des pères et des maîtres bienheureux, le roi Boris était le plus chrétien des rois bulgares, tandis que St. Clément — un nouveau Paul pour les corinthiens. Le critique suivant l'exposé de l'auteur, basé sur une méthode strictement scientifique, ne s'arrête que sur certains des points les plus importants de l'histoire de l'archevêché. Il souligne que l'hérésie des bogomiles, qui était très répandue même en Macédoine, troublait beaucoup l'Eglise d'Ochrida. Et l'abaissement moral dans la société et dans le sein du clergé, pendant le XII—XIII s. sur lequel l'auteur s'arrête longuement entravait son développement régulier. Malgré cela, l'archevêché survit à la domination serbe sur la Macédoine. L'ouvrage se termine par l'instauration du régime turc, lorsque le Patriarcat d'Ochrida s'était un peu resaisi après la dislocation du royaume serbe de Douchan, et lorsque certains de ses diocèses qui lui étaient soustraits en Macédoine occidentale lui furent restitués et qu'il venait d'acquérir en outre de nouveaux diocèses en Macédoine de l'Est.

Professeur V. A. Pogoréloff, Le Dictionnaire en quatre langues (livre de conversation en quatre langues) de Danaïl (Publié dans le « Recueil de l'Académie de Sciences Bulgare », Section historique-philologique, livre 11, p. p. 1—48, Sofia 1925), — Compte-rendu par L. Milétitch.

Le prêtre Danaïl, d'origine valaque, né au village de Moschopolé (région de Kortcha), instituteur de profession, a vécu pendant la seconde moitié du XVIII s. Il a sérieusement et sincèrement cru que l'ignorance des peuples chrétiens, comme les valaques, les bulgares et même les albanais, ne pouvait être guérie que par la propagation de la culture grecque, devant laquelle il ne pouvait cacher son admiration profonde. Voici pourquoi, il devint un propagateur zélé de la grande idée grecque, — de gréciser ces peuples, et après leur avoir fait apprendre le grec, leur faire repudier leur langue maternelle. Pour contribuer dans la voie de la réalisation de cette idée, il composa une espèce de livre de conversation grec—valaque—bulgare—albanais : « Dictionnaire en quatre langues » (*Λεξί-*

κόν τετραγλωσσον), contenant en réalité non pas des mots seuls, mais des phrases tout entières, sous forme de conversations. Il n'a pu être exactement établi où et quand a été publiée la première édition du Dictionnaire en quatre langues de Danaïl, on sait seulement que la seconde édition date de 1802. La première édition a été rééditée par l'anglais William Martin-Leake (London 1814), qui émet la supposition que la première édition qui lui a servi pour faire imprimer son édition à lui, serait publiée environ 50 ans avant la sienne. Cette question se trouve actuellement éclaircie grâce à la communication de M. Iv. Snegaroff (voir p. 55 de ce fascicule de la Revue de Macédoine), à savoir que Danaïl se disposait en 1793 à faire imprimer son livre de conversation à Vénise, ce qui fut réalisé en 1794. Les traductions furent faites par le prêtre bulgare Stéfane, originaire d'Ochrida. Par conséquent, la première édition doit être rapportée non vers l'année 1764, comme Leake croyait, mais vers l'année 1794.

En 1841, une édition bulgare du cours de conversation de Danaïl parut à Salonique, avec cette différence essentielle que l'albanais et le valaque furent remplacé dans cette édition par le turc, ce qui fait qu'en réalité le cours de conversation devient à trois langues. Dans la philologie slave, l'ouvrage de Danaïl a été très souvent utilisé, notamment sa partie bulgare redigée dans le dialecte pur de la Macédoine du sud-ouest, dialecte d'Ochrida, dont la phonétique y est reproduite au moyen de caractères grecs. Mais l'emploi de ces trois éditions était sérieusement entravé par suite des nombreuses erreurs et obscurités qu'on relevait dans la transcription des phrases bulgares. Voici pourquoi, le besoin s'était déjà depuis longtemps fait sentir d'une nouvelle édition critique du cours de conversation de Danaïl. Ce vide fut rempli par le professeur Pogoréloff, qui publie, dans son ouvrage sus-mentionné, une nouvelle édition de ce cours de conversation sur la base des éditions de 1802 et de 1841, en reproduisant aussi les textes bulgares en caractères cyrilliques. Le professeur Pogoréloff, possédant bien la langue bulgare, a pu arriver à corriger les nombreuses inexactitudes des anciennes éditions. Malgré tout, il n'a pu lui aussi éviter quelques erreurs, et dans un grand nombre de cas il a omis de marquer l'intonation des mots ou encore il a parfois mal compris la transcription grecque non suffisamment claire. Le critique s'est efforcé de corriger les inexactitudes relevées dans l'édition du professeur Pogoréloff, qu'il désigne au fur et à mesure, tout en indiquant aussi la forme la plus exacte qu'il juge indispensable de leur donner, selon sa propre compréhension.

Vladimir Sis, La correspondance échangée entre D-r Constantin Jos. Ireček et Marine Drinoff (Publ. dans l'«Annuaire» de la Bibliothèque Nationale de Sofia, pour l'année 1923. Sofia, 1924. p. p. 121-281). Compte-rendu par A. P. Stoïloff.

D-r Ireček connaissait Marine Drinoff de longue date. Pendant qu'il était encore lycéen, à Prague, Ireček a porté un vif intérêt aux œuvres de notre historien Drinoff, et il a fait personnellement sa connaissance

en 1875. L'„Histoire du peuple bulgare“ d'Ireček parut l'année suivante en 1876. Depuis lors, une correspondance suivie s'échange entre les deux savants, qui ne s'interrompt qu'à la mort de Drinoff. Dans l'archive du regretté Drinoff qui fut transportée, avec sa propre bibliothèque, dans la Bibliothèque Nationale de Sofia, VI. Sis a pu prendre connaissance du contenu des lettres adressées par Ireček à Drinoff, sur lesquelles il fait dans son article intéressant une communication détaillée.

Le critique s'intéresse particulièrement aux passages des lettres d'Ireček où il est question de la Macédoine. Comme historien du peuple bulgare, Ireček n'a pu s'empêcher d'avoir une opinion exacte sur la Macédoine bulgare, ce qui d'ailleurs apparaît clairement dans ses ouvrages d'histoire. Mais dans ses lettres adressées à Drinoff, on trouve des passages intéressants dans lesquels Ireček s'exprime plus directement sur le caractère bulgare des Slaves de la Macédoine et réproouve sévèrement la propagande anti-bulgare menée même par les représentants de la science serbe relativement à la Macédoine. Le critique reproduit des extraits des passages les plus importants des lettres d'Ireček. Le démembrement de la Bulgarie dans le Congrès de Berlin indigna Ireček :

„La Bulgarie est déchirée en cinq parties : la Bulgarie, la Roumélie Orientale, la Dobroudja roumaine, Piro et Cie serbe, et la Macédoine, qui est sous la domination de S. M. le Sultan“. Dans le Congrès, la slavophobie a pris le dessus et voici pourquoi, on n'a pas voulu prendre pour base les décisions prises par la Conférence de Constantinople — accordant l'autonomie aux bulgares jusqu'à Ochrida et Kostour, et de cette façon, la question d'Orient n'a pu être résolue et des nouvelles révolutions et guerres sont à prévoir“. Il attaque les écrivains chauvins serbes Dim. Alekssievitch et Despote Badjovitch, qui altèrent la vérité en présentant la langue des Bulgares de Macédoine comme étant Serbe. „Si Vouk Karadjitch resuscitait — dit Ireček — il serait effrayé de cette langue serbe“. Ireček estime que Sofia doit être conservée comme capitale de la Bulgarie, car elle est située au milieu des terres bulgares. „De Sofia („Srédetz“) — continue Ireček — on pourrait construire une ligne de chemin de fer jusqu'à Kustendil et de là la ramifier en deux : vers la direction de Cavalla à travers la vallée de la Strouma et à travers Serrès, et vers Bitolia et Ochrida, à travers Vellès et la vallée de la Tchernia“.

„La Macédoine doit, autant que possible, se relier davantage à la Bulgarie unie“ (lettre XXIV du 1. IV. 1878). De même dans ces autres lettres, Ireček fait entrer la Macédoine dans les frontières ethnographiques de la Bulgarie sans la moindre hésitation et connaissant mieux que quiconque ses destinées dans le passé. De ce fait, ses lettres adressées à Drinoff acquièrent pour la question nationale de la Macédoine aussi le caractère de documents scientifiques de grande valeur.

Le critique s'arrête aussi sur l'opinion émise par Ireček relativement à l'origine des chants épiques que St. Verkovich publia sous le titre „Veda Slovena“. Pour Ireček, aucun doute ne pourrait exister sur le fait qu'il s'agit là d'un falsificateur adroit, malgré certains savants qui, dans le temps, s'étaient posés comme défenseurs de Verkovich, entre

autres le linguiste tchèque, le professeur Geitler, qui Ireček ironise vertement.

Pour mieux faire comprendre le texte des lettres citées le critique les accompagne de notes biographiques détaillées.

Vladimir Sis, Nový Balkán. Praha, 1924 8° 229. — Compte-rendu par L. Milétitch.

Le savant et publiciste tchèque Vladimir Sis, bien connu en Bulgarie par ses ouvrages „*Jours critiques pour la Bulgarie*“ et „*Macédoine*“ (Prague 1914), a publié l'année passée „*Nový Balkán*“, ouvrage dans lequel il expose sous une lumière particulièrement scientifique les moments les plus importants et les plus saillants de l'histoire politique et culturelle des Etats Balkaniques jusqu'à nos jours. Son ouvrage a pour but de faire la lumière sur les conditions historiques et culturelles chez les Slaves du sud, conditions qui imposent la réalisation de l'idée d'une fédération politique des Slaves du sud, dont l'auteur est un partisan enthousiaste. L'auteur examine en grands traits l'histoire de la Roumanie, de la Serbie, de la Grèce, de la Bulgarie, — en consacrant particulièrement son attention pour l'éclaircissement des trois grandes questions d'un intérêt actuel — la question de la Macédoine, celle de la Thrace et enfin celle de Dobroudja. L'auteur est versé à fond dans l'histoire la plus récente des Etats balkaniques et juge d'une manière très compétente les événements qui conduisirent la Bulgarie et la Serbie jusqu'aux derniers conflits sanglants. L'auteur accuse avant tout la politique de la Serbie reprise avec un redoublement d'efforts par le parti radical de Pachitch qui cherche, à l'encontre des intérêts légitimes de la Bulgarie, à étendre les territoires serbes au sud, en Macédoine et vers la mer Egée. Pour atteindre son but, la Serbie sacrifie les intérêts de la Croatie et de la Slovenie vers la mer Adriatique. Malgré la grande injustice commise à son égard par les traités de paix de 1913 et 1918 la Bulgarie est encore disposée à tendre la main à la Serbie en vue d'une entente fraternelle. Il est de l'intérêt non seulement de la Serbie, mais de toute la race slave, à ce que la Serbie revise sa conduite et devienne un Etat slave qui donne le ton à la situation dans les Balkans.

La Grèce est sortie de la grande guerre agrandie d'une manière absolument immérite, avec 174.000 klmc. de superficie et 7.400.000 habitants. Elle atteint ces résultats grâce à l'appui de l'Angleterre, qui en se servant de la Grèce, n'a que le souci de ses propres intérêts. Il est cependant au dessus des forces de la Grèce de pouvoir définitivement conserver ses nouvelles acquisitions territoriales. Même au point de vue du développement culturel, elle est restée plus en arrière que les autres Etats balkaniques. Actuellement, la Grèce est surtout aidée dans ses projets par la rivalité serbo-bulgare. Voici pourquoi, les efforts du gouvernement d'Athènes tendent principalement à dresser constamment Belgrade contre la Bulgarie et à faire échouer toute tentative de rapprochement bulgare-yougoslave.

Malgré le joug turc qui pesait sur elle, la Bulgarie réussit pendant la 19-e siècle à se relever au point de vue intellectuel beaucoup plus que

la Serbie. L'auteur prouve ceci en reproduisant des données statistiques sur le nombre des écoles nationales dans les deux pays de 1836 à 1878, données qu'il puise à des sources très authentiques, serbes et bulgares. En 1876 le nombre des écoles bulgares, sans compter celles se trouvant en Macédoine, atteint le chiffre de 1479, tandis qu'en Serbie il n'existe à cette même époque que 582 écoles. En ajoutant au nombre des écoles de Bulgarie celui des écoles de Macédoine, on constate qu'il existait en 1876 à 1898 écoles bulgares! La renaissance nationale bulgare se réalisait donc à grands pas. En reproduisant des citations de journaux serbes paraissant à cette époque, et notamment du „Srbsky Dnevnik“ de 1857 et du „Vidovdan“ de 1858, Sis prouve qu'à cette même époque l'opinion publique en Serbie était amicalement disposée à l'égard des Bulgares et qu'elle leur reconnaissait des qualités nationales et intellectuelles très précieuses, tout en avouant que ces qualités manquent aux Serbes eux-mêmes. La Yougoslavie actuelle qui s'est agrandie aux dépens de la Bulgarie, n'est pas en mesure d'imposer le respect à tout les ennemis ouverts ou cachés des intérêts Slaves, car elle est entourée de tous les côtés d'Etats ennemis. La Yougoslavie ne peut avoir dans les Balkans qu'un seul allié — c'est la Bulgarie. Mais pour cela, il faudrait avant tout résoudre le problème macédonien, que l'auteur examine avec minutie, ainsi que les problèmes de la Thrace et de la Dobroudja (177—202). L'auteur reproduit des données statistiques sur la population slave de la Macédoine qui est bulgare et qui atteint le chiffre d'environ un million d'âmes, y compris les Pomaks de la Macédoine. Sis fait remarquer que tous les historiens, ethnographes et slavistes tchèques, à commencer par P. Šafarik, Ireček, Niederlé, Pervolf, Geitler et Vondrak, en un mot tous les représentants de la science tchèque considèrent la Macédoine comme une terre bulgare.

La politique militariste serbe à l'égard de la Macédoine est bien caractérisée. La Macédoine fut ravie par la Serbie et, avec l'aide de celle-ci, — par la Grèce aussi. Mais l'occupation de la Macédoine ne signifie nullement que la question macédonienne est réglée, car, ce n'est point là une question simplement balkanique, mais une question yougoslave dans le sens large du mot. La Yougoslavie d'aujourd'hui qui cherche à acquérir Salonique, ne peut l'avoir sans le concours des bulgares, et cela contre les Grecs qui ont soustrait aux slaves 400.000 bulgares de Macédoine. La Serbie doit corriger sa faute et contribuer à une résolution équitable de la question macédonienne. Ses intérêts économiques vitaux l'exigent. L'auteur cite ici l'opinion bien connue du général anglais Thomson, ancien ministre, qui, en 1923 visita la Macédoine et publia dans l'„Observer“ de Londres un article sur la question macédonienne, en concluant qu'il n'existe qu'une seule solution du problème macédonien — elle consiste à faire de la Macédoine un Etat autonome, ayant pour ville principale Salonique et faisant partie de la Yougoslavie fédérative.

Le dernier chapitre de l'ouvrage est consacré à l'idée d'une fédération Yougoslave, que l'auteur examine en détails (205—229). Si cette

idée se réalisait, alors un „Nouveau Balkan“ serait crée — un Etat fédératif Yougoslave avec une population de 20 millions d'habitants et riverain de trois mers. La réalisation de ce projet ne dépend que des slaves du sud eux-mêmes. Il dépend d'eux, et d'eux seulement à ce que le „Balkan slave“ soit crée.

Alexandre Belitch, La Macédoine. Paris-Barcelone. 1918. 8°, 278.
Compte-rendu par St. Romansky.

Cet ouvrage de M. Belitch, professeur à l'université de Belgrade, paru au temps de la conclusion du traité de Neuilly, appartient tout entier à la littérature polémique serbe sur la question macédonienne. Il est bien connu que ce monsieur s'était adonné, pendant la guerre balkanique encore, à côté de son collègue M. Tsvitch, professeur de géologie et de géographie à la même université, à propager, à tous forces et moyens, les prétendus droits serbes sur la Macédoine. Une série d'ouvrages, parus depuis ce temps, énumérés dans le compte-rendu, sont le résultat de ses occupations. L'ouvrage examiné qui porte comme sous-titre „études ethnographiques et politiques“ ne diffère des autres ni par les idées, ni par le caractère; de plus, dans certains de ses chapitres sont répétés quelques-uns d'eux plus ou moins précisément. Il l'emporte sur les autres cependant par son langage indécent et par son ton arrogant. Mais puisqu'il figure très souvent cité par des savants qualifiés, comme ouvrage émis de la plume de l'unique philologue serbe plus en vue qui par dessus le marché a fait tout son possible pour appuyer la thèse serbe et discréditer la science bulgare, il ne doit rester non signalé.

Quant à l'idée principale de l'ouvrage, M. Belitch lui-même relève dans l'introduction qu'elle diffère de celles des autres savants serbes et non serbes, qui se sont prononcés sur la question macédonienne en faveur des Serbes. Il ne cite que feu le professeur Jagitch, le prof. Meillet et le prof. Tsvitch. Au premier qu'il appelle „patriarche de la slavistique serbe (!) contemporaine“ il attribue l'opinion qu'il nomme la Macédoine „une contrée de transition entre le peuple serbe et le peuple bulgare“. Mais il est bien connu que ce grand savant s'est prononcé d'une manière cathégorique, il n'y a pas longtemps, seulement sur le caractère de la langue macédonienne dans le sens que „le macédonien s'approche beaucoup plus (im überwiegenden Teil) du bulgare que du serbe“, et pour le pays — „quelle que soit dans un proche avenir la destinée de cette terre éprouvée, elle est liée à la Bulgarie par son église et par son école, de même que la Vieille Serbie, tant qu'elle soit encore slave, — à la Serbie (v. Die Osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX, Berlin und Leipzig 1908, c. 21—22). Il est clair que M. Belitch a donné un tout autre sens à la pensée de Jagitch. Cette manière de citer les savants éminents à son profit est très caractéristique pour l'ouvrage tout entier du professeur Belitch: mais elle n'est pas propre à un savant consciencieux. Il cite plus loin, M. Meillet qui est d'avis qu'on „trouve dans la Macédoine les biens communs de tous les peuples slaves du Sud.“ Professeur Tsvitch soutient

qu'on voie dans la population de Macédoine «une masse flottante, capable de se transformer également en serbe ou en bulgare.» M. Bélitch, en opposition de tous, s'efforce d'indiquer, à ses propres paroles, «dans le tout macédonien la partie qui se trouve dans une affinité plus étroite avec le peuple serbe qu'avec le peuple bulgare» (p. 14). C'est une théorie curieuse, parce que tous les connaisseurs de la Macédoine ont toujours relevé que la Macédoine est une province bulgare. Cela était dû, d'après M. Belitch, à l'histoire même de la question macédonienne, toujours dans la dépendance des intérêts des Grandes Puissances. Les Russes avaient espéré qu'une grande Bulgarie avec sa prédominance dans les Balkans aurait sévi les desseins des autres, prédominance qui seule aurait pu être capable d'endiguer la poussée austro-hongroise et allemande vers l'Asie-Mineure. «Il est tout naturel, écrit-il, que non seulement le journalisme et la littérature politique russes, mais aussi celle des nations qui se trouvaient liées à la Russie par des liens amicaux, fussent portées à traiter la question macédonienne en faveur des Bulgares, parce que cela répondait aux conceptions générales de la politique russe; mais ce qui est plus intéressant, c'est que les adversaires de la Russie estimaient aussi que la Bulgarie constituait le moyen le plus commode d'atteindre Constantinople et d'entraver l'influence russe. Et c'est ainsi que l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie étaient également prêtes à soutenir non seulement les prétentions bulgares sur la Macédoine, mais aussi à aider la Bulgarie, le cas échéant, dans toutes ses velléités de s'émanciper de la Russie.» «La Serbie», d'après lui, «était restée dans l'ombre, toujours méconnue, laissée en dehors de toute considération, comme si tout ce qui s'était passé sur la Péninsule ne la regardait pas. Mais il échet à la Serbie de libérer la Macédoine, tandis que la Bulgarie devait agir de même envers la Thrace. La population indigène a reçu sa libération des Serbes. L'union de la Serbie et de la Macédoine s'est effectuée tout simplement presque mécaniquement!» (p. 12). L'affirmation de M. Belitch que la question macédonienne a reçu une solution définitive lors de la «libération» de la Macédoine encore, et que cette question n'existe plus, mais ce sont les Bulgares qui l'ont remise à l'ordre du jour pour en profiter, est réfutée du fait-même que M. Belitch depuis 1913 n'a pas cessé d'écrire sur le même sujet, comme on voit de la liste de ses ouvrages. Bien plus, cette question préoccupe non seulement les deux pays intéressés, mais aussi tout le monde étranger. Ainsi, en 1922, l'écrivain français Jacques Bainville écrit dans la préface du livre «La Macédoine et les Macédoniens» (Paris 1922) par le feu Edmond Bouchié de Belle, ouvrage couronné par l'Académie Française: «le problème macédonien n'est ni d'aujourd'hui, ni d'hier. La Macédoine a derrière elle un long passé. Elle ne cessera pas non plus de préoccuper l'Europe. Cette étude (l'œuvre qu'il recommande) complète et approfondie devra servir de guide à ceux qui auront un jour à décider encore une fois de ses destinées» (p. I. IV). Dans la Scoupchtina de Belgrade, lors des débats de la commission de vérification des pouvoirs des dernières élections du département de Brégalnitsa (Macédoine), les radicaux du gouvernement s'attaquent aux démocrates de l'opposition qu'ils ont gagné les élections à la suite d'une agitation

dans cette région, en promettant aux habitants, une Macédoine autonome, même indépendante et suppression de la frontière avec la Bulgarie (v. le journal „Vreme“ de Belgrad, an. V, № 1159 de 11.III. 1925 (p. 4).

Pour soutenir sa thèse, Belitch prend pour base la conscience nationale du peuple, les données de l'ethnographie, la civilisation et la langue des Macédoniens. Ce sont les quatre parties de son livre. Cependant M. Belitch ne recueille que de matériaux qu'il croit favorables à sa thèse passant sous silence tous ceux qui pourraient la renverser, et leur donne non pas la valeur que leurs auteurs leur ont donnée, mais celle qu'elle lui a plu de leur donner. Mais une telle méthode, d'après M. Belitch lui-même, est un péché „contre tous les principes fondamentaux“ de la science (p. 94).

Ainsi pour prouver que les Macédoniens ont une conscience nationale serbe il évite d'examiner et d'exposer les faits de la vie intellectuelle du peuple, dans lesquels elle s'est manifestée, au moins pendant le siècle dernier, et sous prétexte qu'il veuille la „faire ressortir dans toute sa pureté“, il se contente de choisir „trois moments de son histoire“ : les affirmations d'Ami-Boué pour la première moitié du XIXe siècle ; quelques pétitions au nom de la population de Macédoine, au temps du Congrès de Berlin (1878), pour l'époque de l'affranchissement de la Bulgarie ; les impressions du socialiste russe Vodovozov, voyage en Macédoine quand elle était déjà sous la domination serbe (1914—1915), pour le début du XXe siècle. Il passe sous silence les faits importants, tels la renaissance de la Macédoine, les écrivains du pays, les luttes pour l'indépendance religieuse de 1830 à 1872, l'activité scolaire dans la Macédoine, les renseignements d'un grand nombre de voyageurs avant et après Ami-Boué etc. etc.

Professeur Belitch emploie la même méthode pour les ouvrages d'Ami-Boué, un auteur qu'il a traité tout autrement auparavant : dans son ouvrage „Serbes et Bulgares dans l'Union Balkanique“, paru en russe (1913), Belitch lui reproche d'avoir indiqué sur sa carte ethnographique de la Turquie d'Europe, la Macédoine comme une région bulgare, se basant seulement sur „les renseignements superficiels et très élémentaires sans doute“ ; il en avait puisé aussi des ouvrages des voyageurs-écrivains comme Poqueville, Cousinéry et Griesebach, mais „leur compétence sur l'ethnographie de la Macédoine n'est pas supérieure à celle d'Ami Boué“ ; en un mot il caractérisait Ami-Boué comme „un ethnographe superficiel“, et qualifiait sa carte „sommaire et inexacte“. Dans le présent ouvrage le même Belitch est d'avis „qu'il est inutile d'insister sur l'importance des travaux d'Ami Boué, en ce qui concerne l'étude de la Turquie d'Europe“. Il est l'auteur de „deux importants ouvrages“ : La Turquie d'Europe, Paris 1840, 4 volumes, et Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe, Vienne 1854, 2 volumes. „Ami Boué, écrit-il, est un des voyageurs ayant parcouru les pays serbe et bulgare, dont on ne saurait jamais assez estimer l'importance. Ce voyageur éminent nous a fourni des appréciations sur la Macédoine et sa population qui ont, de nos jours, une signification spéciale“ (p. 25). Ce changement subit du prof. Belitch est dû non seulement à la circonstance qu'Ami Boué parle en termes très flatteurs du peuple serbe qui avait alors à peine conquis son

indépendance politique, mais aussi au fait qu'en se basant sur quelques passages dans ses ouvrages où Ami Boué fait mention de la présence des Serbes épars ça et là dans la Macédoine, il a saisi «une conception fondamentale, concernant la conscience nationale des Macédoniens. Les écrivains européens ne s'en aperçoivent pas, parce qu'ils prennent pour base seulement les couleurs ethnographiques de sa carte en leur donnant une valeur tout à fait inexacte (p. 21).

M. Belitch ne dit pas cependant que, quant il s'agit de délimitation de la frontière serbe et bulgare, la carte d'Ami-Boué n'est qu'une illustration de cette «conception fondamentale» exprimée dans son ouvrage «La Turquie d'Europe», II, p. 5: «Les Bulgares (Boulgar dans les langues de ce pays») occupent la Bulgarie, la Mœsie intérieure, et la plus grande partie de la Mœsie supérieure, tandis qu'ils forment le noyau principal de la Macédoine, à l'exception de la partie tout à fait S.-O. depuis Castoria et sur l'Indgé-Karasou. . . . On trouve encore des Bulgares épars ou même réunis en villages dans la Thrace, jusque dans le Tékir-Dagh (Bnlgarskoë), et même dans le S.-E. de la Servie». Parlant ensuite de l'expansion des Serbes, il écrit: «les Serbes comprennent les habitants de la Servie, de la Bosnie, et d'Herzégovine, de Monténégro et une partie de ceux des pachaliks de Prichtina et d'Ipek et de Prizren. Dans ces dernières contrées, il est évident, que les Serbes s'étant alliés avec les Albanais ont fini par devenir des Arnaoutes» (ibid. p. 6).

Cette délimitation des Bulgares et des Serbes, si claire et si déterminée n'est d'aucune importance pour le professeur serbe. Son attention est attirée par les passages comme le suivant: «dans leur mécontentement les Grecs tournent les yeux vers le roi Othon, les Bulgares et les Serbes de la Turquie centrale et de l'Albanie vers le prince Michel, et les Bulgares de la Bulgarie sont les seuls qui prévoient la possibilité de devenir Russes (v. IV, p. 71). Cela suffit au prof. Belitch pour qu'il en tire la conclusion que «l'idée principale qui domine tout l'ouvrage, c'est qu'il y a une différence très nette entre la population de la Haute Mésie, d'une part, et celle de la Bulgarie, d'autre part, parce que, tandis que les Bulgares de Bulgarie rêvaient uniquement de secours russe, en consentant d'être incorporés à la Russie en échange de leur libération du joug turc, la population de la Haute Mésie et de la Macédoine, c'est-à-dire celle de la Turquie centrale, n'aspirait qu'à s'unir à la Serbie» (p. 23). Mais M. Belitch passe sous silence le fait qu'à la page suivante encore Ami Boué s'explique clairement: «les Slaves de cet empire, comme tous les peuples opprimés et mécontents, cherchent un appui extérieur à leurs doléances, il est tout naturel qu'ils s'adressent préférentiellement à celle des Puissances chrétiennes qui en est la plus voisine, à celle qui est de la même religion et en partie de la même race, et à celle enfin qui, depuis longtemps a été la plus hostile aux Turcs et la plus favorable aux chrétiens sujets de ces derniers» (vol. IV, p. 72).

Donc, l'auteur du compte-rendu démontre que tous les efforts de M. Belitch de prouver que les ouvrages de l'éminent écrivain français

attestent la conscience nationale serbe des Macédoniens restent infructueux.

Les pétitions envoyées au Congrès de Berlin (1878) par l'intermédiaire du prince serbe ou des consuls anglais au nom de la population de Macédoine ne nous disent aussi rien sur la conscience nationale serbe (!) des Macédoniens. La circonstance même que les pétitions ont été envoyées au temps où la Bulgarie fut dépiécée, où la Thrace et la Macédoine lui furent arrachées et restaient encore sous le joug turc, cette circonstance suffit, pour qu'on voie que le désir des Macédoniens de s'unir à la Serbie n'était pas dicté d'un sentiment serbe.

Quant aux impressions de Vodovozov, ayant voyagé en Macédoine pendant l'hiver de 1914—1915 sous la protection des pouvoirs serbes, ses déclarations ne peuvent pas avoir l'importance de celles de Milioukov, parcouru la Macédoine pendant la domination turque encore, bien que Belitch trouve nécessaire à souligner que Vodovozov a toujours été „intègre et droit“.

Dans la deuxième partie de l'ouvrage, consacrée à l'ethnographie de la Macédoine, sont examinées plutôt les cartes ethnographiques sur ce pays. La tâche principale de l'auteur est de diminuer l'importance de l'atlas du diplomate bulgar Rizov (1917), „qui par le grand nombre de cartes bien exécutées pourrait donner une impression fautive sur sa valeur intrinsèque“ (page 92). D'une manière très propre à lui, prof. Belitch le qualifie tout de suite comme ouvrage d'un „agent du Gouvernement du tsar Ferdinand dans la Macédoine d'autrefois“ qui, „pour atteindre le but imposé par la politique du peuple bulgare, n'a pas pris l'habitude de choisir ses moyens“, un homme „qui n'a rien à voir avec la science“, qui „ne s'occupait auparavant que des bandes de comitadjis et de leurs actions bien connues“! (p. 93). Au fond, Rizov n'a écrit que la préface de l'ouvrage, tandis que les cartes sont recueillies et exécutées par les professeurs Zlatarsky et Ichirkov. Mais „cela n'a pas sauvé la nature antiscientifique de cet album“, écrit M. Belitch. Et tous le crime des écrivains bulgares consiste en ceci que l'atlas ne renferme pas les cartes de Niederle et Florinskij et les cartes serbes de Dragachevitch (1883) et de Tsviitch (1913). Mais les deux premières ne changent en rien l'idée de l'atlas, parce qu'elles considèrent la Macédoine aussi peuplée de Bulgares. Les deux dernières sont exécutées évidemment en considération de la politique serbe, et n'ont rien à voir avec la science, elles sont en opposition complète avec les deux cartes serbes, reproduites dans l'atlas, de Davidovitch (1848) et de Déjardin (1853). M. Belitch s'efforce de diminuer l'importance de ces dernières. Mais elles sont exécutées à l'époque où la Serbie ne faisait pas de politique avec la Macédoine, elles illustrent la vue serbe à l'égard de la nationalité des Macédoniens.

Quant aux cartes exécutées par les auteurs étrangers — de Safarik (1842), d'Ami Boué (1847), de Lejan (1861), de Mirkovitch (1867), de Makensie et Irby (1867), de Erben (1868), de Reclus (1876), de Kiepert (1876) et de Karl Sax (1877) — Belitch n'en trouve que deux de fondamentales: „celle de Safarik, et celle d'Ami Boué. Toutes les autres ne

représentent qu'une modification légère de celles-ci, modification qui ne changent nullement leur conception essentielle*.

Mais si cette modification ne change en rien la conception essentielle de toutes ces cartes, c'est à plus forte raison qu'elles répondent à la réalité, constatée par des connaisseurs directs de la Turquie d'Europe, auteurs des cartes (Lejean, Karl Sax, Mackensie et Irby, Kiepert). Cependant Belitch les considère comme des simples reproductions faites d'après les cartes de Šafařík et d'Ami Boué, qui ont „été fatales“ à beaucoup de questions concernant l'ethnographie de la Péninsule Balkanique (p. 97). Quant à la carte d'Ami Boué (1847)*, quoiqu'il ait voyagé dans les provinces serbes et bulgares de Turquie, ce que Šafařík n'a pas fait, elle a été établie sous l'influence prédominante de la carte et de l'autorité de Šafařík. Et la carte de ce dernier n'était pas exacte, écrit Belitch, parce qu'elle se basait sur la langue des Macédoniens, qui n'était pas connue suffisamment à cette époque et ensuite Šafařík ne connaissait pas le pays directement. En un mot, les recherches de Šafařík „manquent de critique“. M. Romansky estime que Šafařík connaissait bien les ouvrages d'Ami Boué, et les avait consultés pour sa carte, parce qu'il savait qu'Ami Boué était un des meilleurs connaisseurs de la Macédoine. De son côté Ami Boué admirait les Serbes à tel point qu'aucune autorité ne pourrait l'empêcher de représenter la population macédonienne serbe et non pas bulgare, si elle était en réalité serbe.

Les cartes bulgares plus récentes n'ont pas de valeur pour Belitch : celle de Kantchov (1900) était une „falsification“, la carte de la „coalition universitaire bulgare Ichirkov, Miletitch, Zonev, Ivanov et Romansky“ était un „crime“ de la „compagnie scientifique bulgare“ qui avait pour but de vouloir faire prendre les „mensonges pour de pures vérités et d'induire ainsi le public dans une erreur centaine“ (!) (p. 137). La carte de l'éminent ethnographe tchèque Niederle n'avait pas de valeur parce que M. Belitch croyait que Niederle „n'est pas spécialiste“, qu'il préférerait „un eclectisme particulier“. Florinskij était „un novice dans l'ethnographie aussi bien que dans la linguistique ; il avait fait une erreur ayant corrigé dans son édition de 1911 la frontière entre les Bulgares et les Serbes de l'édition de 1907 dans la Serbie de l'Est et dans la Macédoine du Nord, quoique en faveur des Serbes.

L'unique carte d'un auteur compétent, d'après Belitch, est celle du prof. Tsviitch (1913). Mais il ne dit pas que Tsviitch a fait aussi l'erreur de Florinskij, ayant changé, au cours de quelques mois seulement, son point de vue en considération de la politique serbe, par dessus le marché par rapport à la délimitation ethnique de la Macédoine. M. Belitch le considère comme „un des hommes les plus qualifiés“ pour donner des jugements sur les questions ethnographiques, bien que sa spécialité soit la géologie et la géographie. Il expose longuement sa vue sur la répartition de la population de Macédoine et sur les Slaves du Sud en général, prenant pour base l'ouvrage de Tsviitch „La Péninsule Balkanique, Géographie Humaine“ (Paris 1918). Tsviitch fait la répartition de la population sur une base principale nommée „l'ensemble des caractères psychiques“, base tout à fait éphémère évidemment, pour en tirer des conclusions à volonté. Ainsi il place parmi les Slaves du Sud

une population „type central, embrassant la Vieille Serbie, la Macédoine occidentale et centrale, la Serbie orientale et la Bulgarie occidentale, et un autre type „balkanique oriental, embrassant le reste de la Bulgarie, la Roumélie, la Thrace et la Macédoine orientale“ (p. 161). M. Belitch s'arrête spécialement sur le type „central“, qui se répand „de Kossovo, en Vieille Serbie, jusqu'à Ihtiman, à l'Est, en Bulgarie, en embrassant les contrées au Nord et au Sud dans le centre même de la Péninsule Balkanique“, une zone où la „population se trouve en affinité plus étroite avec le peuple serbe qu'avec le peuple bulgare“. Il distingue un „groupe de la population de transition, entre le Timok et l'Iskar, dans la Bulgarie occidentale“. Il constate que dans sa partie occidentale, c'est-à-dire dans celle qui est contiguë à la frontière du royaume de Serbie jusqu'à Kula, Trn, Breznik, puis dans la partie centrale de la Macédoine, la population est plus proche du peuple serbe que du bulgare“ (p. 163). Il est curieux, que dans la répartition de ce type en variétés“, la Macédoine méridionale est séparée du reste de la Macédoine. Belitch explique que „la Macédoine occidentale et méridionale, séparée chez M. Tsviitch en deux „variétés“, ne représente, en principe, qu'une variété linguistique jusqu'à la ligne de partage entre le Vardar et la Struma, la ligne que mentionne aussi M. Tsviitch comme ligne de démarcation très importante entre les groupes des traits psychiques; ce n'est qu'à l'extrême pointe du Sud-Est et du Sud que le dialecte de cette contrée a quelques différences“ (p. 168). Un chapitre de l'ouvrage de Belitch est consacré à la langue de cette partie de la Macédoine, où l'auteur tâche à prouver l'affinité avec la Serbie, et désavoue le caractère bulgare des traits les plus caractéristiques de la langue (l'article postpositif, déclinaison analytique, disparition de l'infinitif etc.), traits communs à tous les dialectes macédoniens, démontrant nettement leur affinité avec la langue bulgare.

La limite linguistique de cette région de la Macédoine à l'Est et au Sud coïncide avec la frontière politique de la Serbie fixée par le traité de Bucarest (1913). Et il ne peut pas être autrement, dès que le géologue et géographe Tsviitch et le linguiste Belitch se sont mis aux services de la politique serbe, laquelle est la maladie du peuple serbe.

L'auteur du compte-rendu fait cette conclusion: Quand on feuilleté le livre du prof. Belitch, on ne peut pas comprendre une pareille chute chez un savant, qui a déclaré la guerre à la vérité et à tous ses partisans, pour servir la politique de son peuple. Evidemment chez les Serbes on ne fait pas différence entre la politique et la science. La géographie, l'ethnographie, la philologie, l'histoire, l'archéologie, même la géologie et la préhistoire, sont ancillae civilitatis.

Naša Južna Srbija. „Nova Evropa“, Livre X, N° 11, Zagreb, le 11 Octobre 1924. Compte-rendu par le professeur Ivan Guéorgoff.

Le No ci-dessus de la revue „Nova Evropa“ (L'Europe nouvelle), que les serbes éditent à Zagreb, est entièrement consacré à la Macédoine, qui, selon la nomenclature administrative serbe s'appelle „Serbie

du sud*. Ce No de la revue contient huit articles traitant différents sujets, toujours sur la Macédoine : relativement aux caractères ethniques des slaves de Macédoine, à leur langue et aux liens géographiques qui rattachent la Macédoine à la Serbie et à la Bulgarie. Les auteurs sont Vesseline Voukitchévitch, juge en Macédoine, Djordjevitch et Erdelianovitch, professeurs à l'université de Belgrade, Iovanovitch et Tseritch, professeur à Skopié, un autre avocat et enfin un juge-asseesseur en Macédoine.

Toutes les études des sus-dites personnes, dont le critique fait remarquer les titres et qualités au début même de son analyse, ont l'unique préoccupation principale de prouver, que les Slaves de Macédoine ne sont pas des bulgares, quoique eux-mêmes se considèrent comme tels et quoique leur langue, par sa consonance et par la structure extérieure de ses mots, soit bulgare, car, les apparences seules portent à croire que cette langue est bulgare, cependant qu'en réalité elle constitue une variété de la langue serbe. Enfin la situation géographique elle-même de la Macédoine prouve, de l'avis de ces auteurs, que cette dernière se rattache naturellement beaucoup plus à la Serbie qu'à la Bulgarie.

Le critique a la patience d'exposer le contenu de chacune des études mentionnées, en exprimant à chaque instant son étonnement et son indignation de la falsification de certaines vérités scientifiques, unanimement reconnues et respectées jusqu'aujourd'hui — dans l'unique désir d'aboutir à la conclusion qui soit en concordance avec le but essentiel, poursuivi par les auteurs. Dans ces articles aussi, la science est entièrement placée au service de la politique, et ceci est l'œuvre d'auteurs dont les quatre sont des professeurs d'universités serbes. On pourrait de même difficilement s'expliquer comment ces professeurs se sont résolus à apposer leur signature dans ce No de la revue, à la suite de l'éditorial qui respire l'ignorance et l'incompétence complètes, dû à la plume du juge de Kavadar, Voukitchévitch qui, sous prétexte de faire l'histoire de la Macédoine et des Slaves du sud, raconte une foule de mensonges forgés de toute pièce et portant un caractère absolument banal. Dans le second article, P. Iovanovitch, professeur agrégé à l'université de Skopié, répète les exagérations tendancieuses déjà connues du professeur Cvijitch, cherchant à établir qu'entre la Macédoine et la Bulgarie Occidentale il existe, soi disant, une barrière naturelle comme celle des Alpes et des Pyrénées qui séparent au nord l'Espagne et l'Italie. (Sur ce point, Cvijitch est entièrement démenti par le professeur Ichirkoff dans l'article qui paraît dans le présent No de la „Revue de Macédoine“).

L'auteur du troisième article se laisse entraîner bien loin dans la campagne contre la vérité : „À qui appartient la population slave dans la Serbie du sud ?“ — le professeur de Belgrade T. Djordjevitch. Il assimile les Slaves bulgares qui ont peuplé la Bulgarie et la Macédoine aux peuplades croates et estime qu'aux premiers temps après leur installation dans la Péninsule des Balkans, ils ont tous constitué un seul et unique peuple, parlant la même langue ! Il avait besoin d'établir ce point pour

pouvoir soutenir que les Slaves de Macédoine sont, avec les Serbes un même peuple, sans toutefois pouvoir expliquer comment ces derniers ont cessé d'être identiques aux Slaves bulgares. Son collègue le professeur Erdelianovitch qui consacre son article à «La situation ethnographique des Serbes en Vieille Serbie et en Macédoine», a cru inutile de faire recours à la même altération de l'histoire: il reconnaît par contre que les Slaves du sud, à leur arrivée dans la Péninsule des Balkans, étaient déjà divisés en deux groupes, car pendant qu'ils peuplaient encore l'ancienne patrie commune des Slaves, derrière les Carpathes, les Serbes et les Croates constituaient déjà ensemble une unité ethnique, défective et séparée du groupe des «Slovènes». Malgré cela, Erdelianovitch arrive tout de même à prouver que les Bulgares de Macédoine sont tout simplement des Serbes! Tous les deux professeurs forgent arbitrairement de toute pièce l'histoire, telle qu'elle leur convient et ils se placent dans la situation de leur collègue, le juge de Kavadar, auteur du premier article. Le critique s'étonne avec droit que dans leurs articles, les professeurs serbes, ont entre autre un langage très indigne et très offensant lorsqu'ils parlent des Bulgares et du peuple bulgare. Se basant sur les ouvrages de dizaines de représentants en vue de la science, slaves ou non slaves, le critique n'a aucune peine pour prouver le manque de fondement et l'argumentation manifestement tendancieuse des auteurs serbes, tout en citant unanimement juste le contraire, à savoir que depuis les temps les plus reculés et jusqu'aujourd'hui le nom de Bulgares en Macédoine est passé dans l'histoire, que les Bulgares de Macédoine constituent une unité ethnique avec les Bulgares de Bulgarie et ceux de Thrace, que tous les linguistes jouissant d'une grande autorité considèrent les dialectes slaves de Macédoine comme une branche de la langue bulgare et non comme une branche de la langue serbe, etc.

Le critique objecte avec preuves à l'appui aux représentants de la science serbe qui s'oublient dans leur argumentation et dans les jugements tendancieux qu'ils émettent sur le peuple bulgare qu'ils qualifient d'arriéré, de rude, de cruel, de sanguinaire. En reproduisant des exemples tirés de l'histoire serbe, il prouve que la cruauté est pour les Serbes un trait caractéristique qui est passé dans l'histoire. Le peuple bulgare est connu comme un peuple plus calme, plus pacifique dans la péninsule des Balkans et s'adonnant avec passion au labeur paisible

Arnold van Gennep, Traité comparatif des Nationalités. Tome I. Les éléments extérieurs de la Nationalité. Paris 1922. Payot et Cie, 228 p. Compte-rendu par le professeur M. Arnaudoff.

Le grand sociologue et folkloriste A. van Gennep a cherché, par son ouvrage ci-dessus désigné, de donner une explication basée sur la science, de la notion complexe de nationalité. L'auteur reconnaît toute la signification pratique de la nationalité qui surtout pendant le dernier conflit européen se manifesta comme un facteur psychologique de première importance. Mais considérant la nationalité comme un phénomène plutôt émotionnel, il conçoit qu'elle ne soit pas susceptible d'une défini-

tion facile et strictement déterminée. Le chapitre I de l'ouvrage prouve combien il a été au-dessus des forces de l'auteur de traiter avec succès le sujet qu'il s'est proposé d'examiner : „Les définitions de la Nationalité“. Les définitions de la notion de nationalité, données jusqu'à présent, ne lui paraissent nullement satisfaisantes. Il ne peut se mettre entièrement d'accord avec la définition du professeur bulgare Iordan Ivanoff, dans son ouvrage „Les Bulgares devant le Congrès de la Paix“ (Berne, 1919) qu'il reproduit dans son ouvrage. Il la trouve plus scientifique que les autres qu'il reproduit aussi, car elle est morphologique, mais il la trouve quand même non satisfaisante. Obtenant un résultat négatif à la suite de l'analyse minutieuse des diverses définitions proposées, A. van Gennep souligne que la difficulté de trouver une bonne définition de la nationalité réside tant dans la nature même des phénomènes sociaux que dans le fait que le mot nationalité n'a pas toujours possédé le même sens à travers les âges. Le rapporteur fait justement remarquer à l'auteur de l'ouvrage qu'il ne fait pas une distinction suffisamment nette entre les dispositions de sentiment passagères et les dispositions constantes qui se manifestent intérieurement; que, soucieux de trouver une définition de la nationalité qui convienne à toutes les nations, il enlève à cette notion son sens vif et réel et c'est à peine s'il ne la proclame comme quelque chose de problématique. Il existe un moyen de faire abstraction de l'équité humaine. Et van Gennep souvent ne se trouve pas éloigné de ce moyen lorsqu'il s'efforce de généraliser, sans entrer dans des analyses plus étendues.

Le rapporteur suit avec une attention critique l'exposé de l'auteur dans les chapitres qui suivent, dans lesquels l'auteur expose „les symboles de la définition“ : le costume, les coutumes nationales, la langue. L'auteur conteste avec raison à la coutume „Gloire“ cette importance ethnographique que les ethnographes serbes veulent lui attribuer, en se servant tendencieusement de cette coutume nationale comme d'un argument en faveur de la thèse serbe, à savoir que les Slaves de Macédoine sont soi-disant d'origine serbe. Parlant de la langue (le symbole linguistique), l'auteur le considère de bon droit comme la marque „la plus habituelle et la plus tenace“ de la différenciation ou de la cohésion collective. Il est en partie informé également sur le rôle que cette marque de la nationalité joue dans le problème ethnographique de la Macédoine. Malheureusement, l'auteur n'est pas bien renseigné, car il s'appuie également sur l'opinion d'une autorité serbe bien obscure (V. Djerić, „Ethnographie des Slaves de Macédoine“). Il est de même insuffisamment renseigné sur cette même question lorsqu'il émet un jugement sur l'importance des „statistiques linguistiques“ (chapitre V). À noter que Gennep a bien saisi que les langues serbe et bulgare sont faciles à différencier l'une de l'autre, car : „la première possède des conjugaisons avec plusieurs cas (comme la langue russe, etc.), tandis que la seconde ne connaît que deux ou trois cas, selon les dialectes; la première ne possède pas d'article déterminatif, tandis que la seconde en possède (comme dans la langue roumaine et suédoise). Ces traits ont une importance toute autre que les ressemblances ou les différences du dictionnaire“.

Mais généralement, Gennep se réserve de s'exprimer d'une façon plus précise sur les questions nationales qu'il pose et qui sont l'objet de grandes discussions. Le rapporteur a raison de remarquer que cette espèce de demi-objectivité, qui consiste à présenter les choses de telle façon que toutes les parties intéressées aient une part de droit, n'offre rien de scientifique en soi ; elle caractérise plutôt la tendance de plaire à tous et la crainte de prendre parti d'une manière décidée en faveur de la vérité qui ne convient pas à certains. Des grands savants et des bons connaisseurs de la Macédoine comme Niederlé, Millioukoff etc. n'ont pas craint d'exprimer sans équivoque et avec sincérité toute la vérité sur les droits bulgares et l'infortune bulgare en Macédoine. Ce n'est pas ainsi que procède A. van Gennep lorsqu'il parle des cartes ethnographiques d'origine serbe, roumaine (les cartes de Bélitch, de Csvijitch). Il reconnaît il est vrai des bons côtés à la carte du professeur Iordan Ivanoff, figurant dans l'ouvrage de ce dernier ci-dessus mentionné, mais en prenant pour base les affirmations de V. Djeric, il fait des concessions en acceptant que le mot Macédoine n'est pas un terme d'Etat ni de nationalité, mais un terme purement ethnographique, étant donné qu'elle est habitée par : „des Bulgares, des Serbes, des Grecs, des Juifs et des petits groupes de Turcs et d'Aroumains“ (213). L'auteur du compte-rendu exprime sa satisfaction du fait que Gennep, en plaçant les Bulgares à la première place, démontre d'une façon éloquente combien il est sceptique à l'égard de l'idée de la Grande Serbie relativement à l'existence d'une „Vieille Serbie“ dans le sens d'une Macédoine Serbe.

Slovanský přehled (Revue slave). 1914—1924. Recueil édité en l'honneur du soixantième anniversaire de naissance d'Adolf Černý, sous la redaction de A. Frinta et A. Tichý. Prague. 1924. 8°, 408 p. — Compte-rendu par St. Roman sky.

L'auteur du compte-rendu applaudit à l'heureuse pensée des rédacteurs de ce recueil volumineux, de commémorer d'une manière aussi suggestive le soixantième anniversaire de la naissance de leur maître Adolf Černý, écrivain tchèque bien connu et grand pionnier de la connaissance réciproque et du rapprochement mutuel des peuples slaves. Ce recueil resuscite non seulement le nom, mais aussi et surtout l'esprit du contenu de l'œuvre la plus importante d'Adolf Černý — de la revue „Slovanský přehled“ (Revue slave), commencée en 1898 et suspendue en 1914, par suite de la guerre. C'est dans l'esprit et dans le plan même de cette dernière revue qu'a été rédigé ce „recueil d'articles, de correspondances et d'informations sur la vie slave“, par des disciples, des amis et d'admirateurs du pionnier réputé de l'idée slave, et surtout par les anciens collaborateurs de la Revue, de sorte qu'il se présente aujourd'hui comme un complément de cette revue, donnant une idée du développement culturel et politique de la race slave durant les dix dernières années.

En attirant l'attention sur l'article de H. Ripka „La création du royaume des Serbes, Croates et Slovènes“, dans lequel l'auteur de l'article parle avec enthousiasme des luttes serbes pendant la grande guerre,

l'auteur du compte-rendu fait remarquer que H. Ripka, manifestement un grand ami des Serbes, se permet de faire usage à l'égard des Bulgaries, d'expressions qui sont en contradiction frappante avec l'esprit de rédaction de tout le recueil et avec l'activité de celui à la mémoire duquel il est consacré. „Pendant l'automne de l'année 1915 — écrit M. Ripka — par suite d'un guet-apens perfide (po úkladném zasažení) tendu par la Bulgarie, l'armée serbe fut obligée d'évacuer ses propres territoires“ (p. 328). L'auteur du compte-rendu estime qu'aujourd'hui, dix ans après le commencement de la guerre, ils est déjà bien temps non pas de qualifier, mais d'expliquer les événements survenus dans la vie des Slaves, surtout dans des organes panslaves comme c'est le cas de „Slovanský Přehled“. A la suite d'une lumière abondamment répandue sur les événements qui ont précédé la participation de la Bulgarie dans la guerre, il est évident pour quiconque désire raisonner sans parti pris que l'entrée de la Bulgarie dans la guerre aux côtés des Puissances Centrales, et non aux côtés des Puissances de l'Entente, est le résultat du refus catégorique de la Serbie de restituer la Macédoine, ce coin des territoires bulgares pour lequel uniquement la Bulgarie a fait la guerre contre la Turquie deux ans auparavant. A ajouter en outre que la Bulgarie entra en guerre à l'époque où la Serbie se trouvait déjà sur le point d'être occupée par les armées des Puissances Centrales, même sans l'appui de la Bulgarie, dont le seul désir en l'occurrence c'était de conserver la Macédoine.

Les paroles du même auteur, qu'à la suite de la guerre balkanique de 1912—1913, ont été libérés „jusqu'aux derniers, tous les Serbes vivant sous le joug turc“ (p. 324), permettent de conclure que, de son avis, la Macédoine est peuplée par des Serbes. Le critique fait remarquer que cet avis de l'auteur est en contradiction manifeste avec d'autres passages du recueil en question, où cette circonstance n'est pas admise. Justement avant l'article de M. Ripka (p. 323) on lit des données statistiques sur la Yougoslavie, où il est dit qu'elle est habitée par une population de 8.964.672 „Serbo-croates (y compris les Macédoniens).“ Naturellement il n'existe pas de nationalité macédonienne, mais cette dénomination constitue un terme commode pour ceux qui, par égards pour les Serbes, n'osent pas nommer les habitants de la Macédoine de leur nom national de Bulgares. C'est comme tels que sont désignés ces derniers sur la carte ethnographique des Slaves, exécutée d'après la carte Niederlé et annexée au même recueil, de façon qu'il n'était nullement nécessaire de dissimuler leur appartenance ethniques dans les articles du recueil lui-même.

Le auteur du compte-rendu souligne enfin que la science tchèque a toujours depuis Šafařík jusqu'à Niederlé, fait preuve, lorsqu'il s'est agi de questions ethnographiques, d'une indépendance et d'une franchise dont la seule préoccupation fut de sauvegarder la vérité. Il n'est nullement possible de penser qu'aujourd'hui elle va abandonner ses traditions séculaires.

